

გიორგი ნადარეიშვილი

საზღვარგარეთის
ქვეყნების
სამოქალაქო და
სავაჭრო სამართლის
მოკლე მიმოხილვა

ისტორიულ-სამართლებრივი კვლევა

თბილისი 2007

წინამდებარე ნაშრომში მოკლედ არის მიმოხილული საზღვარგარეთის ქვეყნების სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალი. ავტორი საინტერესოდ იკვლევს ამა თუ იმ სამოქალაქო-სამართლებრივი ინსტიტუტის წარმოშობის საკითხებს და ისტორიულ-სამართლებრივ მეთოდზე დაყრდნობით არაერთ საინტერესო მეცნიერულ თვალსაზრისს ავითარებს.

წიგნში შეხვედებით მსოფლიოს გამოჩენილი იურისტების თვალსაზრისს, რომლებიც ავტორის მიერ ჯეროვნად არის გაშუქებული და მეცნიერულად განხილული. ამასთან, მკითხველი მისთვის საინტერესო უამრავ ინფორმაციას ნახავს წიგნში. ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან გ. ნადარეიშვილი „უკიდურესად“ სამართლებრივი (და არა მხოლოდ) თვალსაწიერით გამოირჩეოდა.

განკუთვნილია იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის, დოქტორანტებისათვის; სამართლის ისტორიკოსებისათვის, აგრეთვე ცივილისტიკით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

გამომცემელი: იურიდიული ფირმა
“ბონა კაუზა”

თბილისი, 2007 წელი

გამომცემლობისაბან

წინამდებარე ნაშრომი იურიდიულ ფირმა 'ბონა კაუზა'-ში ამ ხუთიოდე წლის წინ თავად აწ განსვენებულმა ღვაწლმოსილმა პროფესორმა გიორგი ნადარეიშვილმა მოიტანა. მან ჩვეული თავმდაბლობით ითხოვა, გავცნობოდით ამ ნაშრომს და მიზანშეწონილობის შემთხვევაში, ცალკე წიგნად გამოგვეცა იგი.

იმთავითვე, როდესაც ნაშრომს გავეცანით, ავტორის მიერ დასმული ზოგიერთი საკითხის გარშემო გაკეთებული აქცენტები არააქტუალურად მივიჩნიეთ, თუმცა, ამავე დროს, მასში ზოგიერთი ისეთი წიადსეღა და ორიგინალური ხეღა იკვეთებოღა, რომ საჭიროდ ჩავთვალეთ, ნაშრომს ეხიღა მისი სინათლე. სამწუხაროდ, ამის განხორციეღება ვერ მოხერხღა განსვენებუღის სიცოცხლეში. ამან კი გარკვეული დღი დღასეღა ნაშრომს, რამდენადღც ჟურ-მოხერხღა მისი რედაქტირება თავად ავტორის მიერ.

რაც შეესეღა თავად ნაშრომს, მასში მკითხვეღი უამრავ მისთვის საინტერესო ინფორმაციას აღმოაჩენს. ეს არც არის გასაკვირი, თუკი გ. ნადარეიშვიღის უკიდეგანო სამეცნიერო თვალსაწიერს გავითვალისწინებთ. აღნიშნული განსაკუთრებით ითქმის რომის სამოქალაქო სამართლიღან სათანადო პასაჟების მოხმობაზე, რაც დაინტერესებულ პირს სათანადო წარმოდგენას უქმნის ამა თუ იმ ინსტიტუტის წარმომავლობაზე და მის ეტაპობრივ განვითარებაზე.

მკვეღვარი დიდ ყურადღებას უთმობს საზღვარგარეთის ქვეყნების სამოქალაქო და სავაჭრო სამართღის ძირითად ინსტიტუტებს და მიიჩნევს რა მათ პროგრესულად, ავითრებს იღვას ამ ინსტიტუტების ცხოვრებაში სრული მოცულობით დანერგვის აუცილებლობაზე.

ცალკე გესურს გამოვეოთ გ. ნადარეიშვიღის შეხედუღება საკუთრების გენეალოგიის და მისი ტრან-

სფორმირების საკითხებთან დაკავშირებით. მეცნიერულად გამართული პოზიციის დასასაბუთებლად მას ამ თეალსასრისით უდიდეს იურისტთა მოსაზრებები აქვს ციტირებული.

საინტერესოა ისიც, რომ პროფესორი გ. ნადარეიშვილი არა მხოლოდ სამართლის შექმნების ისტორიულ მეთოდს იყენებს, არამედ შედარებით-სამართლებრივ კვლევის მეთოდს, რაც განსაკუთრებული რელიეფურობით წარმოაჩენს ამა თუ იმ ქვეყანაში არსებული სამოქალაქო-სამართლებრივი ინსტიტუტების აეკარგიანობას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ნაშრომში მითითებული ზოგიერთი მონაცემი, ინფორმაცია და ხედვა დღესდღეობით გარკვეულწილად მოძველებულია, თუმცა სამართლის მკვლევართათვის, ვფიქრობთ, იგი მაინც ღირებულია.

დაბოლოს, გამოვთქვამთ იმედს, რომ ნაშრომში მოკლედ მიმოხილული საზღვარგარეთის ქვეყნების სამოქალაქო და საეაგრო სამართალი დიდად დაეხმარება დაინტერესებულ პირებს სამართლებრივი დიაპაზონის გაფართოებაში.

იურიდიული ფირმა
"ბონა კაუზა"

შესავალი

საბაზრო ურთიერთობაზე დაფუძნებული ეკონომიკა უცილობლად მოითხოვს სანიმუშო სამართლის ინსტიტუტების განვითარებას. ამიტომაც, განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის სისტემაში ძირითადი ადგილი აქვს მიკუთვნებული სანიმუშო სამართალს. ეს უკანასკნელი კი, მოიცავს საკუთრების სამართალსაც. ცივილისტი მეცნიერების უმრავლესობის აზრით, საკუთრების სამართალი არა მარტო ე.წ. “ბურჟუაზიული” სამოქალაქო სამართლის ცენტრალური ინსტიტუტს, არამედ, — მოლიანად სამართლის სისტემისაც წარმოადგენს.

საკუთრებთან — სამართალი სანიმუშო სამართლის ძირითადი ინსტიტუტია. ამიტომ, გასაგებია, რომ განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის კოდექსებში მათ ცალკე თავს უთმობენ.

სამოქალაქო სამართლის ცნობილი სპეციალისტი, პროფესორი ი.ა. ფლეიშიცი თავის დროზე აღნიშნავდა, რომ თანამედროვე დასავლეთის განვითარებული ქვეყნების სამართლის ცენტრში სამი უმნიშვნელოვანესი ინსტიტუტი დგას.

უნდა აღინიშნოს რომ, რიგი საბჭოთა ავტორებისა “ბურჟუაზიულ სამართალს” იმაში დებდა ბრალს, რომ ის ვერ ანსხვავებდა ერთმანეთისგან საკუთრებას იმ შრომის იარაღებზე, რომელთაც საწარმოო დანიშნულება აქვთ და იძლევიან სხვისი შრომის ექსპლუატაციის საშუალებას, არასაწარმოო დანიშნულებას მოხმარების საგნების საკუთრებისაგან.

რ.ო. ხალფინა “ბურჟუაზიულ სამართალს” იმაში ადანაშაულებდა, რომ ბურჟუაზიულ ქვეყნებში “სამართლის ერთი და იგივე ნორმები აწესრიგებენ” ყველა საკუთრებით ურთიერთობას, რის შედეგადაც იქმნება ყველა პირის, როგორც მესაკუთრების თანასწორობის ფიქცია. ეს მოსაზრება არ არის მართებული, ვინაიდან სამოქალაქო კანონმდებლობისათვის მხარეთა თანასწორობის აღიარება ძირითადი პრინციპია.

ავტორთა ერთი ნაწილი ფიქრობდა, რომ საკუთრების უფლების აღიარებამ ადამიანის თანდაყოლილ უფლებად, კაპიტალიზმის განვითარების ადრეულ საფეხურზე დადებითი როლი ითამაშა, მაგრამ მომდევნო ხანაში მან ხელი შეუწყო განუსაზღვრელი კაპიტალისტური ექსპლუატაციის დაფუძნებას. ამასთან, “სახელმწიფო სოციალისტური საკუთრება” ანუ სსრ კავშირში გაბატონებული საკუთრების ფორმა მიჩნეული იყო საკუთრების ისეთ სახეობად, რომელიც ერთი მხრივ ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციას გამორიცხავდა, ხოლო მეორე მხრივ, ხელს უწყობდა შრომის მაღალ მწარმოებლურობას და ეფექტურ მჭურნეობრიობას. ცხოვრებამ და საგანთა ლოგიკამ კი გვიჩვენა, რომ ე.წ. “სახელმწიფო სოციალისტური საკუთრებაც” არ გამორიცხავს სხვისი შრომის ექსპლუატაციას და თანაც, ეკონომიკურად ყოველთვის არ არის ეფექტური. ამიტომაც, სანამ ცდისეულად, ცხოვრების გამოცდილებით არ არის დადასტურებული საკუთრების ე.წ. კაპიტალისტურზე უფრო ახალი ტიპი თუ ფორმა, უნდა გამოვიყენოთ საკუთრებითი ურთიერთობის ის გამოცდილება, რომელიც კაცობრიობას დღემდე აქვს დაგროვილი.

აქედან გამომდინარე, ჩვენთვის არა მხოლოდ თეორიული, არამედ დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობაც კი

აქვს ე.წ. განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო და საეკონომიკური სამართლის შესწავლას.

განვითარებული ქვეყნებიდან ზოგიერთის გაანალიზით კოდოფიცირებული სამოქალაქო სამართალი – სხვებს კი არა. მაგრამ, ერთი და მეორე განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდება სანიმუშო სამართლის სფეროში ნორმაშემოქმედებით საქმიანობას.

ყოველი ქვეყნის სამოქალაქო სამართალი ერთიანი სამართლებრივი სისტემის ცალკე აღებული დარგია. ის მჭიდროდ არის დაკავშირებული მოცემულ სახელმწიფოში მოქმედი სამართლის სხვა დარგებთან.

დასავლეთის ქვეყნებში, ჩვეულებრივ, სამართლის მთელ სისტემას პყოფენ საჯარო და კერძო სამართლად. სამოქალაქო და საეკონომიკური სამართალი იქ განიხილება, როგორც კერძო სამართლის დარგები. საბჭოთა ცივილისტები ემყარებოდნენ რა იმ ფაქტს, რომ სსრ კავშირში ლიკვიდირებული იყო მეურნეობრიობის კაპიტალისტური სისტემა და გაუქმებული საწარმოო იარაღებსა და საშუალებებზე კერძო საკუთრება, ასკენიდნენ, რომ ჩვენში დაუშვებელია სახელმწიფოს, როგორც პოლიტიკური ორგანიზაციისა და სამოქალაქო საზოგადოების დაპირისპირება.

იურისტი მეცნიერები მ. მ. აგარკოვი, ს. ნ. ბრატუხი, დ. მ. გენკინი, ვ. ი. სერებროვსკი და ზ. ი. შკუნდინი ნაშრომში “სამოქალაქო სამართალი”, აღნიშნავენ, რომ სოციალისტური წეს-წყობილებისათვის დამახასიათებელია პოლიტიკური და სამეურნეო ხელმძღვანელობის ერთიანობა. ამ დებულების დასამტკიცებლად ისინი არც თუ უსაფუძვლოდ იშველიებდნენ ვ. ი. ლენინის წერილს კურსკისადმი, სადაც ნათქვამი იყო, რომ ჩვენ არაფერს “კერძოს” არ ვცნობთ, ჩვენთვის მეურნეო-

ბის დარგში ყოველივე საჯარო სამართლებრივია და არა კერძო. ამიტომ საჭიროა გაფართოვდეს სახელმწიფოს ჩარევა კერძო უფლებრივ, “კერძო-სამართლებრივ” ურთიერთობებში, გაფართოვდეს სახელმწიფოს უფლება გააუქმოს “კერძო” ხელშეკრულებები, შეუფარდოს “სამოქალაქო-სამართლებრივ ურთიერთობებს არა Corpus juris romani, არამედ ჩვენ რევოლუციური მართლშეგნება”.

არც ის მოსაზრება გამოდგა სწორი, რომ პიროვნების ინტერესები “განუყრელად დაკავშირებულია სოციალისტური საკუთრების, სოციალისტური მეურნეობის განვითარებასთან.” ე.წ. “სოციალისტურმა საკუთრებამ” და “სოციალისტურმა მეურნეობამ” ყოველ შემთხვევაში იმ ვარიანტით, როგორც ეს სსრ კავშირში არსებობდა, კერ. გაამართლა. რა თქმა უნდა, არ იყო სწორი, რომ მეურნეობის დარგში ყველაფერი საჯარო სამართლებრივად მიგვაჩნდა, მაგრამ არც ის იქნებოდა მართებული, რომ სახელმწიფო სექტორი, როგორც ასეთი, საერთოდ უარგეყო. სახელმწიფო საკუთრების შენარჩუნება გარკვეულ ფარგლებში აუცილებელია.

ჩვენ უკვე გვაქვს გამოცდილება, თუ რას ნიშნავს ე.წ. “სოციალიზმის დროს” პოლიტიკური და სამეურნეო ხელმძღვანელობის ერთიანობა და არ იქნებოდა ურიგო გვეცადა იმ გზით სიარული, დიდი ხნის განმავლობაში რომ მიდიოდნენ დღევანდელი განვითარებული ქვეყნები, გადაგვედგა ნაბიჯები საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციებისგან – სახელმწიფოსაგან

* მ.მ. აგარკოვი, ს.ნ. ბრატუსი, დ.მ. გენკინი, ვ. ი. სერებროვსკი, ზ.ი. შკუნდინი, “სამოქალაქო სამართალი”, ტომი I, პროფ. მ.მ. აგარკოვისა და პროფ. დ.მ. გენკინის რედაქციით. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემბილისი, 1946, გვ. 3-4.

ე.წ. “სამოქალაქო საზოგადოების” განკერძოების მიმართულებით.

თუ რა ურთიერთობაშია ერთმანეთთან საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაცია და “სამოქალაქო საზოგადოება”, ასე თუ ისე, კარგად ჩანს წვეულებრივ სანივთო სამართალში.

სანივთო სამართლის ცნება

სანივთო სამართლებრივი ურთიერთობები მთელი რიგი თავისებურებებით განსხვავდებიან ვალდებულებითი ხასიათის სამართლებრივი ურთიერთობებისგან.

პიროვნებას თავისი ნება-სურვილით არ შეუძლია შექმნას სანივთო უფლებების ისეთი ნაირსახეობანი, რომლებიც მოცემული ქვეყნის სამართლის სისტემითა და კანონმდებლობით არ არის გათვალისწინებული. ამიტომაც, სანივთო უფლებების სახეობანი შედარებით შეზღუდულია. ისინი კანონმდებლის ნებაზეა დამოკიდებული.

სულ სხვა მდგომარეობა გვაქვს ვალდებულებითი სამართლის სფეროში. ვალდებულებითი ხასიათის ურთიერთობები, მართალია, ზოგადად სამართლის ნორმებით შეიძლება იყოს და არის კიდევ მოწესრიგებული, მაგრამ ვალდებულებითი ურთიერთობები ძირითადად მონაწილე მხარეთა ნება-სურვილზე და შეხედულებაზე არის დამოკიდებული, მაგრამ ვალდებულება იურიდიული აზრით მხოლოდ მაშინ შეიძლება არსებობდეს, თუ ეს სარწმელით არის დაცული. იმპერატორ იუსტინიანეს ინსტიტუციებში (VI ს.) მოცემული იყო ვალდებულების ასეთი განსაზღვრა: “ვალდებულება ის სამართლებრივი ბორკილება, (*“iuris vinculum”*), რომლებიც ჩვენ გვაიძულებენ შევასრულოთ რაიმე ჩვენი ქვეყნის სამართლის თანახმად”.

თანამედროვე სამოქალაქო სამართლის კოდექსების მიხედვით ვაღდებულება ეწოდება სამოქალაქო უფლებრივ ურთიერთობას, რომლის ძალითაც ერთ პირს (ან რამდენიმე პირს უფლება აქვს მოსთხოვოს მეორე პირს) ან რამდენიმე პირს განსაზღვრული მოქმედების შესრულება ან რაიმე მოქმედებისაგან თავის შეკავება.

თითქმის ყველა მეტად თუ ნაკლებად განვითარებული ქვეყნის სამოქალაქო სამართლის კოდექსში გვხვდება სამოქალაქო უფლებებისა და მოვალეობების წარმოშობის საფუძვლების სანიმუშო ჩამოთვლა, რომელთა მიხედვითაც სამოქალაქო უფლებები და მოვალეობები წარმოიშევა გარიგებებისაგან, რომლებიც გათვალისწინებულია კანონით, აგრეთვე გარდგებებისგან, რომლებიც თუმცა არაა გათვალისწინებული კანონით, მაგრამ არ ეწინააღმდეგება მას.

გერმანული სამართალი იცნობს ვაღდებულებით – სამართლებრივ და სანივთო – სამართლებრივ გარიგებებს. გარიგებათა ამგვარი კლასიფიკაცია – მართებულად წერს პროფ. ლ. ჭანტურია, – დაკავშირებულია გერმანულ სამართალში არსებულ ვაღდებულებათა გარიგებებისა და განკარგვითი გარიგებების ცნებებთან, “თავის მხრივ, ეს განსხვავება გერმანული სამოქალაქო სამართლის თავისებურებაა და იგი უცნობია სხვა ქვეყნების კერძო სამართლისათვის”.

ვაღდებულებითია ისეთი გარიგება, რომელიც მიმართულია ვაღდებულებითი ურთიერთობების წარმოშობის შეცვლის ან შეწყვეტისაკენ, ასევე სანივთო – სამართლებრივი იქნება გარიგებები, რომელთაც მიზნად ექნებათ სანივთო უფლებების წარმოშობა, შეცვლა ან შეწყვეტა, გარიგებათა ზემოხსენებული კლასიფიკაციის მიხედვით ვაღდებულებით – სამართლებრივ გარი-

გებად ჩაითვლება გაცვლის, ნასყიდობის და ჩექკების ხელშეკრულება. ამასთან, სანიუთო – სამართლებრივ გარიგებად ჩაითვლება საკუთრების გადაცემა.

განკარგეითი ხასიათისაა ისეთი გარიგებები, რომლებსაც შედეგად მოსდევს ახალ მესაკუთრეებზე საკუთრების გადასვლა.

გერმანული სამართლის მიხედვით სანიუთო – სამართლებრივ გარიგებად ითვლება ნიუთის სხვისათვის საკუთრებად გადაცემა, კრედიტორის მიერ მისი მოთხოვნის უფლების დათმობა.

კერძო საკუთრების აღიარებასთან ერთად განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო კანონმდებლობა აღიარებს სხვის ნიუთებზე უფლებებსაც: -

ცხოვრებაში არაიშვიათად გვხვდება შემთხვევები, როდესაც გარკვეულ პირებს მესაკუთრის ცალკეული უფლებამოსილებანი გააჩნიათ სხვის ნიუთებზე. იურიდიული გარიგებების მეშვეობით სანიუთო უფლებების დადგენის არეალი შედარებით შეზღუდულია და ის არ უნდა სცილდებოდეს სამოქალაქო სამართლის მოცემული სისტემის მიერ დაშვებულ ფარგლებს (ე.წ. სანიუთო უფლებების შეკრული წრის პრინციპი, მაგრამ ვალდებულებითი სამართლის სფერო გაცილებით დიდ თავისუფლებას გულისხმობს ვალდებულებით – სამართლებრივ ურთიერთობებში მონაწილეთათვის. აქ მხარეთა ურთიერთობებს განსაზღვრავს ხელშეკრულების დამდებ მხარეთა ნება.

განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის ნორმების მიხედვით სამოქალაქო ბრუნვაში მონაწილე პირებს უფლება აქვთ ერთმანეთთან დადონ როგორც პოზიტიური სამართლით გათვალისწინებული, ასევე, პოზიტიური სამართლით გაუთვალისწინებელი ხე-

ლშეკრულებებიც, მაგრამ ეს უკანასკნელნი არ უნდა ეწინააღმდეგებოდნენ ქვეყანაში მოქმედ სამართალს.

გადავავლოთ თვალი რომის სამართლის ისტორიას. ამ ისტორიიდან ცნობილია, რომ, მაშინ, როდესაც უძველეს ხანაში აღებ-მიცემობა სუსტად იყო განვითარებული, ვალდებულებათა აღმოცენება მხოლოდ მცირერიცხოვან შემთხვევებში თუ იყო შესაძლებელი. თანაც, ვალდებულების აღმოცენება დაკავშირებული იყო მკაცრად განსაზღვრულ ფორმალობათა შესრულებასთან.

რომის სამართლისათვის ცნობილი იყო ისეთი ვალდებულებებიც, რომელიც სარჩელით (კერძოდ პრეტორის სარჩელით) არ იყო-დაცული. მათ ნატურალურ ვალდებულებას (*"obligatio naturalis"*) ეძახდნენ. ნატურალური ვალდებულებები წარმოიშობოდა იმ პირთა მოქმედებებიდან, რომელთაც კანონით არ ჰქონდათ მინიჭებული ქმედუნარიანობა. მაგალითად, ოჯახის მამის - (სახლისუფალის) ძალაუფლების ქვეშ მყოფნი თუ ერთმანეთთან დადებდნენ ხელშეკრულებას.

სანივთო უფლების საგანი ყოველთვის ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთია. ცნობილია, რომ სამოქალაქო სამართალმა იცის ნივთების დაყოფა ინდივიდუალურად განსაზღვრულ და გვაროვნული ნიშნებით განსაზღვრულ ნივთებად. გვაროვნული ნიშნებით განსაზღვრული ნივთია, მაგალითად, 100 კილოგრამი ხორბალი ან სიმინდი, ათასი ცალი კვერცხი, ან 20 ლიტრი ბორჯომის მინერალური წყალი.

ინდივიდუალურად განსაზღვრულ ითვლებიან ასე თუ ისე ჩვეულებრივი ნივთები, მაგრამ ისეთები, რომლებიც გამოკერძოებულია ერთგვაროვანი ნივთების მასიდან. მაგალითად, მრავალი ერთგვაროვანი ფეხსაც-

მელიდან ან ავტომობილიდან მყიდველის მიერ ამორჩეული ფეხსაცმელი ან ავტომობილი ინდივიდუალური ნიუთი იქნება. სამოქალაქო სამართალში ნიუთების დაყოფას ინდივიდუალურად განსაზღვრულ და გვაროვნული ნიშნებით განსაზღვრულ ნიუთებად გარკვეული აზრით პირობითი მნიშვნელობა აქვთ. ამიტომაც, გასაგებია, რომ არაიშვიათად გვაროვნული ნიშნებით განსაზღვრული ნიუთები შეიძლება ინდივიდუალიზებულ იქნან გამოცალკევებისა და დანემების გზით.

გარდა ამისა, არსებობენ ნიუთები უნიკუმები, რომლებიც ყოველთვის ინდივიდუალურად განსაზღვრულ ნიუთებად ითვლებიან. მაგალითად, ცნობილ ხელოვანთა მიერ შექმნილი ნიუთები, სურათები, ნახატები, მუსიკალური ხელსაწყოები და ა.შ.

ინდივიდუალურად განსაზღვრულ ნიუთებზე ერცვლდება სანიუთო უფლებების დაცვის განსაკუთრებული ხერხი. ნიუთი შეიძლება გამოთხოვილი იქნას სხვისი უკანონო მფლობელობიდან.

სანიუთო უფლებები აბსოლუტური უფლებების ნაირსახეობად ითვლებიან და უფლებათა იერარქიაში უფრო მაღლა დგანან, ვიდრე ვალდებულების სამართლის წიაღიდან წარმოშობილი უფლებები, რომლებიც მიმართებით უფლებებად^{*} ითვლებიან. ზოგჯერ მათ შეფარდებით უფლებებსაც უწოდებენ. ჩვენ, პირობითად მიმართებით უფლებებს ვიყენებთ. სანიუთო უფლება ესაა ურთიერთობა ადამიანთა შორის ნიუთების გამო. სანიუთო უფლება აბსოლუტური უფლებაა და ყველა სხვა პირი ვალდებულია თავი შეიკავოს ამ უფლების დარღვევისაგან.

* «относительное право» შლრ. «Гражданское и торговое право капиталистических стран». М. 1980, გვ. 117.

სანივთო უფლებების აბსოლუტური ხასიათის გამოხატულებაა მასთან დაკავშირებული თანმიდევნის უფლება (право следования) და უპირატესობის უფლება (право преимуществва) ფრანგულად (droit de suite, droit de preference).

მიდევნების უფლება ნიშნავს, რომ პირი, რომელსაც გააჩნია სანივთო უფლება, ამ უფლებას ინარჩუნებს მაშინაც კი, როდესაც ნივთი უკვე სხვის ხელთაა. მაგალითად, მოპარული ან სხვა უკანონო გზით წართმეული ნივთის პატრონი მაინც რჩება ხსენებული ნივთის კანონიერ მესაკუთრედ. მიუოლის ანუ მიდევნების უფლებას ეფუძნება ნივთის ვინდიკაციის უფლება უკანონო მფლობელის ხელიდან.

მიდევნების უფლებიდან გამომდინარეობს გირავნობით დატვირთული ნივთის სამართლებრივი რეჟიმი. გირავნობით დატვირთული ნივთის გაყიდვის შემთხვევაში მოგირავენე ინარჩუნებს თავის უფლებებს დაგირალებულ ნივთზე თვით ამ ნივთის ახალი მესაკუთრის წინააღმდეგ.

სამოქალაქო სამართალი იცნობს აგრეთვე ე.წ. უპირატესობის უფლებას. იურიდიულ პრაქტიკაში არაიშვიათად გვხვდება შემთხვევები, როდესაც ერთმანეთს უპირისპირდებიან სანივთო და ვალდებულებითი სამართლის ნორმები, როდესაც სანივთო უფლებები კოლიზიაშია ვალდებულებითი ურთიერთობებიდან გამომდინარე უფლებებთან. ასეთ ვითარებაში, როგორც წესი, უნდა უპირატესობა მიეცეს სანივთო უფლებებს, ვალდებულებითი სამართლიდან გამომდინარე უფლებების წინაშე, ე.ი. უნდა განხორციელდეს სანივთო სამართლის ნორმებიდან გამომდინარე უფლებები. ამასთან დაკავშირებით, სამოქალაქო სამართლის სპეციალისტები

მიუთითებენ იმ გარემოებაზე, რომ განსხვავებით საკუთრებითი და სხვა აბსოლუტურ სამართლებრივ ურთიერთობებიდან, რომლებშიაც ვალდებულ მხარეს წარმოადგენს თითოეული და ყოველი, ვალდებულება არის რელატიური უფლებრივი ურთიერთობა.

ორი კრედიტორიდან თუ ერთი გირავნობისმიერი კრედიტორია, დაგირავებული ნივთის ღირებულებიდან პირველყოვლისა, დაკმაყოფილდება ის კრედიტორი, რომელსაც გირავნობის სანივთო უფლება გააჩნდა.

მაგრამ ყველგან ვერ ხერხდება ამ პრინციპის გატარება. მ.ი. კულაგინს ამასთან დაკავშირებით ასეთი მაგალითი მოაქვს: მოტაცებული ნივთის კეთილსინდისიერი შემძენი გარკვეულ ვითარებაში მისი კანონიერი მესაკუთრე შეიძლება გახდეს და ამ შემთხვევაში ე.წ. მიდევნების უფლება უკვე აღარ იმოქმედებს.

ზოგიერთი განვითარებული ქვეყნის სამოქალაქო კანონმდებლობა იმ შემთხვევაში, როდესაც აღგილი აქვს სანივთო და ვალდებულებითი სამართლის ნორმებს შორის კოლიზიას, უპირატესობას აძლევს ამ უკანასკნელს. მაშასადამე, ზოგ ქვეყანაში ვალდებულებითი ურთიერთობიდან გამომდინარე უფლებებს ეძლევათ უპირატესობა სანივთო უფლებების წინაშე. საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 1743-ე მუხლის მიხედვით, თუ პირმა გააქირავა ნივთი და შემდეგ ეს გაქირავებული ნივთი გაყიდა, ე.ი. სხვა პირს გაუსხვისა საკუთრების უფლებით, მაშინ გარკვეულ ვითარებაში ნივთის დაშქირავებელს მაინც აქვს უფლება ისარგებლოს ამ ნივთით, თუმცა ნივთის მესაკუთრე სხვა პირი გახდა.

სანივთო სამართლის ნორმების გასაგებად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს თვით ნივთის ცნების შინაარსის დადგენას. განვითარებული ქვეყნების სამო-

ქალაქო კანონმდებლობის ნორმები ამ მხრივ სრულ ეროთანობას როდი ამჟღავნებენ. ნიუთების კლასიფიკაცია ეუროპის კონტინენტის ქვეყნების კანონმდებლობასა და ე.წ. “საერთო სამართლის” ქვეყნების კანონმდებლობაში ერთმანეთს არ ემთხვევა.

ახლა კი პატარა ისტორიული ექსკურსი რომის ისტორიაში.

ძველი რომის ცივილური სამართალი ნიუტებს ორ კატეგორიად ჰყოფდა: სხეულის მქონე ნიუტებად და უსხეულო ნიუტებად. რომაელი იურისტები ამბობდნენ: “*res corporales sunt: fundus, homo, vestis, aurum, argentums*”... (სხეულებრივი ნიუტებია: მიწა, ადამიანი, ტანსაცმელი, ოქრო, — ვერცხლი). ჩამოთვლა, რა თქმა უნდა — არ — იყო ამომწურავი. უსხეულო ნიუტებს მიაკუთვნებდნენ მემკვიდრეობის უფლებას, სარგებლობის უფლებას, სხვისი ქონებით დროებით სარგებლობის უფლებას (სერვიტუტი) და ა.შ. რომაელი იურისტი გაიუსი (II ს.) ნიუტებს ჰყოფდა სხეულებრივ ნიუტებად, რომელსაც შეიძლება შეეცხოთ და უსხეულო ნიუტებად, რომელსაც ვერ შეეცხოები. უსხეულო ნიუტებს შორის გაიუსი ასახელებდა მემკვიდრეობას, ვალდებულებას, უზუფრუქტუსს, ე.ი. სხვისი ნიუტით სარგებლობის და მისგან ნაყოფის მიღების უფლებას ნიუტის არსის (სუბსტანციის დაუზიანებლად და ა.შ. მაგრამ, როგორც ეს სამართლის ისტორიკოსებს აქვთ შემჩნეული, ის (გაიუსი) უსხეულო ნიუტებს შორის საკუთრების უფლებას არ ასახელებს. ამას იმით ხსნიან, რომ რომაელი იურისტები კარგად ვერ ანსხვავებდნენ ნიუტზე საკუთრების უფლებას და თვით ნიუტს. ამიტომაც ისინი საკუთრების უფლებას “*res corporales*”-ად თვლიან და არა “*inkorporales*”-ად. ცნობილი რომაელი იურისტი ულპიანე დომიციუსი (II ს.)

170 - 228) ფიქრობდა, რომ მემკვიდრეობაზე სარჩელის ობიექტია ყველა სამკვიდრო ნივთი, როგორც “უფლებები”, ასევე “სხეულებრივი” საგნებიც.

განვითარებული ქვეყნების სამართალი არ ცნობს ნივთების დაყოფას საწარმოო საშუალებებად და მოხმარების საგნებად.

იმ ქვეყნებში, სადაც კერძო სამართალის სფეროში დუალისტური სისტემაა მიღებული, ე.ი. ცალ-ცალკე არსებობს სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალი, ნივთები დაყოფიან უძრავ და მოძრავ ნივთებად, სხეულებრივ და უსხეულო ნივთებად, მოსახმარ და არამოსახმარ ნივთებად, გაყოფად თუ გაუყოფად ნივთებად და ა.შ. ამასთან, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ნივთების დაყოფას ბრუნვაუნარიან და არაბრუნვაუნარიან ნივთებად, მთავარ და მთავარი ნივთის საკუთვნილად (საკუთვნილ ნივთად). ყოველივე ამას არა მარტო თეორიული, არამედ პირველ ყოვლისა, პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. მაგალითად, თუ მიწას, ადგილ-მამულს კანონი ჩათვლის მთავარ ნივთად, მაშინ შენობა, რომელიც ამ მიწაზეა საკუთვნილ ნივთად უნდა მივიჩნიოთ. არსებობენ, ყოველ შემთხვევაში არსებობდნენ მაინც ისეთი კანონმდებლები, რომელთაც მთავარ ნივთად ის ნივთი მიაჩნდათ, რომელიც მოცემულ მომენტში მეტად ფასობს.

ცხადია, ნივთებს შორის კანონმდებელი ყოველთვის ცალკე გამოყოფს ფულად თანხას, ფულს და ფასიან ქაღალდებს.*

* მ.მ. აგარკოვი და სხვები “სამოქალაქო სამართალი”, ტომი I, თბილისი, 1946 წ., გვ. 111.

შდრ. ლ. ჭანტურია უძრავი ნივთების საკუთრება გერმანული სამართლის მაგალითზე, სადისერტაციო მაცნე, თბილისი, 1994წ.

სანიუთო სამართალი სხვადასხვა გარკვეულობას იძენს სხვადასხვა ქვეყანაში იმისდა მიხედვით, თუ მოცემული ქვეყნის სამართალი რა შინაარსს დებს “ნიუთის” ცნებაში. გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების მიხედვით (§90) ნიუთის ცნებაში იგულისხმება სხეულებრივი, მატერიალური საგნები, ხოლო საფრანგეთისა და ზოგიერთი სხვა ქვეყნის სამოქალაქო კოდექსის მიხედვით “ნიუთებში” იგულისხმება მატერიალურ საგნებთან ერთად ე.წ. “უსხეულო ნიუთებიც”, კერძოდ, უფლებები. საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის მიხედვით “უსხეულო ნიუთის” – მოთხოვნების უფლების დაგირაეებაც შეიძლება (§ 2081). სხვადასხვა სახის უფლებები საკუთრების უფლების ობიექტად მიიჩნევა ზოგიერთი სხვა ევროპული ქვეყნების კანონმდებლობითაც.

რაც შეეხება ინგლისურ სამართალს, მას ახასიათებს ნიუთის ცნების ფართო გაგება. აქ ნიუთების კატეგორიას მიაკუთვნებენ ზოგიერთ აბსოლუტურ უფლებებსაც, მაგ. საავტორო უფლებას.

ფრანგული სამოქალაქო სამართლისათვის დამახასიათებელია სანიუთო სამართალის ობიექტებად არა მხოლოდ ცალკეული ნიუთის, არამედ ნიუთთა მთელი კომპლექსის აღიარება. მაგალითად, იპოთეკის ობიექტი შეიძლება იყოს სავაჭრო ფონდი. მ. ი. კულაგინი, ფრანგული სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალის მკვლევარი აღნიშნავს – სავაჭრო ფონდში არ ათავსებენ უძრავ ქონებას, მოთხოვნის უფლებას და ვალებს.

სავაჭრო საწარმო ქონება შედგება როგორც აქტივის, ისე პასივისაგან, როგორც ქონებრივი უფლებების, ისე ქონებრივი მოვალეობებისაგან, ხოლო სავაჭრო ფონდი შეადგენს საწარმოს აქტივის მხოლოდ ნაწილს, აქტივის ელემენტებს.

გვიანი რომისა და ბიზანტიის კანონმდებლობისათვის ცნობილი იყო ნიუთების კლასიფიკაცია უძრავ-მოძრავ და თვითძვრად ნიუთებად. ნიუთების ასეთი კლასიფიკაცია “დიგესტებშია” ნახს. XI საუკუნის ძეგლში – პეტრიწონის მონასტერის ტიპიკონში, რომელიც გრიგოლ ბაკურიანის ძის მიერ არის შედგენილი, მოხანს ნიუთების ასეთი კლასიფიკაციის კვალი. ძველი რომის სამართალში ნიუთების დაყოფას უძრავ და მოძრავ ნიუთებად ისეთი დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონია, როგორც შემდეგში. მათი სამართლებრივი რეჟიმი დიდად არ განსხვავდებოდა ერთიმეორისაგან, მაგრამ ნიუთების ასე დაყოფას მაინც ჰქონდა გარკვეული მნიშვნელობა. უძრავ ქონებად ითვლებოდა არა მხოლოდ მიწის ნაკვეთი, არამედ, მისი წიაღიც. უძრავ ქონებად შეირაცხებოდა შენობები, ნათესები, ნარგავები. არსებობდა წესი, რომლის მიხედვითაც, ყოველივე, რაც გაკეთებული იყო მიწის ზედაპირზე, მას განეკუთვნებოდა (“*superficies solo cedit*”), რუსულად იტყვიან: Все, что построено на земле («встроено в землю») разделяет ее судьбу («следует за нею») ადგილ-მამულის ბედს იზიარებდა მასზე აშენებული ნაგებობაც.

მოძრავ ნიუთებში – “*res mobiles*”-ში იგულისხმებოდა ავეჯი, საოჯახო ნიუთები, მონები, საშინაო ცხოველები და ა.შ.

პრინციპატისა და განსაკუთრებით კი, დომინანტის ხანაში შეიცვალა სანიუთო სამართალი. უკვე უძრავი ქონების შეძენა-გასხვისების შესახებ სპეციალური ნორმები იქნა დაწესებული. უძრავი ქონების გასხვისება საჭვეყნოდ, ყველას თვალწინ უნდა მომხდარიყო. ჩამოყალიბდა საღალღო მიწების, სუპერფიციუმის, ემპითეუზის განსაკუთრებული სამართლებრივი რეჟიმი.

უძრავი და მოძრავი ქონების ხანდაზმულობით შეძენის რიგი უკვე უძველესი ხანის რომის სამართალ-

ში იყო განსხვავებული. მოძრავ ქონების დაუფლები-
სათვის საკმარისი იყო. 1 წლის ხანდაზმულობა, ხოლო
მიწისა და საერთოდ მამულის დასაუფლებად კი ორი
წელი.

რომის ძველმა ცივილურმა სამართალმა იცოდა
აგრეთვე ნივთების დაყოფა “res mancipi”-დ და “res nek
mancipi”-დ. “res mancipi”-ს განეკუთვნებოდა ნივთები, რომ-
ლებიც ყველაზე ფასეული იყო რომის საადგილმამუ-
ლო მეურნეობაში მიწის ნაკვეთები ქალაქად და
სოფლად (იტალიაში) სახლები, მონები, ხარები, ცხენები,
ჯორები, სახედრები. სოფლის ნაკვეთებზე წყალგაყვა-
ნილობის გზისა და ბილიკის გაყვანის უფლებას.

თანამედროვე საზღვარგარეთის ქვეყნების სამო-
ქალაქო სამართლის ძეგლებშიც გარკვევით ჩანს ნივთე-
ბის კლასიფიკაცია უძრავ და მოძრავ ქონებად.

ნივთების დაყოფა უძრავ და მოძრავ ნივთებად
გარკვეულად ტრადიციულია ევროპული სამართლი-
სათვის. უძრავ ქონებათა კატეგორიას, რა თქმა უნდა,
პირველ რიგში ადგილ-მამული, მიწა განეკუთვნება. მი-
წასთან ერთად უძრავ ქონებას მიაკუთვნებენ იმ ნივთებს,
რომელნიც განუყრელად არიან დაკავშირებულნი მას-
თან, მაგალითად, საცხოვრებელი შენობები და სხვა ნაგე-
ბობანი. ზოგიერთი ქვეყნის კანონმდებლობით მრავალ-
წლიანი ნარგავებიც უძრავ ქონებათა კატეგორიაში
შეაქვთ.

უძრავი ნივთები ანუ უძრავი ქონება ყოველთვის
ერთსა და იმავე ადგილასაა, უძრავ მდგომარეობაშია,
ამასთან ერთად, უძრავი ნივთი ინდივიდუალური ნიშ-
ნებით ხასიათდება, ის შეუნაცვლებადია.

უძრავი ქონების კატეგორიაში ათავსებენ აგრეთვე
უფლებებს ადგილ-მამულზე.

ზოგიერთი შენობა-ნაგებობა ან ნარგავი პრინციპში შეიძლება უძრავი ქონებიდან მოძრავად იქცეს და გახდეს გარკვეული ვალდებულების საგანი.

ნიეთთა ის წრე, რომლიც უძრავ ქონებად ითვლება, სხვადასხვა ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის კოდექსებში ყოველთვის ერთმანეთს არ ემთხვევა. საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის მიხედვით საკმაოდ ვრცელია უძრავი ნივთების წრე (მუხლები 517-526) გარდა ადგილ-მამულისა, შენობებისა და ტყისა, უძრავ ქონებად ითვლება აგრეთვე სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავალი. საფრანგეთში უძრავი ქონების ცნების არეალის გაფართოებას ხელი შეუწყო სასამართლო პრაქტიკამაც, რომელმაც უძრავ ნივთებად ჩათვალა რიგი სასოფლო-სამეურნეო მანქანები, ინსტრუმენტები და ნედლეული.

ინგლისში და ამერიკის შეერთებულ შტატების, უმეტეს შტატებში მოქმედებს ე.წ. “საერთო სამართალი”; რომლისთვისაც დამახასიათებელი რიგი თავისებურებები. ტერმინებს “მოძრავი” და “უძრავი” ქონება “საერთო სამართლის” ქვეყნები მხრლოდ იმ შემთხვევაში მიმართავენ, თუ სამართლებრივი ურთიერთობები უცხოურ ელემენტებს შეიცავენ, და ისინი საერთაშორისო კერძო სამართლის ნორმებით უნდა მოწესრიგდნენ.

ინგლისურ სამართალში გამოიყენება რეალური და პერსონალური ქონების – რეალური და პერსონალური საკუთრების (real property, personal property) ცნებები. თუ ქონება დაცულია რეალური სარჩელით, ის რეალური საკუთრებაა. თუ ქონების დაბრუნება შეიძლება რეალური სარჩელის მეშვეობით, მესაკუთრე იბრუნებს ქონებას იმ სახით, რა სახითაც დაკარგა. ზოგ შემთხ-

ვევაში კონკრეტული ქონების რეალურად დაბრუნება შეუძლებელია და ქონების კომპენსაციის მიღება შესაძლებელია პერსონალური სარჩელით.

ინგლისური სამართლის მიხედვით რეალურ ქონებაში იგულისხმება ადგილ-მამაული და მასთან დაკავშირებული ნივთები, შენობები, ნარგავები, მოუმკელი ყანები და ა.შ. საყურადღებოა ისიც, რომ ინგლისური პრაქტიკა პირუტყვსაც კი ბოსელში ხშირად რეალურ ქონებად თვლის. ძირითადი ნივთი და საკუთვნელი ნივთი ორივე ერთ კატეგორიაში ხედება.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში თანდათან გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ ტერმინებზე “რეალური” და “პერსონალური ქონება”-~~უარს~~ თქვან და მათ ნაცვლად იხმარონ უძრავი და მოძრავი ქონება.

თვით ინგლისში ჯერ კიდევ იცავენ ტრადიციას და გამოთქმაზე “პერსონალური ქონება” უარს არ ამბობენ. თვით პერსონალურ ქონებას კი ყოფენ ორ ნაწილად: მფლობელისმიერი ქონება (რუსულად იქნება “ვეშიი ვ ვლადენიი”) და მოთხოვნისმიერი ქონება (“ვეშიი ვ ტრეოვანიი”). მფლობელისმიერ ქონებაში გულისხმობენ მოძრავ სხეულებრივ, მატერიალურ ნივთებს, ისეთებს, რომელნიც ხელშესახებნი არიან. ინგლისურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგჯერ ვხვდებით გამოთქმას – მატერიალური ხასიათის მოძრავი ქონება.

მოთხოვნისმიერ ნივთებში ინგლისელები გულისხმობენ სხვადასხვა სახის უფლებებს და მათ შორის საავტორო უფლებებსაც. მოთხოვნისმიერი ნივთი იქნება, მაგალითად საპატენტო უფლებაც და ხელშეკრულებებიდან გამომდინარე მოთხოვნის უფლებებიც. გავიხსენოთ, რომ თვით საპატენტო კანონმდებლობის სათა-

ვეებთან ინგლისური სამართალი იდგა. XVII საუკუნეში კაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად აქ აღმოცენდა საპატენტო კანონიც. ინგლისის დედოფალმა ელისაბედ მეორემ მიიღო “სტატუსი” ე.წ. “მონოპოლიების” შესახებ. თანდათან წარმოიშვა სამრეწველო საკუთრების ცნება. გაჩნდა საკუთრების დაცვის აუცილებლობა. დღეისათვის არსებობს კიდევ ინტელექტუალური საკუთრების მსოფლიო ორგანიზაცია და საქართველოც არის ამ ორგანიზაციის წევრი 1994 წლის 18 იანვრიდან.

ახლა ისევ დაუზბრუნდეთ ინგლისური სამართლის თავისებურებებს.

ზოგიერთი თავისებურება ახასიათებს ინგლისურ სამართალს უძრავი ქონების—გასხვისების საქმეშიც. საადგილმამულო ოპერაციების რეგისტრაცია აქ ლონდონსა და რამდენიმე საგრაფოშია მხოლოდ შემოღებული. მაგრამ უძრავ ქონებაზე საკუთრების უფლების სხვა პირზე გადაცემა, მიწის ნასყიდობა, აქაც განსაკუთრებული წესით ხდება. შეიძლება მხარეთა შორის მოხდეს შეთანხმება ადგილ-მამულის ნასყიდობის შესახებ, შეიქმნას დოკუმენტიც, რომ პირმა იყიდა მიწის ნაკვეთი და ამისათვის გადაიხადა სათანადო თანხაც, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მყიდველი გახდა მოცემული მიწის ნაკვეთის მესაკუთრე.

საჭიროა მიწის საკუთრების ერთი პირიდან მეორეზე გადასვლის შესახებ გადაცემის სპეციალური აქტის შედგენა. ამ აქტს ადგენს სათანადო უფლებამოსილების მქონე სპეციალური პირი მას შემდეგ, რაც წინასწარ დარწმუნდება, რომ უძრავი ქონების გამსხვილებელს გასასხვისებელ ნაკვეთზე აქვს საკუთრების უფლება და რომ თვით გასხვისების აქტი მართლზომიერად, კანონის მოთხოვნის თანახმად არის შედგენილი.

თითქმის ყველა განვითარებულ ქვეყანაში, სადაც მიწაზე კერძო საკუთრება არის აღიარებული და ამდენად, მიწის ნაკვეთების ყიდუა-გაყიდუა არის დაშვებული, სამოქალაქო სამართლის ნორმებში კარგად ჩანს უძრავი და მოძრავი ქონების სამართლებრივი რეჟიმის განსხვავება. როგორც წესი, უძრავი ქონების ნასყიდობა მეტი ფორმალობების დაცვასთან არის დაკავშირებული და მეტ შემთხვევებს ითვალისწინებს, ვიდრე მოძრავი ქონების გასხვისება. უძრავ ქონებაზე სანიუთო უფლებების მოპოვება, მიწაზე საკუთრების უფლების ერთი სუბიექტიდან მეორეზე გადასვლა აუცილებლად ექვემდებარება სპეციალურ რეესტრში რეგისტრაციას, საადგილმამულო დაეთარში გატარებას. ამ გზით ხდება უძრავ ქონებაზე სანიუთო უფლებების მოძრაობის საქვეყნობის პრინციპის განხორციელება. ყოველ დაინტერესებულ პირს შეუძლია გაიგოს, ვინ არის ამა თუ იმ მიწის ნაკვეთის მესაკუთრე და გაყიდული ადგილ-მამუელი კანონიერად არის თუ არა გასხვისებული, ხომ არა აქვს ადგილი მიწის ნაკვეთების გასხვისებას არამესაკუთრეების მხრივ ან გასხვისებული ზღვილ-მამუელი ხომ არ არის გირავნობით დატვირთული. ერთი ავტორი, რომელმაც გერმანული სამართლის მაგალითზე უძრავი ნივთების საკუთრებას მიუძღვნა სპეციალური ნაშრომი, მართებულად აღნიშნავს: “მიწის საკუთრების მომწესრიგებელ თანამედროვე სამართლებრივ სისტემებს ერთმანეთისაგან ორი გარემოება განასხვავებს: ჯერ ერთი, შეუძლიათ თუ არა მხარეებს დამოუკიდებლად განსაზღვრონ საკუთრების გადასვლის მომენტი და მეორე, საჭიროა თუ არა სპეციალური საჯარო აქტები ამგვარი გადასვლის ნამდვილობისათვის”.

ქონებაზე საკუთრების უფლების გადაცემას წინ უნდა უძღოდეს გარკვეული იურიდიული წინაპირობა.

გერმანული სამოქალაქო სამართალი საკუთრების გადაცემისათვის მოითხოვს “მხარეთა განსაკუთრებულ სახელშეკრულებო თანხმობას”.

ხამურაბის კოდექსის შედგენიდან (ძე. წ. მე-18 საუკუნე) ვიდრე საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის შექმნამდე (ქრისტეს აქეთ XIX საუკუნის დასაწყისი) საზოგადოება უდიდესი ყურადღებით ეკიდებოდა საადგილმამულო ურთიერთობებს. ფეოდალურ ევროპაში ითვლებოდა, რომ მიწა, ადგილ-მამული არის ადამიანის აელა-დიდება, ქონების მთავარი სახეობა. გარკვეულად, ეს თვალსაზრისი აისახა კიდევაც საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსში. მაგრამ დროთა ვითარებაში შეიცვალა ფასეულობათა სისტემაც. თანდათან გაძლიერდა მოძრავი ქონების როლი ეკონომიკურ ურთიერთობათა სფეროში. პირველყოელისა, ეს ეხება ფასიან ქაღალდებს. გამოჩენეთა ტენდენცია, რომ თანდათან შეიკუმშოს უძრავი ქონების ცნება.

გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების მიხედვით ნივთები ორ ჯგუფად იყოფა: მიწის ნაკვეთებად და მოძრავ ნივთებად.

ადგილ-მამულზე გარკვეულად შეზღუდეს უძრავი ქონების ცნება იაპონიისა და იტალიის კოდექსებმაც. ხსენებული საკანონმდებლო ძეგლების მიხედვით უძრავ ქონებად ჩაითვლებიან მხოლოდ მიწა და მიწასთან განუყრელად დაკავშირებული ნივთები. ყველა სახის ქონება კი განეკუთვნება მოძრავ ქონებათა კატეგორიას. იტალიის სამოქალაქო კოდექსის მიხედვითაც წყალიც უძრავ ქონებად ითვლება, განვითარებული ქვეყნების კანონმდებლობაში შეიმჩნევა ტენდენცია, შეზღუ-

დონ მიწის მესაკუთრეების უფლება, საკუთარ მიწაზე მოიპოვონ წიაღისეული სიმდიდრეები.

ინგლისმა, გერმანიამ, საფრანგეთმა, იაპონიამ წიაღისეულის მოპოვების ნებართვის წესი შემოიღეს. სპეციალური კომპენტენტური სახელმწიფო ორგანოს ნებართვის გარეშე მიწის მესაკუთრეს საკუთარ მიწაზე მადნეულის მოპოვების უფლება არა აქვს. რიგ ქვეყნებში ზოგიერთ სასარგებლო წიაღისეულზე უფლება საერთოდ ჩამოერთვა ღირს მესაკუთრეს. მაშასადამე, სასარგებლო წიაღისეულის ზოგიერთ სახეობას სახელმწიფო ისე მოიპოვებს, რომ მიწის მესაკუთრეს არავითარ კომპენსაციასაც კი არ უხდის ადგილმამულისათვის მიყენებული ზიანისათვის. 1955 წლის 19 დეკემბერს იაპონიაში მიღებულ იქნა “პირითადი კანონი ჰერთეული ენერგიის შესახებ”, რომლის მიხედვითაც ჰერთეული სახის მასალა სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა.

თუ ერთ დროს ინგლისური სამართალი მიწის მესაკუთრეს ყოველივე იმის მესაკუთრედ თვლიდა, რაც მიწის ზევით და მიწის ქვევით არის, ამჟამად ინგლისური კანონის მიხედვით მიწისქვეშა წყლები არ შეიძლება იყოს კერძო საკუთრების საგანი. გარდა ამისა, კერძო საკუთრების ობიექტთა წრიდან ამოირიცხა ქვანახშირი, ნავთობი, გაზი, ბირთვული ენერგეტიკის ნედლეული და თვით ოქრო-ვერცხლის საბადოებიც.

მიწის მესაკუთრეთა უფლებების გარკვეულ შეზღუდვას ხელი შეუწყო ეკოლოგიურ კრიზისთან დაკავშირებულმა მოვლენებმაც. მემამულეებს სახელმწიფომ შეიძლება მისცეს სავალდებულო მითითებები თვით მიწათსარგებლობის საკითხებზეც კი, გამომდინარე ეკოლოგიური ვითარებიდან.

გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ სახელმწიფოს მიერ მის მიწების იმ ნაკვეთების გამოსყიდვის უფლება, რომლებსაც მესაკუთრეები არასათანადოდ იყენებენ. თითქმის ყველა განვითარებული ქვეყნის კანონმდებლობაში ეპოულობთ ნორმას იმის შესახებ, რომ საერთო სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის სახელმწიფოს ეძლევა უფლებამოსილება სათანადო კომპენსაციის გაცემით ჩამოართვას მესაკუთრეს ადგილ-მამული.

იაპონელი ცივილისტები საკაე ვაგაცუმა და ტორუ არიიძუმი აღიარებენ, რომ მიწის მესაკუთრეებს უკვე აღარ გააჩნიათ შეუზღუდველი აბსოლუტური უფლებები თავის უძრავი ქონების მიმართ, რომ “თავისუფალი სარგებლობის, სარფის მიღების და განკარგვის უფლებას ამჟამად მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვთ”

* (იხ. მათი “იაპონიის სამოქალაქო სამართალი”, 1988, გამ. “პროგრესი” -- წიგნი I, გვ. 79).

ფასიანი ქაღალდები და მათი რაობა

განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო საზოგადოებაში დიდი როლი აქვთ განკუთვნილი ე.წ. ფასიან ქაღალდებს. ფასიანი ქაღალდი – მართებულად მიუთითებს მ. ი. კულაგინი, ესაა დოკუმენტი, რომლის წარდგენაც აუცილებელია მასში გამოხატული ქონებრივი უფლებების განსახორციელებლად.

რევოლუციამდელ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფასიან ქაღალდებს საქონელთა კატეგორიას მიაკუთვნებდნენ ფართო გაგებით.

ფასიან ქაღალდებს გააჩნიათ ბრუნვის უნარი. ისინი სავაჭრო გარიგებების საგნად ითვლებოდნენ და მათ, ფასიან ქაღალდებს უპირისპირებდნენ მხოლოდ ვიწროდ გაგებულ საქონელს. ფასიან ქაღალდს, რა თქმა უნდა, უშუალოდ არ შეუძლია ადამიანის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. გასაგებია, რომ ფასიანი ქაღალდი ფასეულია არა თავისთავად, არამედ იმით, რომ გამოხატავს პირის უფლებას რაღაც ისეთზე, რომელსაც აქვს მატერიალური ღირებულება. ამ უფლებას რომ ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე თავისთავად განხორციელება შეძლებოდა, მაშინ ფასიანი ქაღალდების საჭიროების იდეა არც წარმოიშობოდა.

ფასიან ქაღალდად შეიძლება ვადიაროთ არა ყოველი დოკუმენტი, რომელიც ადასტურებს უფლებას რაიმე ფასეულობაზე, არამედ მხოლოდ ისეთი დოკუმენტი, რომელიც უფლებას ფასეულობაზე მტკიცედ უკავშირებს ხსენებულ ქაღალდს*.

* Г. Ф. Шершеневич, Учебник торгового права, СПб, 1907, გვ. 152.

ფასიანი ქაღალდების მნიშვნელოვანი სახეობაა – აქციები, რომლებიც ადასტურებენ მისი მესაკუთრის უფლებას სააქციო საზოგადოებაში მონაწილეობაზე და დივიდენდის მიღებაზე.

სასაქონლო ქაღალდები გამოხატავენ უფლებას იმ ღირებულებაზე, საქონელი რომ შეიცავს. უფრო სწორად განსაზღვრული საქონლის მიღებაზე იმ პირებისგან, ან პირისაგან, რომლებიც მას კანონიერ საფუძველზე ფლობენ. სასაქონლო ქაღალდებია: საწყობის მოწმობა, კონოსამენტი, საქონლის ზედნადები და ა.შ. გეხვდება ფასიანი ქაღალდების კლასიფიკაცია მათი შედგენის ფორმის მიხედვით: წარმომადგენლობითი, სახელობითი და საორდერო.

საწარმომადგენლო ქაღალდში მითითებული არ არის უფლებამოსილი პირის ვინაობა, ვის ხელშიაც არის ხსენებული ქაღალდი, ის ახორციელებს ქაღალდში ფიქსირებულ უფლებას. თუ არ არის ფასიანი ქაღალდი, არ არის უფლებაც (შატარებლის ბილეთი, თეატრის ბილეთი და ა.შ.).

ფასიანი ქაღალდების ცნება გამომჟღავნდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების სამართალში. ზოგიერთი ქვეყნის საკანონმდებლო ძეგლი განსაზღვრავს კიდევ მას. მაგ. იტალიის სამოქალაქო სამართლის კოდექსი (§832).

ევროპის კონტინენტური ქვეყნების სამართალი და “საერთო სამართალი” დიდად არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ფასიანი ქაღალდების გაგებაში.

ინგლისურ-ამერიკული სამართალი იცნობს საბრუნავ დოკუმენტებს, როგორც წარმომადგენლობითი ან საორდერო ფულადი შინაარსის ქაღალდებს. ინგლისურ-ამერიკული სამართლის საბრუნავის დოკუმენტის ცნება უფრო ვიწროა, ვიდრე კონტინენტური სამართ-

ლის ფასიანი ქაღალდებისა. ამერიკის შეერთებულ შტატებში მოქმედებს ე.წ. “ერთგუაროვანი სავაჭრო კოდექსი”, რომლის მესამე განყოფილება მიძღვნილი აქვს “სავაჭრო ქაღალდებს”.

ხსენებული საკანონმდებლო ძეგლის მიხედვით წერილობითი დოკუმენტი მიიჩნევა საბრუნავად, თუ ის კოდექსში ჩამოთვლილ მოთხოვნებს აკმაყოფილებს, ხოლო კოდექსით საბრუნავ დოკუმენტებად ითვლება უბრალო და გადასაყვანი თამასუქი და ჩეკი. სადეპოზიტო სერტიფიკატი ე.ი. ბანკის მიერ ფულის მიღების დადასტურებით და უკანვე გადახდის ვალდებულებით.

“საერთო სამართლის” ქვეყნებში საბრუნავის ქაღალდების (დოკუმენტები)–ჯერდით არსებობენ საბრუნავი საქონელგანმკარგულებელი დოკუმენტები. ამ უკანასკნელებს ინგლისში–ეძახიან quasi negotiable ინსტრუმენტს, ხოლო ამერიკის შეერთებულ შტატებში ნეგოციაბლ ეინსტრუმენტს of title.

საბრუნავი და საქონელგანმკარგულებელი დოკუმენტები ერთობლივ, საჯარო სარწმუნო თვისებების მქონედ ითვლებიან.

წარმომადგენლობითი ქაღალდების წარმოშობას თავის დროზე თან ახლდა არგუმენტების კოლიზია. რომის სამართლის მიხედვით ვალდებულებითი სამართლის ნორმებით მოწესრიგებული ურთიერთობები პირად ხასიათის განეკუთვნებოდა და მასში თავდაპირველად მონაწილე პირთა თავისუფალი, შეუზღუდავი შეცვლა შეუძლებელი იყო.

სხვა მოსაზრება წარმოიშვა განვითარებული სავაჭრო კაპიტალის ქვეყნებში – ჯერ იტალიასა და საფრანგეთში და შემდეგ გერმანიაში. სავაჭრო ბრუნვის ინტერესები მოითხოვდნენ საწარმომადგენლო ფასიანი

ქაღალდების გაჩენას. ვაჭრობა ვერ ითმენდა რომის სამართლის ტრადიციების საფუძველზე აღმოცენებულ ბარიერებს. თავდაპირველად ქაღალდზე პირდაპირ იყო აღნიშნული კრედიტორის ვინაობა, მაგრამ ალტერნატიული დათქმით: ამდენი და ამდენი თანხა უნდა ნაბარდეს ამა და ამ პირს ან “ამ დოკუმენტის წარმომდგენსო”. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს გაიმარჯვა იდეამ, რომ ფასიანი ქაღალდის წარმომდგენს უნდა ესარგებლა იგივე უფლებებით, როგორითაც დოკუმენტში ვინაობამითითებული პიროვნება ისარგებლებდა.

საწარმომადგენლო ფასიანი ქაღალდები XVII საუკუნის საფრანგეთში საკმაოდ ყოფილა გავრცელებული. მაგრამ *billets on blanc*-ს გბრძოდნენ, როგორც როგორც რომანისტი მკვლევარები, ასევე, მთავრობებიც. რომის სამართლის ტრადიციებზე აღზრდილ იურისტებს მიაჩნდათ, რომ საწარმომადგენლო ფასიანი ქაღალდები ეწინააღმდეგებოდნენ ვალდებულებათა ინდივიდუალობის პრინციპს. მთავრობებს კი, ეჩვენებოდათ, რომ კერძო პირებმა მიითვისეს სახელმწიფოს-მიერი უფლებები. საფრანგეთმა: 1716 წელს, ხოლო პრუსიამ 1833 წელს აკრძალეს ფულადი შინაარსის საწარმომადგენლო დოკუმენტები. მაგრამ სავაჭრო ბრუნვის ინტერესებმა და ფულის რაინდებმა თავისი გაიტანეს.

საწარმომადგენლო დოკუმენტებმა თანდათან არამართო ვალდებულებითი სამართლის სფეროში, არამედ სხვაგანაც მოიპოვეს გაბატონებული მდგომარეობა.

პროფ. გ. კ. შერშენევიჩს უყვარდა თქმა: უფლება ქაღალდზე სანივთო უფლებაა, ხოლო უფლება ქაღალდიდან გამომდინარე – უპირატესად ვალდებულებითი ხასიათის უფლებააო. საწარმომადგენლო ფასიანი

ქაღალდის ორმაგმა ბუნებამ განაპირობა თვით ხსენებული ქაღალდის მიმართ გამოსაყენებელი სამართლის ნორმების ორმაგობა. საკითხი იმის შესახებ, თუ ვის ეკუთვნის ქაღალდი, უნდა გადაწყდეს მოძრავი ქონების შესახებ სანიეთო სამართალის ნორმებით, ხოლო ქაღალდში გამოხატული უფლებების განხორციელება ხდება ვალდებულებითი ან სხვა სახის სამართლის ნორმების მიხედვით.

სახელობითი ფასიანი ქაღალდი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, გარკვეული პირის სახელზე დგება. მხოლოდ და მხოლოდ ხსენებული სახის ფასიან ქაღალდში აღნიშნულ პირს შეუძლია მასში გათვალისწინებული უფლებების განხორციელება, უფლებებით სარგებლობა. თუ სახელობითი ფასიანი ქაღალდის მესაკუთრე გარდაიცვალა, მის მემკვიდრეს უფლება ექნება, როგორც უფლებისმონაცემს, ისარგებლოს ქაღალდით გარანტირებული უფლებებით.

ასეთი ქაღალდის სხვისთვის გადაცემა შეიძლება ცესიის გზით (გერმანიისა და შვეიცარიის სამოქალაქო სჯულდებები). საფრანგეთისა და იტალიის კანონმდებლობა მოითხოვს, რომ სახელობითი ფასიანი ქაღალდის სხვა პირისათვის გადაცემის შემთხვევაში თვით ქაღალდში, ქაღალდის ტექსტში აღინიშნოს მისი ახალი მესაკუთრის ვინაობა, და თან ფასიანი ქაღალდის მპყრობელი შეტანილ უნდა იქნა იმ დაეთარში, რომელსაც აწარმოებს ქაღალდში აღნიშნული ვალდებული პირი, უნდა მოხდეს ტრანსფერტი სათანადო დაეთრებში.

საორდერო ფასიანი ქაღალდი, ისევე როგორც სახელობითი, ანონიმური არ არის. მასში მითითებულია ის პირი, ვის ხელშიაც ის არის, ე.ი. ორდერის მფლობელი.

მაგრამ ორდერში გათვალისწინებული უფლებების განხორციელება შეუძლია როგორც ფასიან ქაღალდში დასახელებულ პირს, ასევე, ამ უკანასკნელის ბრძანებით ყოველ პირსაც. ხსენებული გადაცემის ბრძანება ფორმდება გადაცემის წარწერით – ინდოსამენტის სახით თვით დოკუმენტზე – ფასიან ქაღალდზე. თვით ინდოსამენტი ორი სახისა შეიძლება იყოს: სახელობითი, როდესაც გადაცემის წარწერაში ქაღალდის ახალი მფლობელის სახელია მითითებული და ბლანკური, როდესაც საორდერო ქაღალდის გადამცემი პირი მხოლოდ თავის ხელმოწერით კმაყოფილდება. ცხადია, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ფასიანი ქაღალდის ახალი მფლობელი ყველა იმ უფლებით სარგებლობს.

კრედიტორის მოთხოვნის უზრუნველსაყოფად შეიძლება იყოს გადაცემული როგორც მოვალის, ისე, არამოვალის ქონებაც, რა თქმა უნდა, ქონების მესაკუთრის ნება-სურვილით. გირავნობის საგანი შეიძლება იყოს, როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონებაც. როგორც წესი, დაგირავებული მოძრავი ნივთი კრედიტორს გადაეცემა მფლობელობაში. დასაშვებია, რომ მხარეთა შეთანხმებით დასაგირავებელი ნივთი გადაეცეს სხვა, მესამე პირს. საერთო წესით მოგირავენეს აკრძალული აქვს დაგირავებული ნივთით სარგებლობა. ის ვალდებულია დაგირავებული ნივთი ისეთ მდგომარეობაში შეინახოს, როგორადაც მას გადასცა დამგირავებელმა.

უძრავი ქონების დაგირავების შემთხვევაში ხსენებული ნივთი დამგირავებლის მფლობელობაში რჩება. მაგრამ კანონმდებლობებში ეხედებით გამონაკლისებსაც. საფრანგეთისა და იაპონიის სამოქალაქო სამართლის კოდექსების მიხედვით დასაშვებია უძრავი ქონების გადაცემა დამგირავებლის ხელიდან მოგირავე-

ნის ხელში. თუ მოვალე თავის ვალდებულებას არ შეასრულებს, იპოთეკით უზრუნველყოფილი უძრავი ქონება შეიძლება საჯარო ეაჭრობით გაიყიდოს (საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის 2085-ე და 2091-ე მუხლები). ამ შემთხვევაში გაყიდული ნივთის ღირებულებიდან პირველყოვლისა მოგირავენე კრედიტორის უფლებები უნდა დაკმაყოფილდეს სხვა კრედიტორების პრეტენზიებთან შედარებით.

სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებამ რიგი ცვლილებები გამოიწვია სანიუთო სამართლის სფეროშიც. განვითარებულ ქვეყნებში გავრცელდა მოძრავი ქონების დაგირავება ისეთი სახით, როდესაც დაგირავებულ ნიუთი არ გადაეცემა მოგირავენე კრედიტორს.

არაიშვიათად ბანკები ისე გასცემენ კრედიტებს, რომ კომერსანტებს არ თხოვენ გირაოს გადაცემას. ეაჭარი თვითონვე განაგებს, ფლობს დაგირავებულ მოძრავ ქონებას. საქონლის დაგირავება ხდება არა თვითონ საქონლის გადაცემით მოგირავენე კრედიტორისათვის, არამედ საქონელგანმკარგულებელი დოკუმენტის გადაცემით. ისეთი ფასიანი ქაღალდების დაგირავება, როგორიცაა თამასუქი, ობლიგაცია, აქციები, უკვე არ არის იშვიათი შემთხვევა.

განვითარებული ქვეყნების სოციალურ პრაქტიკაში გვხვდება სხვისი ადგილ-მამულის, სხვისი მიწის სამეურნეო მიზნით გამოყენება. მაგრამ ეს ინსტიტუტი ძირძველია. იგი საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა სხვადასხვა ფორმით, რასაც დოკუმენტი ითვალისწინებს. საორდერო ფასიანი ქაღალდის გამოყენებისას ყველა სხვა შემთხვევაში საჭიროა, რომ ქაღალდის მფლობელი უკანსაკნელ ინდოსამენტში მითითებული იყოს, როგორც მისი შემძენი.

სოციალურ პრაქტიკაში ფასიანმა ქაღალდებმა დადებითი როლი შეასრულეს. მათ დააჩქარეს სავაჭრო ბრუნვა, კაპიტალის მიმოქცევა, უფლებათა და მოვალეობათა დროული შესრულება.

სახელმძღვანელოდ გათვალისწინებულ ნაშრომებში ხშირად მოაქვთ ასეთი მაგალითი: იმისათვის, რომ ჩვენთვის სასურველ პირს გადაეცეთ უფლება ბანკიდან მიიღოს ჩვენს მიერ იქ ჩაბარებული თანხის გარკვეული ნაწილი, ამისათვის საჭიროა მოვახდინოთ “ცესია”, ე.ი. დავთმოთ შესაბამისი მოთხოვნის უფლება და ა.შ., რისი იურიდიულად გაფორმებაც საკმაო დროს მოითხოვს. ფასიანი ქაღალდის გამოყენებით ეს ოპერაცია უფრო მარტივად და სწრაფად წყდება – საწარმომადგენლო ჩეკის საშუალებით. ფასიან ქაღალდზე საკუთრების უფლების შეძენა მის ახალ მესაკუთრეს ანიჭებს ყველა იმ უფლებას, რაც ქაღალდითაა გათვალისწინებული.

ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესი პირდაპირ კავშირშია საქონელბრუნვის სასურველი, უფრო სწორად, ოპტიმალური დონისაგან, საქონელბრუნვის დაჩქარების საქმეში დადებითი როლი შეასრულეს სასაქონლო ქაღალდებმა (რუსულად “ტოვარნაია ბუმაგა”). ეს გარემოება განსაკუთრებით კარგად ჩანს საზღვაო ვაჭრობასთან მიმართებაში, რომელსაც გაბატონებული მდგომარეობა აქვს მოპოვებული სავაჭრო ურთიერთობების საქმეში. ვთქვათ, ტვირთის გამგზავნმა საქონელი გააგზავნა გემით ერთი ნავსადგურიდან მეორეში. ტვირთის გადამტანი ტვირთის გამგზავნს აძლევს კონოსამენტს, დოკუმენტს, რომლითაც დასტურდება, რომ ტვირთის გამგზავნსა და ტვირთის გადამზიდავს შორის დაიდო ტვირთის გადაზიდვის ხელშეკრულება. ტვირთის გამგზავნს უფლება აქვს კონოსამენტის მეშვეო-

ბით გაყიდოს ტვირთი ან დააგირაოს. ფორმალურად კი, იყიდება თვით კონოსამენტი, შესაძლებელია კონოსამენტის დაგირაუებაც.

თანამედროვე განვითარებული ქვეყნების სოციალურ პრაქტიკაში დიდია ფასიანი ქაღალდების როლი, რაც დაკავშირებულია მათ ცხოვრებაში საფინანსო კაპიტალის როლის ზრდასთან. მკვლევართა იმ ნაწილის აზრით, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ღირებულების ერთადერთი წყარო შრომაა, ფასიანი ქაღალდების მოძალდება მიჩნეულია ფიქტიური კაპიტალის გაბერვად, რაც იწვევს იმ რანტიეთა რიცხვის ზრდას, რომლებიც მხოლოდ “კუპონების კრეჭის” ხარჯზე ცხოვრობენ და არაფერს ქმნიან. ისინი საზოგადოების პარაზიტებად არიან მიჩნეულნი. მაგრამ არსებობს წარმოების სამი ფაქტორის თეორიაც (უან ბატისტ სეი, მაკ-კულოხი, მილი). ამ თეორიის მესვეურთა აზრით, ღირებულების წყაროა არა მხოლოდ შრომა, არამედ ტრიადა – წარმოების სამი ფაქტორი – შრომა, კაპიტალი და მიწა.

ხსენებულ თვალსაზრისს თუ გავიზიარებთ, ფასიანი ქაღალდების მესაკუთრენი, როგორც სათანადო კაპიტალის მეპატრონენი, არ შეიძლება პარაზიტებად ჩაეთვალოთ. ასეა თუ ისე, განვითარებული ქვეყნების ახალი დროის ისტორიამ დაადასტურა, რომ ფასიანი ქაღალდები არ ღუპავს საზოგადოებას, პირიქით, ის ხელს უწყობს ეფექტური ეკონომიკის შექმნას.

სანიეთო უფლებებში საკუთრების უფლების გარდა იგულისხმება:

1. უზუფრუქტი

2. სხვისი ნივთით სარგებლობის უფლება და სხვის სახლში ცხოვრების უფლება

3. სერვიტუტები, სხვისი ნივთებით სარგებლობის განსაკუთრებული სახეობა.

ძველ რომში გამომუშავდა “*iura in re aliena*” – ე.ი. უფლებანი სხვისი ნივთის მიმართ. ამ უფლებათა ძირითადი სახეობა სერვიტუტებია.

სერვიტუტების მნიშვნელობა იმდენად დიდი იყო ძველი რომის მესაკუთრეთა ცხოვრებაში, რომ რომაელმა იურისტებმა მისი სამართლებრივი რეჟიმი დეტალურად დაამუშავეს:

სერვიტუტები ორ კატეგორიად იქნა დაყოფილი:

1. სანივთო, იგივე საადგილმამულო სერვიტუტები და

2. პირადი სერვიტუტები.

საადგილმამულო სერვიტუტების სამართლებრივ იდეას საფუძვლად ედო ერთი მემამულის მხრივ ვალდებულების შეგნება მეორის მიმართ, ერთი ადგილ-მამულის ვალდებულება მეორის სასარგებლოდ ამ ნაკვეთების მესაკუთრეთა შეცვლისაგან, მესაკუთრეთა პიროვნებებისაგან დამოუკიდებლად.

რაც შეეხება პირად სერვიტუტებს, მისი უმნიშვნელოვანესი სახე იყო უზუფრუქტი “*usus fructus*” -- უფლება ისარგებლონ სხვისი ნივთით და მისი ნაყოფით ისე, რომ თვით ნივთის არსება არ დაარღვიონ, არ დააზიანონ და არ შეცვალონ ნივთი, არ შეცვალონ მისი სამეურნეო დანიშნულება. სანამ მოქმედებდა უზუფრუქტი, ნივთის მესაკუთრეს არ ჰქონდა უფლება მიეღო ნივთისაგან შემოსავალი და მისი საკუთრება იყო “შიშველი” – “*nuda proprietas*”.

უზუფრუქტი ერთ ნივთზე შეიძლება ჰქონოდა რამდენიმე პირს იდეალურ წილთა ფორმით. რამდენადაც

უზუფრუქტი წმინდა პირადი სერვიტუტი იყო, მისი მემკვიდრეობით გადაცემა არ შეიძლებოდა, არც მისი გასხვისება დაიშვებოდა. სერვიტუტით მესაკუთრის უფლებები იზღუდებოდა გარეშე პირის სასარგებლოდ. მაგალითად, მიწის მესაკუთრეს უნდა მიეცეს თავის ნაკვეთთან მისვლის საშუალება თუნდაც სხვის მიწაზე გავლით. უძველესად ითვლება საგზაო სერვიტუტი, რომელიც საკუთარ მამულთან მისვლის საშუალების გარდა გულისხმობს სატრანსპორტო საშუალებისა და პირუტყვის გასაველელი გზის უფლების მოპოვებასაც. არსებობენ საქალაქო, სასოფლო, საადგილ-მამულო და პიროვნული სერვიტუტები. სერვიტუტებს საფუძველად უდევთ სამართლებრივი იდეა, რომ ადამიანს უნდა მიეცეს სასმელი წყლით, საძოვრებითა და ტყით სარგებლობის უფლება, გზით სარგებლობის უფლება, სარწყავი წყლის გაყვენის უფლება და ა.შ.

უზუფრუქტით პირს ეძლევა სხვისი ნივთით სარგებლობის უფლება, შეუძლია ნივთიდან მიიღოს შემოსავალი ისე, რომ თვით ნივთი არ დააზიანოს ან მოსპოს. უზუფრუქტის შესახებ დებულებას შეიცავენ გერმანიის, საფრანგეთის, იტალიისა და სხვა ქვეყნების სამოქალაქო კოდექსები. უზუფრუქტის უფლება შეიძლება წარმოიშვას კანონის, ანდერძის ან ხელშეკრულების საფუძველზე.

თუ უზუფრუქტის უფლება შეიძლება კანონის საფუძველზე წარმოიშვას, სხვის სახლში ცხოვრების უფლებას წმინდა პირადი ხასიათი აქვს და არ შეიძლება უფლებამოსილი პირის მიერ ამ უფლების სხვისათვის დათმობა.

განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის კოდექსები გირავნობის უფლებასაც ითვალისი-

წინებენ. კრედიტორს უფლება აქვს, თუ მოვალე თავის ვალდებულებას არ შეასრულებს თავი დააკმაყოფილოს იმ ნიუთით თუ ნიუთებიდან, რომელიც მას გადაცემული ჰქონდა ვალდებულების უზრუნველსაყოფად. როდესაც ქონებაზე პრეტენზია აქვს რამდენიმე კრედიტორს, პირველყოვლისა, უპირატესად უნდა დააკმაყოფილდეს ქონების დამგირავებელი კრედიტორის მოთხოვნები დასავლეთ ეუროპაში.*

იჯარის შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ორმხრივ ხელშეკრულებასთან, რომლის მიხედვითაც ერთ-ერთი მხარე – მეიჯარე ვალდებულია დროებით სარგებლობითა და ნაყოფის მიღების უფლებით გადასცეს მეორე მხარეს მოიჯარეს ნიუთი ან უფლება, ხოლო ხსენებული მეორე მხარე მოიჯარე ვალდებულია გადაიხადოს საიჯარო ქირა და იჯარის ვადის დამთავრების შემდეგ, დააბრუნოს იჯარის საგანი.

იტალიისა და იაპონიის სამოქალაქო სამართლის კოდექსები აღიარებენ ემფიტევზისის ინსტიტუტსაც.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში უძრავი ქონების გრძელვადიანი იჯარა (არენდა) მოიჯარეს უძრავი ქონების მიმართ გარკვეული სანიუთო უფლებით აღჭურავს, მაგ. სარგებლობის უფლებით, ასევე იქცევა, მაგალითად, საფრანგეთი სამოქალაქო სამართლის კოდექსი. ასეთ მფლობელობას ემფიტევზისის ეძახიან. ემფიტევტს იჯარით აღებულ ადგილმამულზე უფლებების მთელი კონა. გააჩნია და მათ შორის შენობის აგებისაც.

გერმანიისა და შვეიცარიის კოდექსები, ისევე როგორც ერთ დროს ჩვენი სამოქალაქო სამართალიც,

* ძველ ბაბილონში ცნობილი იყო იჯარის ოთხი სახეობა ამ საში ათას რვაასი წლის წინათაც კი. მოგვიანებით იჯარა განვითარდა რომის იმპერიაშიც.

იცნობენ აღნაგობის უფლებას, ე.ი. სხვის მიწაზე ნაგებობის აშენებისა და ექსპლუატაციის უფლებას.

საზღვარგარეთის ზოგიერთი ქვეყნის სამართლისათვის ცნობილია *superficiariusis institutio* – სხვის მიწაზე ნაგებობათა აშენებისა და მცენარეთა დარგვის უფლება. თუ იჯარის ხელშეკრულების დროს მოიჯარეს იჯარით აღებული ნივთი განსაზღვრული ვადით ეძლევა, სუპერ-ფიციარიუსი არავითარი ვადით არ არის შეზღუდული.

რომის სამართალში სუპერფიციესი უვადო იყო. შეიძლებოდა მისი მემკვიდრეობით გადაცემა და შეიძლებოდა გასხვისებულიყო მესაკუთრის თანხმობის გარეშეც.

საფრანგეთში აღიარებულია, როგორც განსაკუთრებული ზანივთო უფლება, წიაღის უფლება (რუსულად “горная собственность”). ესაა “კერძო პირის უფლება განახორციელოს სასარგებლო წიაღისეულის დაზვერვა და მოპოვება კონცესიის საფუძველზე”.

გარდა ზემოხსენებული სანივთო უფლებებისა, განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართალში გვხვდება “სანივთო-ბეგარის” ცნებაც.

გარკვეული ადგილ-მამულიდან შეიძლება ვინმეს გააჩნდეს უფლება პერიოდულად მიიღოს ნატურალური ან ფულადი ანაზღაურება. უპირატეს შემთხვევებში ხსენებული უფლება შეიძლება გააჩნდეს მიწის მეზობელ მესაკუთრეს.

განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის მკვლევარები თითქმის ერთხმად მიუთითებდნენ,

* (Гражданское и торговое право капиталистических стран. Под. рук. В.П. Мозолина, М., 1980, стр. 127).

რომ კანონმდებლობაში, რომელიც სხვის ნიუთზე უფლებებს აწესრიგებენ, თანდათან ჩნდება ტენდენცია იმის აღიარებისა, რომ მოიჯარე-არენდატორთა, დამქირაუბელთა უფლებები სანიუთო უფლებების გარკვეულ ნიშნებს იძენენ.

ამ მიმართულებით საინტერესოა საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 1743-ე მუხლის პოზიცია, სადაც უფლება ნიუთის დამქირაუვებლისა უფლებათა იერარქიაში თითქოს უპირისპირდება კიდეც იმ მესამე პირის უფლებებს, ვინც ხსენებული დამქირაუვებული ნიუთი საკუთრების უფლებით შეიძინა, თითქოსდა ნიუთის დამქირაუვებელს სანიუთო უფლებები გააჩნდეს.

ნიუთის დამქირაუვებელს ფრანგული კანონმდებლობის მიხედვით დიდი უფლებები ეძლევა. უძრავი ქონების დამქირაუვებელს არა მარტო იმის უფლება ეძლევა, ხელახლა განაახლოს ქირაუნობის ხელშეკრულება, არამედ, ზოგიერთ შემთხვევაში გადააკეთოს კიდეც დამქირაუვებული ქონება, სამეურნეო მიზანშეწონილობის მხედველობაში მიღებით შეცვალოს ქონების ექსპლუატაციის პირობები. ამასთან ერთად, უძრავი ქონების დამქირაუვებელს მესაკუთრის მიერ ქონების გასხვისების სურვილის გამოვლენის შემთხვევაში უპირატესი უფლება ეძლევა შეისყიდოს მის მიერ დამქირაუვებული ქონება. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ზოგიერთი ფრანგი იურისტი იმასაც აღიარებს, რომ უძრავი ქონების მოიჯარეს გააჩნია არა ვალდებულებითი ურთიერთობებიდან გამომდინარე უფლებები, არამედ სანიუთო უფლებები.

შეიმჩნევა, რომ განვითარებული ქვეყნების სამართლებრივი სისტემების შიგნით სანიუთო სამართლის ინგლისურ-ამერიკული სისტემა გარკვეული თავისებურებე-

ბით ხასიათდება. ცნობილია, რომ ინგლისურ სამართალზე გარკვეული გავლენა იქონია ფეოდალური ხანის სამართლებრივმა ინსტიტუტებმა. ინგლისურ სამართალში ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია სანიეთო უფლებების საერთო სამართლის და სამართლიანობის სამართლის ინსტიტუტებად დაყოფა. შესამჩნევია, რომ ინგლისსა და ამერიკაში არა თუ ნათლად ვერ მიჯნავენ სანიეთო სამართლის ცნებას სანიეთო ობიექტის ცნებისაგან, არამედ ხშირად ერთმანეთშიც კი ურევენ.

სამეცნიერო და სასწავლო ლიტერატურაში მართებულად მიუთითებენ, რომ ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში ყველა სანიეთო უფლებებს განიხილავენ რღვორც საკუთრების უფლების ნაირსახეობას. ამასთან, საკუთრების უფლების ცნებას ინგლისში ის თავისებურება გააჩნია, რომ არსებობს მისი ფართო, ვრცელი გაგება და ვიწრო, ე.წ. ევროპული გაგება. პირველი გამოიხატება ტერმინით “property” – ხოლო მეორე, ევროპულის ანალოგიური საკუთრების ცნების გამომხატველია “ownership”.

ფართო გაგებით, საკუთრების უფლების ცნების ქვეშ ესმით ქონებრივი ხასიათის ყოველგვარი უფლება, მათ შორის, სააგტორო და საპატენტო უფლებებიც. როგორც ცნობილია, ამ უკანასკნელებში გარდა ქონებრივისა, პირადი არაქონებრივი უფლებებიც იგულისხმებიან. ფართო მნიშვნელობით საკუთრების (property) აღსანიშნავად ფრანგულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ეხედებით ტერმინს “გენერალური საკუთრება”.

ინგლისურ-ამერიკული სამართალი სანიეთო სამართლის კატეგორიებში საკუთრების ინსტიტუტის გარდა განიხილავს: უძრავი ქონების იჯარის სხვადასხვა ფორმებსა და სახეებს, სერვიტუტების სხვადასხვა სახე-

ებს, მინდობილ საკუთრებას – ინგლისურ-ამერიკული სამართლის დღეს უკვე ფართოდ აღიარებულ მოვლენას და სხვადასხვა უზრუნველყოფელ სანიმუშო უფლებებს.

ინგლისურ-ამერიკული სამართლისათვის ცნობილია იპოთეკა, მაგრამ ევროპის კონტინენტის ქვეყნების სამართლით ცნობილ იპოთეკისაგან ის იმით განსხვავდება, რომ შესაძლებლად თვლის როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონების იპოთეკას. გარდა ამისა, ინგლისურ-ამერიკული სამართლის მიხედვით, დაგირავებულ ნივთზე საკუთრების უფლების ორი ელემენტი პირობითად გადადის მოგირავენის ხელში. მოგირავენს და არა დამგირავებელს აქვს უფლება ფლობდეს და სარგებლობდეს დაგირავებული ნივთით.

საკუთრების უფლება

პირველ რიგში, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ საკუთრების ეკონომიკური და იურიდიული ცნებანი. იყო ცდები, რომ საკუთრების ცნება მის ცალმხრივ ეკონომიკურ გაგებამდე, სქემატურად გაგებულ წარმოებით ურთიერთობამდე დაეყვანათ. მაგალითად, კ. მარქსის აზრით, საკუთრება არის ინდივიდის მიერ ბუნების საგნების მითვისება. განსაზღვრული საზოგადოებრივი ფორმის შიგნით და მისი მეშვეობით: ეს აზრი გამოთქმული აქვს უკვე მომწიფებულ მარქსს, ნაშრომში – “პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის”.

— ალბათ შეცდომად არ ჩაითვლება შეხედულება, რომ საკუთრება ესაა ისტორიულად განვითარებადი საზოგადოებრივი ურთიერთობა. თუ არსებობს საზოგადოება, თუ არსებობს წარმოება და წარმოებითი ურთიერთობა, არსებობს საკუთრებაც. უკვე კ. მარქსმა კარგად იცოდა, რომ ლაპარაკი არ შეიძლება არაერთარ წარმოებაზე და მაშასადამე, არც არაერთარ საზოგადოებაზე, სადაც საკუთრების არაერთარი ფორმა არ არსებობს. საკუთრება არის ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულება საგნების მითვისების გამო და ამ გაგებით საკუთრება. თვით წარმოადგენს საზოგადოებრივ ურთიერთობას.

ზემოხსენებულ ავტორსავე ეკუთვნის მოსაზრება, რომ იზოლირებულ ინდივიდს ისევე ნაკლებად შეიძლება პქონოდა მიწის საკუთრება, როგორც – მეტყველება. “ინდივიდის ეს დამოკიდებულება შრომის პირობებისადმი, თავის საკუთრებისადმი გულისხმობს ინდივიდის, როგორც გარკვეული გვაროვნული ორგანიზაციისა თუ კოლექტივის, განსაზღვრულ არსებობას”.

ჩვენთვის, რა თქმა უნდა, უფრო საინტერესოა საკუთრების იურიდიული გაგება, მაგრამ ეს გაგება წინური კედლით ვერ იქნება დაშორებული საკუთრების ეკონომიკური გაგებისაგან, საკუთრების სოციალურ-ისტორიული გაგებისგან. საკუთრება ეს არის ურთიერთობა ერთის მხრივ მესაკუთრეთა შორის, ხოლო მეორეს მხრივ – მესაკუთრესა და არამესაკუთრეს შორისაც. სამართლისათვის საკუთრება ქონებაა, ნივთია.

“ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში” საკუთრების უფლება განმარტებულია როგორც ნივთის, ქონების მესაკუთრის იურიდიულად უზრუნველყოფილი ქცევის ფარგლები – წარმოების საშუალებებსა და პროდუქტებზე, მოხმარების საგნებზე წარმოუშობელი მფლობელობის სარგებლობისა და განკარგვის უფლებამოსილება. მფლობელის უფლება გულისხმობს ნივთის პერობას, ქონებაზე ფაქტობრივ-ფიზიკურ ან სამეურნეო ბატონობას: სარგებლობის უფლება ნივთის ექსპლუატაციას, მისგან ნაყოფისა და შემოსავლის მიღებას, განკარგვის უფლება, რომელიც ყველაზე დამახასიათებელია საკუთრების უფლებისათვის, ნიშნავს ნივთის, ქონების იურიდიული და ფაქტობრივი ბედის განსაზღვრას მესაკუთრის შეხედულებისამებრ (ნივთის გასხვისებას – გაყიდვას, გაცვლას, გაჩუქებას) – ნივთის გადაცემას სხვა პირის მფლობელობასა თუ სარგებლობაში, მის მოსპობას, ანდა არსებითად შეცვლას და სხვა.”

საკუთრების უფლების მოტანილ განმარტებას დღესაც არ დაუკარგავს თავისი აქტუალობა და საყურადღებოა, ვინაიდან, ის ეყრდნობა თავისი დროის იურიდიული მეცნიერების მიღწევებს. ყველა განვითარებული

* ს. ჯორბენაძე. “საკუთრების უფლება” ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 3., 1984წ., თბილისი, გვ. 684.

ქვეყნის კოდექსები და საკანონმდებლო აქტები მესაკუთრეს ნიუთის სარგებლობისა, მფლობელობის და განკარგვის უფლებებს ანიჭებენ, მაგრამ სხვადასხვა სამართლებრივ სისტემებში განსხვავებულად აქვთ წარმოდგენილი თითოეული ზემოხსენებული მესაკუთრის უფლებამოსილების კონკრეტული შინაარსიც და მათი ურთიერთმიმართებაც.

ყოველ განვითარებულ ქვეყანას, საკუთარი ისტორიული განვითარების გზების, ეკონომიკური წყობის, მეცნიერების განვითარების დონის ზეგავლენით მფლობელობის, სარგებლობისა და განკარგვის მეტ-ნაკლებად განსხვავებული გაგება ახასიათებდა.

საკუთრების ფრანგულ-გაგების თანახმად, ყოველ მესაკუთრეს გააჩნია “*ius tendi*” – სარგებლობის უფლებამოსილება, რაც გულისხმობს ნიუთის მისი დანიშნულების მიხედვით გამოყენებას. გარდა ამისა, მესაკუთრეს გააჩნია ნიუთის ნაყოფით სარგებლობის უფლება (“*ius fruendi*”), ე.ი. მესაკუთრეს აქვს უფლება ნიუთისმიერ შემოსავალზე, იმ შემოსავალზე, რომელიც შეიძლება ნიუთმა მორტანოს. ფრანგული სამოქალაქო-სამართლებრივი დოქტრინა მესაკუთრეს ისეთ, ერთი შეხედვით უკიდურეს უფლებასაც კი ანიჭებს, როგორიცაა ნიუთის მოსპობის უფლება (“*ius abutendi*”). მაშასადამე, მესაკუთრეს გააჩნდა უფლება ნიუთს მოპყრობოდა თვითნებურად, როგორც ხალფინა შენიშნა, საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის მიხედვით საკუთრების უფლება მოიცავდა ნიუთის მოსპობის უფლებას და ნიუთის ისეთნაირად გამოყენების უფლებასაც, რომელსაც შეეძლებოდა მოპყროლოდა სხვა პირის ინტერესების ხელყოფაც, მაგრამ ისე, რომ კანონის ნორმები არ დარღვეულიყო. ამის მაგალითად ფრანგულ სამართ-

ლებრივ ლიტერატურაში მოქმედებდა ასეთი მაგალითი: მესაკუთრემ გაანადგურა კვების პროდუქტები, თუმცა მესაკუთრის მეზობლად მრავალი ადამიანი შიმშილობდა.

ცხადია, ეს უკიდურესობაა და მესაკუთრეები, თუ ისინი ნორმალური ადამიანები არიან, ჩვეულებრივ ასე არ იქცევიან. ამასთან, კანონმდებლობა ზოგჯერ მესაკუთრესაც ზღუდავს საზოგადოების ინტერესებისათვის.

სამართლის მეცნიერება უფლებებს კეოფს აბსოლუტურ და შედარებით უფლებებად. აბსოლუტურია მაგალითად, საკუთრების უფლება. აბსოლუტური არიან ისეთი უფლებები, რომელთაც—შეესატყვისებათ განუსაზღვრელი რაოდენობის პირთა ვალდებულებები თავი შეიკავონ მათი (ამ უფლებების) დარღვევისაგან. გარდა სანივთო უფლებებისა, აბსოლუტურ უფლებებს განეკუთვნებიან საავტორო, საგამომგონებლო უფლებები.

რაც შეეხება შეფარდებით უფლებებს, მის სუბიექტებად იგულისხმებიან პირთა ვიწრო წრის წარმომადგენლები. შეფარდებითი უფლების ქონა გულისხმობს, რომ პირი ან პირები (იგულისხმებიან კონკრეტული პირი ან პირები) ვალდებული არიან შეასრულონ ესა თუ ის მოქმედება ან თავი შეიკავონ მისგან.

შეფარდებითი უფლების დარღვევის შესაძლებლობა აქვთ მხოლოდ კონკრეტულად ვალდებულ პირებს. ზოგადად, სახელმძღვანელოებში ამასთან დაკავშირებით მოაქვთ ასეთი მაგალითი: განმსესხებლის უფლება დაიბრუნოს გასესხებული თანხა, შეიძლება დაარღვიოს მხოლოდ მსესხებელმა.

უკვე ძველი რომის სამართალში წარმოიშვა სამართლებრივი იდეა მესაკუთრის უფლებამოსილების საზღვრების შესახებ. დღეს შეიძლება მრავალი ხალხის სამოქალაქო სამართლის კოდექსში ვნახოთ დანაწესი იმის შესახებ, რომ მესაკუთრეს აქვს ქონების მფლობელობის, სარგებლობისა და განკარგვის უფლება კანონით დადგენილ ფარგლებში, ქონებაში აქ საკუთრება იგულისხმება.

ძველ რომში ევროპული სამოქალაქო სამართლის და კერძო საკუთრების ამ სამშობლოში, კერძო საკუთრებას გამოხატავდნენ ტერმინებით „dominium” ან „proprietas”.

დიდი-ცოფილასტი და იმავდროულად სამართლის ისტორიკოსიც ი. პოკროვსკი თავის ცნობილ წიგნში „რომის სამართლის ისტორია”, მიუთითებდა რომ კერძო საკუთრების ინსტიტუტი, რომელიც მოგვიანებით აღინიშნებოდა ტერმინით „dominium” ან „proprietas”, თავისი ყველა ძირითადი ნიშნებით არსებობდა უკვე ძველ ცივილურ სამართალში და რომელი იურისტები მას განიხილავდნენ როგორც ოდინდელ, ძველისძველ ინსტიტუტს*.

პროფ. ი. პოკროვსკი სავსებით სამართლიანად ფიქრობდა, რომ კერძო საკუთრების ინსტიტუტი ძველი რომის სინამდვილეში ყოველთვის როდი არსებობდა, რომ ის უცებ კი არ წარმოიშვა, არამედ მის აღმოცენებას წინ უძღოდა გრძელი და ხანგრძლივი პერიოდი კერძო საკუთრების ცნების მომზადებისა და შემუშავებისა.

საქონლის წარმოების იმ წესში, რომელიც ძველ სამყაროსა და საშუალო საუკუნეებში განვითარდა, თავისთავად ცხადი იყო, თუ ვის ეკუთვნოდა შრომის ნაყოფი,

* И. Покровский, история римского права, СПб, 19156 стр. 331-332.

შრომის ნაწარმი. ჩვეულებრივ მას ინდივიდუალური მესაკუთრე-მწარმოებელი ამზადებდა როგორც საკუთარი ნედლი მასალით, ასევე თავისი გარჯით ან საკუთარი ოჯახის წევრების შრომით. როგორც ერთი მკვლევარი აღნიშნავდა “იგი სრულიადაც არ საჭიროებდა მის მითვისებას, იგი მას ეკუთვნოდა თავისთავად”. მაშასადამე, პროდუქტების დასაკუთრება პირად შრომაზე იყო დაფუძნებული საშუალო საუკუნეების ევროპაში. ცხადია, გამონაკლისის სახით ოჯახის წევრების შრომის გარდა გარეშე პირთა შრომასაც იყენებდნენ, მაგრამ უკანასკნელი ასე თუ ისე მხოლოდ მეორეხარისხოვან როლს თამაშობდა.

მაგრამ თანდათან განცალკევებული წარმოების გვერდით წარმოიშვა საზოგადოებრივი წარმოებაც. პროდუქციის თვითღირებულება საზოგადოებრივ წარმოებაში უფრო დაბალი იყო, ხოლო ორივე დარგის პროდუქტი, ცხადია, ერთ ბაზარზე უნდა გაყიდულიყო, ინდივიდუალურ წარმოებას ან უნდა თავისი დამარცხება ელიარებინა, ან რაღაც ზომები უნდა მიეღო თავის გადასარჩენად. ასეც ხდებოდა და ეს პროცესი დღემდე მიმდინარეობს. საზოგადოებრივი წარმოების გვერდით ინდივიდუალური წარმოება დღესაც არსებობს.

ცხადია, უშუალო ურთიერთობანი მესაკუთრეთა შორის, აგრეთვე მესაკუთრეთა და არამესაკუთრეთა შორის ასახვას პოულობს სამართლებრივ ძეგლებში, სამართლებრივ ნორმებში. სამართლმა უნდა ასახოს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების დონე და თუ სამართლის წიგნი სათანადო ისტორიულ სიმაღლეზე დგას, ქვეყნის მომავალი წინსვლის ტენდენციებით ხასიათდება. მაგრამ ეს ყოველთვის ვერ ხერხდებოდა და ვერც ეხლა ხერხდება.

გაერცელებული შეხედულების თანახმად, სამართალს მარქსიზმი ზედნაშენის მოკრძალებულ როლს თავაზობდა. მართლაც, ახალგაზრდა მარქსი წერდა კიდევ, რომ სამართალს, ისევე როგორც რელიგიას, თავისი დამოუკიდებელი ისტორია არ გააჩნია. მაგრამ, როგორც ჩანს, სიცოცხლის ბოლო წლებში მარქსმა და ენგელსმა ამ უკიდურესობას თავი დაადწიეს. მარქსის გარდაცვალების შემდეგ ფრ. ენგელსმა კიდევ უფრო გაუსვა ხაზი იმ გარემოებას, რომ მართალია, სამართალი ზედნაშენია, მაგრამ ზედნაშენი უკუგავლენას ახდენს ბაზისზე. იხილადა რა ისტორიული მატერიალიზმის დებულებას სახელმწიფოს შესახებ, ცნობილი მეცნიერი, სახელმწიფოსმცოდნე გეორგ ელლინეკი* მიუთითებდა, რომ მარქსისა და ენგელსის დაზუსტებათა შემდეგ ისტორიული მატერიალიზმიდან დარჩა მხოლოდ უდავო ფაქტი, რომ ისტორიის მსვლელობა განისაზღვრება, სხვა ფაქტორების გვერდით; ეკონომიკური ფაქტორითაც. საინტერესოა, რომ თვით კარლ მარქსი სიცოცხლის ბოლო წლებში არ გამოორიცხავდა იმ გარემოებას, რომ ეკონომიკური ბაზისი ავტომატურად არ განსაზღვრავდა ზედნაშენს. კარლ მარქსი წერდა: “ის სპეციფიკური ეკონომიკური ფორმა, რომლითაც უშუალო მწარმოებელთაგან გადაუხდელი ზედმეტი შრომის გამოწვევა ხდება, განსაზღვრავს ბატონობისა და დამონების ურთიერთობას, როგორადაც ეს უკანასკნელნი უშუალოდ წარმოებიდან აღმოცენდება და თავის მხრივ ამ წარმოებაზე განმსაზღვრელ უკუგავლენას ახდენს, მაგრამ ამაზეა დაფუძნებული მთელი სტრუქტურა ეკონომიკური საზოგადოებისა (Gemeinwesen), რომელიც თვით

* Г. Еллинек, Общее учение о государстве, СПб, 1908, стр. 79.

წარმოებითი ურთიერთობიდან წარმოიშვება. ამაზევეა დამყარებული მისი სპეციფიკური პოლიტიკური წყობა.

წარმოების პირობების მესაკუთრეთა უშუალო დამოკიდებულება უშუალო მწარმოებლებთან – დამოკიდებულება, რომლის ყოველი მოცემული ფორმა ყოველთვის ბუნებრივად შრომის წესის განვითარების განსაზღვრულ საფეხურს და მაშასადამე, მის საზოგადოებრივ მწარმოებლურ ძალას შეესაბამება. აი ის, რაშიაც ჩვენ ყოველთვის ეპოულობთ მთელი საზოგადოებრივი წყობილების და მაშასადამე, სუვერენიტეტისა და დამოუკიდებულების პოლიტიკური ფორმის; მოკლედ, ყოველი მოცემული სპეციფიკური სახელმწიფოებრივი ფორმის შინაგან საიდუმლოებას, მის ფარულ საფუძველს. ეს ხელს არ უშლის იმას, რომ ერთსა და იმავე ეკონომიკურ ბაზისს, ერთი და იმავე მთავარი პირობების მიხედვით, აგრეთვე უთვალავე სხვადასხვა ემპირიულ გარემოებათა, ბუნებრივ პირობათა, რასობრივ ურთიერთობათა, გარედან მოქმედ ისტორიულ გავლენათა და სხვათა მეოხებით შეუძლია თავის გამოვლენისას ისეთი დაუსრულებელი ვარიაციები და გრადაციები გეიჩვენოს, რომელთა გაგებაც მხოლოდ ამ ემპირიულად მოცემულ გარემოებათა ანალიზის საშუალებით შეიძლება”.

ზემოთ მოტანილ ამ საკმაოდ გრძელ ციტატაში, ყველაზე ფასეულად მიგვაჩნია იმის აღიარება, რომ ერთსა და იმავე ეკონომიკურ ბაზისს რიგი პირობების ზეგავლენით “შეუძლია თავის გამოვლენისას” დაუსრულებ-

* კარლ მარქსი. “კაპიტალი”. პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკა. ტომი მესამე, ნაწილი მეოთხე, წიგნი მესამე. “კაპიტალის წარმოების ერთობლივი პროცესი”. გამომც. “საბჭოთა საქართველო”, თბილისი, 1959, გვ. 411 – 412.

ბელი ვარიაციები და გრადაციები გვიჩვენებს. მაშასადამე, შესაძლებელია, რომ ერთი და იმავე ეკონომიკურ ბაზისს ერთი და იმავე მთავარი პირობების მიხედვით სხვადასხვა ვარიანტის სამართალი, როგორც ე.წ. “ზედნაშენი” შეესატყვისებოდეს.

სწორედ ამ მოსაზრებას ადასტურებს განვითარებული ქვეყნების სამართალიც. დაახლოებით ანალოგიური დონის წარმოებითი ურთიერთობის საფუძველზე საკმაოდ განსხვავებულ საკუთრების სამართლის შენობაა აღმართული.

პირველ რიგში უნდა მივმართოთ საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსს, რომელმაც ასე მკვეთრად — უარყო ფეოდალური სამართლისათვის დამახასიათებელი დანაწევრებული საკუთრების იდეა და დაამკვიდრა წოდება-გარეშე “უწოდობო” — საკუთრება და აღიარა საკუთრების უფლების აბსოლუტური ხასიათი.

რადგანაც დიდი იყო და არის საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის გავლენა ევროპის, აზიისა და ამერიკის კონტინენტის რიგი ქვეყნების კანონმდებლობაზე, მოკლედ შევჩერდეთ მისი შექმნის ისტორიაზეც.

1790 წელს, დამფუძნებელმა კრებამ დაადგინა, რომ საჭირო იყო სრულიად საფრანგეთისათვის ერთიანი სამოქალაქო სამართლის კოდექსის შედგენა.

კოდექსის პირველი პროექტი, შემდგარი 695 მუხლისაგან უკვე 1793 წლის აგვისტოში არსებობდა, მაგრამ საფრანგეთის ხსენებული სამოქალაქო სამართლის კოდექსის პროექტი მიიჩნიეს არასაკამოდ რადიკალურად და თანაც რთული კონსტრუქციებით გადატვირთულად. იგი დაიწუნეს. შემდგომ, შექმნეს “ფილოსოფოსების” განსაკუთრებული კომისია და მას დაავალეს კოდექსის პროექტის გადასინჯვა. ფიქრობდნენ, რომ

შეედგინათ მცირერიცხოვანი დებულებები, სადაც მოცემული იქნებოდა ახალი საზოგადოების ისეთი პრინციპები, რომელსაც უნდა უზრუნველყო პიროვნების “ბუნებრივი უფლებები”.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის პირველი პროექტის ერთ-ერთი ავტორი იყო კამბასერესი. მან მეორე პროექტის შედგენაშიც მიიღო მონაწილეობა და წარმოადგინა კიდეც 293 მუხლისაგან შემდგარი კოდექსის ახალი პროექტი.

დირექტორიის ხანაში ხსენებული პროექტი ხელახლა გადასინჯეს და მნიშვნელოვნადაც შეცვალეს. რესპუბლიკის მეორე წელს შედგენილ იქნა რიგით მესამე პროექტი, მაგრამ ისიც უშედეგოდ. როდესაც ნაპოლეონ ბონაპარტე გახდა პირველი კონსული, კასამბარესი-იყო მეორე კონსული და კვლავ დაიწყო ახალ კოდექსზე მუშაობა. ახალი კოდექსის პროექტის შემდგენ კომისიას დაევალა სავსებით ახალი კოდექსის პროექტის შედგენა და არა ძველის გადასინჯვა. 1800 წლის 13 აგვისტოს შეიქმნა საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის პროექტის შემდგენი კომისია ოთხი კაცის შემადგენლობით. ესენი იყვნენ: ტრონშე, პორტალისი, ბიგო-დუპრემენი და მადევილ-ი. თავისი ქვეყნის გამოჩენილი სასამართლო მოღვაწეები, რომლებიც ძირითადად აღზრდილნი იყვნენ რომის სამართლის საფუძველზე. ისინი კარგად იცნობდნენ აგრეთვე საფრანგეთის სამართლის ნორმებსაც.

ცნობილია, რომ საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის შედგენაში თვით ნაპოლეონ ბონაპარტეც მონაწილეობდა.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის პროექტს ჩამოაშორეს ის ზედმიტად რადიკალური სიახლეები, რომლებიც თავის დროზე იაკობინელთა დიქტატურის დროს იყო გამომუშავებული. საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსი გამოიცა სრული მოცულობით 1804 წლის მარტის თვეში.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის თეორიული საფუძველი იყო საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის ლიდერთა იდეები, რომელმაც გამოხატულება ჰპოვა საკუთრების სამართლის ძირითად დებულებებშიც.

ხსენებული სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 544-ე მუხლის თანახმად “საკუთრების უფლება არის უფლება ნივთით სარგებლობისა და განკარგვისა ყველაზე უფრო აბსოლუტური საშუალებით, ისე, რომ (ნივთის) სარგებლობა არ იყოს იმ სახის, რაც აკრძალულია კანონებით ან რეგლამენტით”.

კოდექსის 545-ე მუხლის მიხედვით “არავინ არ შეიძლება ვაიძულოთ დათმოს თავისი საკუთრება, თუ არა საზოგადოებრივი მიზეზით და სამართლიანი და წინასწარი ანაზღაურებით”.

მომდევნო 546-ე მუხლი საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსისა გვაცნობს, რომ საკუთრება როგორც მოძრავ, ისე უძრავ ნივთზე იძლევა უფლებას ყველაფერზე, რასაც ეს ნივთი აწარმოებს და იმაზეც, რაც ბუნებრივად თუ ხელოვნურად არის დაკავშირებული ამ ნივთთან, როგორც საკუთნელი.

ქონებაზე პირს შეუძლია ჰქონდეს ან საკუთრების უფლება, ან სარგებლობის უფლება, ან მხოლოდ უფლება მოითხოვოს საადგილმამულო ბეგარა (სერვიტუტები, ნათქვამია კოდექსის 543-ე მუხლში).

სამოქალაქო სამართლის თეორეტიკოსების მნიშვნელოვანი ნაწილი საკუთრების უფლებას განმარტავს როგორც ნივთზე ბატონობის აბსოლუტურ უფლებას. ასეთი მოსაზრება გამოთქმული აქვთ ვინდშიედს, პლან-იოლს, ვოლფს, შერშენევიჩს და სხვებს.

ყველაზე დიდი გავლენა განვითარებულ ქვეყნების სამოქალაქო კანონმდებლობაზე ზემოხსენებული მიმართულების თეორეტიკოსებმა მოახდინეს.

საბჭოთა მარქსისტული მიმართულების წიგნებში მითითებული იყო რომ საკუთრების უფლების განსაზღვრა როგორც ადამიანის დამოკიდებულებისა ნივთის მიმართ, მალაეს იმას, რომ საკუთრება არის საზოგადოებრივი ურთიერთობა, ე.ი. ურთიერთობა ადამიანთა შორის საწარმოო საშუალებათა განაწილებასთან დაკავშირებით, რის შედეგადაც ეს განსაზღვრა ჩრდილავს კაპიტალისტური კერძო საკუთრების ექსპლუატატორულ ხასიათს^{*}.

უსაფუძვლოა ბრალდება, რომ თითქოს ე.წ. “ბურჟუაზიული თეორეტიკოსები” მალავენ იმას, რომ საკუთრება არის საზოგადოებრივი ურთიერთობა.

ავიდოთ მაგალითად გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების 933-ე მუხლი, რომელიც ე.წ. “ბურჟუაზიული თეორეტიკოსების” გავლენით არის შედგენილი და სადაც ვკითხულობთ: “ნივთის მესაკუთრეს უფლება აქვს, რამდენადაც ამას წინ არ ეღობება კანონი ან მესამე პირთა უფლებები, განკარგოს ნივთი თავისი სურვილისამებრ და აღკვეთოს ყოველგვარი ზემოქმედება მასზე სხვების მხრივ”. აქ არ არის დამალული ის გარე-

^{*} მ. მ. აგარკოვი, ს. ნ. ბრატუსი, დ. მ. გენკინი და სხვ. “სამოქალაქო სამართალი” ტომი I, თბილისი, 1946, გვ. 285.

მოება, რომ საკუთრების უფლება საზოგადოებრივი ურთიერთობაა.

მაგრამ საბჭოთა საკანონმდებლო ძეგლებში და სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩქმალულ-დამღული იყო ის გარემოება, რომ ე.წ. “სოციალისტური სახელმწიფო” – ექსპლუატაციას უწევდა ხალხს სწორედ სახელმწიფო სოციალისტური საკუთრების მეშვეობით.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსმა მართალია, უთუოდ აჩვენა სამართალგანვითარების მაღალი დონე, მაგრამ ის მთლიანად ვერ გათავისუფლდა ფეოდალური შეხედულებებისაგან უძრავი ქონების შესახებ. ფეოდალურ ეროპაში არსებობდა კიდევაც ასეთი გამოთქმა: “უძრავი-ნივთები – ძვირი ნივთებია, მოძრავი ნივთები კი, იაფი ნივთებია”. საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის მიხედვით ქონების, საკუთრების უმთავრეს სახეობას სწორედ უძრავი ქონება წარმოადგენს. ხსენებული საკანონმდებლო ძეგლის 552-ე მუხლის მიხედვით მიწის ნაკვეთის მესაკუთრე აღიარებულია ყოველივე იმის მესაკუთრედ, რაც მიწის ნაკვეთის წიაღში და მის ზედაპირზე არსებობს. მიწის მესაკუთრე ერთსა და იმავე დროს მიწის წიაღის მესაკუთრეც არის და მიწის ნაკვეთის საპავერო სივრცის მესაკუთრეც.

კოდექსის 637-ე მუხლის მიხედვით კერძო პირებს აქვთ უფლება თავისუფლად განკარგონ ის ქონება, რომელიც მათ ეკუთვნით.

ქონება, რომელიც არ ეკუთვნით კერძო პირებს, შეიძლება განიკარგოს და გასხვისდეს მხოლოდ სპეციალური რეგლამენტის და განსაკუთრებული წესების მიხედვით.

გზები და ქუჩები, რომელსაც სახელმწიფო ინახავს, სანაოსნო მდინარეები, სანაპიროები, ადგილები, რომლებიც ზღვის უკან დახვეის შედეგად დარჩა, ნავსადგურები და საერთოდ, საფრანგეთის ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელიც არ შეიძლება კერძო საკუთრების საგანი იყოს, განიხილება როგორც სახელმწიფო საკუთრების შემადგენელი ნაწილი (538-ე მუხლი).

მკვლევარებს შენიშნული აქვთ ის გარემოებაც, რომ საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსი სახელმწიფო საკუთრებას გამოხატავს სხვა ტერმინით, ვიდრე საერთოდ საკუთრებას. სახელმწიფო საკუთრებას კოდექსით გამოხატავს ტერმინი *domaine public*, ხოლო კერძო პირთა საკუთრებას ტერმინი *propriete*. ტერმინი “*domaine*” წარმოშობილია რომაული სამართლისათვის ცნობილი ტერმინის “*dominium*”-ისაგან, რომელიც პოლისემიურობით გამოირჩეოდა. ის აღნიშნავდა ბატონობას, სახლის უფალის ხელისუფლებას, უბრალოდ ქონებასა და სპეციალურად საკუთრებასაც. მაგალითად, კვირიტების საკუთრება გადმოიცემოდა ასეთი გამოთქმით “*dominium eqs iure kviricium*”.

ცნობილი რომანისტი ი. ს. პეტერსკი ფიქრობდა, რომ რუსულ ენას არ გააჩნდა სიტყვა ხსენებული ტერმინის ზუსტად გადმოსაცემად. რუსული “*обладание*” და “*достояние*” არ შეესატყვისება საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის “*domaine*”-ს. რუსული “*обладание*” უფრო შესატყვისი იქნებოდა საერთაშორისო სამართლის სფეროში გამოსაყენებლად. საერთაშორისო სამართლის ფრანგული დოქტრინის მიხედვით უძრავ ქონებაზე სახელმწიფოს გააჩნია *dominium eminens*, “დომინიუმ ემინენს”.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის რუსულ ენაზე მთარგმნელი – პროფ. ი. ს. პეტერსკი სპეციალურად ასაბუთებს, თუ რატომ იყენებს გამოთქმას “სახელმწიფო საკუთრებას” ფრანგული *domaine public*-ის გადმოსაცემად. რუსული “ჩასტნაია სობსტვენოსტ” ასე თუ ისე მიახლოებულად გამოხატავს სახელმწიფოს უფლებებს, ე.წ. “დომინე პუბლიც-ის შემადგენლობაში” შემავალ ქონებაზე.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 537-ე მუხლის თანახმად ყველა უპატრონო ქონება, ყველა აუთვისებელი ქონება, აგრეთვე ქონება იმ პირებისა, რომლებიც უმემკვიდროდ გარდაიცვალნენ, ან ქონება, რომლის მფლობელებიც მემკვიდრეებმა უარი განცხადეს სახელმწიფო საკუთრებად ცხადდება.

თავდაცვითი ნაგებობები გამაგრებული ადგილები, სამხედრო მნიშვნელობის კედლები, ჭიშკრები, თხრილები და ა.შ. აგრეთვე სახელმწიფო საკუთრებად ითვლებიან.

კოდექსი აღიარებს კომუნალურ საკუთრებას, როგორც საკუთრების ცალკე ფორმას.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის სპეციალური, მესამე ნაწილი ეძღვნება საკუთრების შეძენის სხვადასხვა წყაროებს (მუხლები 711-716).

საკუთრების შეძენის წყაროებად აღიარებულია: მემკვიდრეობით და ნაჩუქრობით ქონების მიღება, ნასყიდობა, მფლობელობის ხანდაზმულობა.

განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის კოდექსები განასხვავებენ საკუთრების უფლების შეძენის პირველად და წარმოებულ ხერხებს.

საკუთრების უფლების შეძენის პირველად ხერხებს განეკუთვნებიან ისეთი, რომელნიც ნივთზე საკუთრების უფლებას პირველად წარმოშობენ: ნივთზე საკუთრების უფლების პირველად სახეობას განეკუთვნება აგრეთვე ის შემთხვევებიც, როდესაც ნივთზე საკუთრების უფლება წარმოიშობა წინა მესაკუთრის ნებისა და უფლებისაგან დამოუკიდებლად.

სამეცნიერო და სასწავლო ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა მითითებული, რომ საკუთრების უფლების შეძენის პირველად და წარმოებულ ხერხებად კლასიფიკაციას საფუძველად უდევს უფლების მონაცვლეობის კრიტერიუმი. მაშინ, როდესაც ნების კრიტერიუმი მხედველობაში არ მიიღება^{*}. თუ საკუთრების შეძენა უფლებამონაცვლეობის საფუძველზე ხდება, საქმე გვექნება საკუთრების უფლების შეძენის წარმოებულ ხერხთან.

საკუთრების უფლების პირველად ხერხებს განაკუთვნებენ რეკვიზიციას, ნაციონალიზაციას, კონფისკაციას, შეძენით ხანდაზმულობას, შემოსავლის მიღებას, უპატრონო ნივთის მითვისებას, შემატებას, გადამუშავებას და ა.შ.

სამოქალაქო სამართალში საკუთრების უფლების დამყარებას ისეთ ნივთზე, რომელიც მანამდე არავის არ ეკუთვნოდა, დაუფლებას ეძახიან. დაუფლებას, როგორც საკუთრების უფლების წარმოშობის წყაროს, ითვალისწინებენ მრავალი განვითარებული ქვეყნის სამოქალაქო სამართლის კოდექსი. მაგრამ კანონმდებლობები ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ისეთი ნივთის თავისუფალ დაუფლებას, დასაკუთრებას, რომელ-

^{*} იხ. Гражданское и торговое право капиталистических государств, часть 1, М. 1983, стр. 244.

საც მესაკუთრე არა ჰყავს და დაუფლების ისეთ სახეობას, რომელიც ხორციელდება კანონის ან რეგლამენტის მიერ მინიჭებული დაუფლების უფლების საფუძველზე (ნადირობა, თევზჭერა, სოკოების, გარეული ხილის, ნაყოფის შეგროვება და ა.შ.).

ნიშანდობლივია, რომ საბჭოთა კანონმდებლობაში შემუშავებული იქნა პრეზუმფცია და გულებების სამართლებრივი იდეა, რომლის თანახმად არ შეიძლება არსებობდეს ნივთი, რომელიც შეიძლება რომ ვინმეს არ ეკუთვნოდეს, როგორც საკუთრება. საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის დასაწყის საფეხურზევე პროფ. პეტრე სტუჩკას მეცადინეობით შემუშავდა ე.წ. სახელმწიფო საკუთრების პრეზუმფცია, რომლის თანახმადაც, ყოველივე ის, რაც არ ეკუთვნის საკუთრების უფლების საფუძველზე იურიდიულ ან ფიზიკურ პირებს, საბჭოთა სახელმწიფოს ეკუთვნის.

საბჭოთა სახელმწიფომ სახელმწიფო საკუთრებად გამოაცხადა თევზები წყალში, გარეული ფრინველები და ცხოველები და ა.შ.

ძველი რომის სამართალი აღიარებდა, რომ საკუთრების თავდაპირველ შეძენას ადგილი აქვს იმ შემთხვევაში, როდესაც ნივთს არ გააჩნია კანონიერი მესაკუთრე, ანდა ნივთი ისეთი პირის მფლობელობაში გადავიდა, რომელიც სამართლებრივი ნორმის მიხედვით მესაკუთრე არ არის.

რომის სამართალი აღიარებდა ნივთის ოკუპაციას ("okupacio"), საკუთრების უფლების წარმოშობის წყაროდ. ნივთი, როდესაც მესაკუთრე არ გააჩნდა, იმის საკუთრებად იქნებოდა აღიარებული, ვინც მას პირველად ხელში ჩაიგდებდა. "res nullius cedit primo okkupanti" – ამბობდნენ

რომაელები. უპატრონო (არავის ნივთი) იმისია, ვინც მას პირველად დაეუფლება.

განვითარებული ქვეყნების კანონმდებლობაში ვხვდებით კონფისკაციის ცნებას. კონფისკაცია, ისევე როგორც ნაციონალიზაცია, გულისხმობს ამა თუ იმ პირის თუ ორგანიზაციის ქონების სახელმწიფო ქონებად გადაქცევას. მაგრამ, ცხადია, არსებობს განსხვავება კონფისკაციასა და ნაციონალიზაციას შორის. კონფისკაციის დროს ქონების საზღაური არ ეძლევა კონფისკებული ქონების ყოფილ მესაკუთრეს. ამასთან ერთად, კონფისკაცია ყოველთვის არის შედეგი და სასჯელი ჩადენილი სამართალდარღვევისათვის.

--- ნაციონალიზაცია კერძო პირის ქონების სახელმწიფოს ხელში იძულებით გადასვლას გულისხმობს. მის მართლზომიერებას აღიარებს მრავალი განვითარებული ქვეყნის კონსტიტუცია და სხვა საკანონმდებლო აქტები.

ჩვეულებრივ კანონმდებლობაში მოცემულია და განსაზღვრულია ნაციონალიზაციის საფუძვლები. ნაციონალიზაცია უნდა მოხდეს სახელმწიფოსა და საზოგადოების ინტერესებისათვის, მაგრამ ნაციონალიზებული ქონების მესაკუთრეს უნდა მიეცეს სამართლიანი კომპენსაცია.

არაიშვიათად ხდება სხვადასხვა კომპანიების ნაციონალიზაცია სახელმწიფოს ინტერესებისათვის, მაგრამ ნაციონალიზებული კომპანიის მესაკუთრეებს ეძლევათ სათანადო კომპენსაცია.

როგორც წესი, ნაციონალიზებული კომპანიების მესაკუთრეების ანაზღაურება ეძლევათ სახელმწიფო ობლიგაციების სახით.

რეკვიზიციას შედარებით იშვიათად მიმართავენ, მაგრამ პრინციპში ის დასაშვებად ითვლება. რეკვიზიციის შემთხვევაში სახელმწიფო ან საზოგადოებრივი ინტერესების გათვალისწინებით მესაკუთრეს ქონება ჩამოერთვა მისი ღირებულების გადახდით. მაგ., ომის დროს კერძო პირს შეიძლება ჩამოერთვას სატრანსპორტო საშუალებათა სათანადო ანაზღაურების მიცემით.

განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო კანონმდებლობის მიხედვით საკუთრების უფლების შეძენის საშუალებებს და წყაროებს მიეკუთვნებიან მფლობელობის ხანდაზმულობა, ნაყოფის გამოყოფა, ნამატი, გადამუშავება.

უკვე რომის სამართალში ჩამოყალიბდა წესი, რომლის მიხედვითაც ხანდაზმულობით არ შეიძლებოდა შეძენილი ყოფილიყო ნაქურდალი ქონება. ეს წესი უძველესი იყო. ხანდაზმულობით ვერ შეიძინებოდა საკუთრების უფლება ძალდატანებით ხელში ჩაგდებულ ნაკვეთზე, სახელმწიფო ქონებაზე და ა.შ.

კანონმდებელს აგრეთვე საეაღდებულოდ მიაჩნდა განუწყვეტელი ფლობა მთელი ხანდაზმული ვადის განმავლობაში.

ამასთან, უნდა არსებულიყო ფლობის კანონიერი საფუძველი. ხანდაზმული მფლობელი კი, კეთილსინდისიერი უნდა ყოფილიყო. მას არ უნდა სცოდნოდა, რომ მისი მფლობელობა კანონიერი არ იყო.

მფლობელობის ხანდაზმულობას საკუთრების უფლების შეძენის საფუძველად თელიან განვითარებული ქვეყნების კანონმდებლობები.

* მ. მ. აგარკოვი და სხვები "სამოქალაქო სამართალი", ტ. 1, 1946, გვ. 299.

~ ი. ს. პერეტერსკი, სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, ნაწ. 1, ნაკ. მეორე, თბ. 1947, გვ. 193 - 194.

მფლობელობა იმ შემთხვევაში შეიძლება იყოს ნიეთის საკუთრების უფლების შეძენის საშუალებად, თუ ის კეთილსინდისიერია, მშვიდობიანი გზით და არა ძალადობითაა შეძენილი და საქვეყნოდ, ღიად ფლობდა მას მფლობელი. საერთოდ, საკუთრების უფლების შეძენის წყაროები ყოველთვის კანონით, და არა მხარეთა შეთანხმებით არის განსაზღვრული.

საკუთრების უფლების შეძენის საშუალებაა ნედლეულისგან თვით ნიეთის წარმოება, ნიეთის გადა-მუშავება ან სპეციფიკაცია, ნიეთის მესაკუთრის ან კეთილსინდისიერი მფლობელის მიერ ნაყოფის შეძენა, შემატება (Приращение).

— რიგ შემთხვევებში ნაყოფის შეძენა საკუთრების თავდაპირველ შეძენას წარმოადგენს, მაგრამ, თუ მესაკუთრემ იჯარის ხელშეკრულებით სხვა პირს მიანიჭა ნაყოფის მითვისების უფლება, ადგილი ექნება ნიეთის წარმოებულ და არა პირველად შეძენას.

საერთო წესის თანახმად, ნაყოფი, პირუტყვის ნამატი, შემოსავალი, რასაც ნიეთი იძლევა, ან შეიძლება მომავალში მოგვცეს, ეკუთვნის ნიეთის მესაკუთრეს, თუ სხვა რამ არ არის დადგენილი კანონით.

განვითარებული ქვეყნის სამოქალაქო სამართლის კოდექსები ამ საკითხს არაერთგვაროვნად წყვეტენ.

გერმანიის სამოქალაქო სამართლის სჯულდების მიხედვით, სპეციფიკაციის დროს სამუშაოს მწარმოებელი პირი შეიძენს საკუთრების უფლებას ნიეთზე. მაგრამ არა იმ შემთხვევაში, როდესაც მასალის ღირებულება მნიშვნელოვნად აღემატება გადამუშავების ღირებულებას (§950).

ვოქვათ, პირი, ან პირთა ჯგუფი ამზადებს მუსიკალურ ინსტრუმენტს სხვისი ხის მასალის გამოყენებით.

თუ ის მასალის ღირებულება “შნიშენელოვნად” აღემატება გადამუშავების ღირებულებას, მაშინ გერმანიის სამოქალაქო სამართლის დანაწესის მიხედვით, მუსიკალური ინსტრუმენტის მესაკუთრედ უნდა ვაღიაროთ ხის მასალის მესაკუთრე.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 570-ე მუხლის თანახმად კი, საკუთრება წარმოქმნილ ნივთზე ეკუთვნის მასალის მესაკუთრეს, მაგრამ არა იმ შემთხვევაში, როდესაც წარმოქმნილი ნივთის ღირებულება საგრძნობლად აღემატება მასალის ღირებულებას.

მაშასადამე, სამოქალაქო სამართლის კოდექსები მხედველობაში ღებულობენ მასალათა ღირებულებას და შესრულებული სამუშაოს ღირებულებას. თუ დამზადებული ნივთის ღირებულება აღემატება მისი დამზადებისათვის გამოყენებული მასალების ღირებულებას, მაშინ ნივთის მესაკუთრედ აღიარებული იქნება ნივთის დამამზადებელი. სხვა შემთხვევაში კი ახლადდამზადებული ნივთის მესაკუთრედ ჩაითვლება მასალების მესაკუთრე, თუმცა, ნივთის მესაკუთრემ უნდა აანაზღაუროს შესაბამისად ან სამუშაოს ღირებულება ანდა მასალის ღირებულება.

საინტერესოა ბიზანტიური სამართლის პოზიცია ხსენებულ საკითხში: სპეციფიკატორი ყოველთვის ხდება ახალი ნივთის მესაკუთრე, თუ მან სხვისი მასალის გამოყენებასთან ერთად ნაწილობრივ მაინც გამოიყენა თავისი მასალა.

შემატებას (“პირირაშჩენიე”) ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ნივთების შეერთების შედეგად ერთი მათგანი მეორის შემადგენელი ნაწილი გახდება, ასეთ შემთხ-

ვევაში მთავარი ნივთის მესაკუთრე ხდება შემატებული ნივთის მესაკუთრედ.

აღსანიშნავია, რომ ბუნების ძალების მოქმედების შედეგად უძრავ ქონებას შეიძლება ისევ უძრავი ქონება შეემატოს. მაგალითად, ზღვის უკან დახევის შედეგად სანაპიროზე მდებარე ადგილ-მამული გაფართოვდეს და ა.შ. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ უძრავი ქონების მესაკუთრემ სხვისი მასალით თავის მიწაზე აღმართოს შენობა ან თავისი მასალით თავის მიწაზე აღმართოს შენობა ანდა თავისი მასალით სხვის მიწაზე ააშენოს სახლი. ასეთი შენობები განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის მიხედვით ადგილმამულის ნაწილებად ითვლებიან. მაშასადამე უძრავი ქონების მესაკუთრეები გახდებიან შენობის მესაკუთრეებიც. საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის 553-555-ე მუხლები, გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების 946-ე მუხლი. დაახლოებით ასეთ პოზიციაზე დგას ინგლისისა და ამერიკის შეერთებული შტატების სასამართლო პრაქტიკაც.

საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის 716-ე მუხლის თანახმად განძის ღირებულების ნახევარი გადადის განძის აღმომჩენის საკუთრებად, ხოლო განძის ღირებულების მეორე ნახევარი, ე.ი. 50% ერგება იმ ნივთის – შენობის და ადგილ-მამულის მესაკუთრეს, სადაც განძი იყო დამალული. აქ ჩვენ ვხედავთ, სახელმწიფო აცხადებს პრეტენზიას, რომ თვით იყოს თუნდაც განძის ნაწილის მესაკუთრე.

XII საუკუნიდან მოყოლებული დასავლეთ ევროპელი ფილოსოფოსების და იურისტების უმრავლესობა იცნობდა პრინციპში შეუზღუდავი კერძო საკუთრებისა და “ხელშეკრულების თავისუფლების” იდეას და მხარს უჭერდა მას.

მათი აზრით, პიროვნული თავისუფლების პრინციპი იყო “საკუთრების თავისუფლებისა” და “ხელშეკრულების თავისუფლების” იდეების პირველწყარო.

ფრანგი ცივილისტი ბუასტელი ნაშრომში “სამოქალაქო კოდექსი და სამართლის ფილოსოფია”, რომელიც მოთავსებული იყო კრებულში “საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსის ასი წლისთავის წიგნი”, ამტკიცებდა, რომ “საკუთრების თავისუფლება” ე.ი. კერძო მესაკუთრის უფლების შეუზღუდველობა წარმოადგენს პირადი თავისუფლების ღირსიკურად აუცილებელ დასკვნას პირადი თავისუფლების საწყისებიდან და ამ საწყისების უმნიშვნელოვანეს გამოვლინებას. იგი წერდა: “როდესაც სამოქალაქო კოდექსი განსაზღვრავს საკუთრების უფლებას, როგორც ნივთის სარგებლობისა და განკარგვის უფლებას, ყველაზე უფრო აბსოლუტური საშუალებით (მუხლი 544), როდესაც ის აცხადებს მესაკუთრის უფლებას, უარი არ თქვას თავის საკუთრებაზე, თუნდაც საზოგადოების ინტერესებისათვის სხეანაირად, თუ არა სამართლიანი და წინასწარ გადახდილი საზღაურის მიღებით” (მუხლი 545) – ამით კოდექსი ინდივიდის თავდაპირველ უფლებებს ხომ არ იყენებს სახელმწიფოს მისაწვდომობის ფარგლებს გარეთ?”.

ბუასტელს, როგორც ჩანს, ეჭვი ეპარება, სახელმწიფოსა და ინდივიდს შორის ოპტიმალურ ურთიერთობაში, შიშობს საფრანგეთის სამოქალაქო კოდექსმა სასწორი პიროვნების სასარგებლოდ ხომ არ გადახარა.

ცნობილი მეცნიერი, ცივილისტი და ისტორიკოსი ი.ა. პოკროვსკი აღნიშნავდა, რომ სანიკთო უფლებების

შეუ ჯ მუჟგჟშეუ ჯ წუ ეშშლ ტ.1, გვ. 48, ციტირებულია ე.ა. ფლეიშციის წიგნის მიხედვით “ბურჟუაზიული სამოქალაქო სამართალი მონოპოლისტური კაპიტალის სამსახურში”, მოსკოვი, 1948, გვ. 34 (რუს.).

წარმოშობა, ე.ი. ნივთებთან ურთიერთობათა აგება ინდივიდუალურ უფლებათა ტიპის მიხედვით, ყოველი საზოგადოების ისტორიაში წარმოადგენდა წინ გადადგმულ უდიდეს ნაბიჯს. კაცობრიობისათვის ასეთი მსჯელობა სრულიადაც არ წარმოადგენდა ძველთაძველს და თანდაყოლილს. ის იქმნებოდა მძიმედ, ნელი ისტორიული პროცესების მეშვეობით. სანივთო უფლება იყო განვითარებული პიროვნების ერთ-ერთი პირველი მოთხოვნათაგანი და მისი შექმნა წარსულის რეალურ ისტორიულ ვითარებაში წარმოადგენდა პიროვნების უდიდეს გამარჯვებას.

ეს ითქმის პირველ ყოვლისა, სანივთო უფლებათაგან უპირველესის — საკუთრების უფლების შესახებ. აქვე შეიძლება შევნიშნოთ, რომ განვითარებული და განათლებული ქვეყნის კანონმდებლობა, გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების სახით არ შეიცავს საკუთრების განსაზღვრებას. ის უფრო იმისკენ მიისწრაფვის, დაადგინოს იმ უფლებათა შინაარსი, რაც მესაკუთრეს ეკუთვნის. ამასთან, გერმანულმა კანონმდებლობამ არ გაიმეორა მესაკუთრის უფლებამოსილებათა ტრადიციული ჩამოთვლა, ე.ი. არ მიუთითა, რომ მესაკუთრეს აქვს ქონების მფლობელობის, სარგებლობისა და განკარგვის უფლება, რადგანაც, როგორც მუგდანი აღნიშნავდა, ფიქრობდნენ, რომ “საკუთრება არ არის ცალკეულ უფლებამოსილებათა ჯამი”.

გერმანული სამოქალაქო სჯულდება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მესაკუთრეს აძლევს პოზიტიურ უფლებამოსილებას “მოექცეს ნივთს თავისი შეხედულებით — სამებრ” და ნეგატიურ უფლებამოსილებასაც — ყველა სხვა პირი ჩამოაცილოს მასზე ზემოქმედებისაგან. საკუთრების უფლების დაცვის ინსტიტუტში გამოძევენ-

დება საზოგადოების ისტორიული სიმაღლე და სამართალგანვითარების დონე.

სახელმწიფოდ ორგანიზებულ საზოგადოებას ყოველთვის გააჩნია საკუთრების უფლების დაცვის გარკვეული მექანიზმი. განვითარებული ქვეყნების კანონმდებლობაში საკუთრების უფლების დაცვის საკმაოდ მრავალი საშუალება არსებობს.

განვითარებული ქვეყნების სამართალი კერძო საკუთრების უფლებას იცავს სისხლის სამართლის წესით.

გარკვეული როლი აქვს მიკუთვნებული კერძო საკუთრების უფლების დაცვაში ადმინისტრაციულ სამართალსაც. გარდა ამისა, საკუთრების უფლებას იცავენ სამოქალაქო სამართლებრივი მეთოდითა და ხერხებით; ვინაიდან განვითარებული სასაქონლო ურთიერთობა, განვითარებული ვაჭრობა მოითხოვს საკუთრების უფლების დაცვის რეალურ სამართლებრივ მექანიზმს.

საგულისხმოა, რომ სახელმწიფო და საზოგადოება დაინტერესებულნი არიან საკუთრების, უფლების საგნების როგორც ნორმალური დაცვით, ასევე, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილის ქვეყნის სამეურნეო ცხოვრებაში ჩართვით და მეურნეობისათვის ოპტიმალური პირობების შექმნით.

საკუთრების უფლების ობიექტები, საგნები, თუ ხელშეკრულებათა მეშვეობით ჩართულია სამეურნეო ურთი-ერთობებში და ხელშემკვერელი მხარე მესაკუთრეს მიაყენებს მატერიალურ ზიანს, მან ეს ზიანი უნდა აუნაზღაუროს მესაკუთრეს. ხელშეკრულებით ნაკისრი ვალდებულების შეუსრულებლობით მიყენებულ ზიანს, ცხადია, აანაზღაურებს ვალდებულების დამრღვევი. მხარე პრინციპში ამ იდეას იზიარებს ყველა ქვეყნის კანონმდებლობა.

საკუთრების უფლებას იცავენ სპეციალური სარჩეულებით: საეინდიკაციო სარჩელით და ნეგატორული სარჩელით (გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების §985 და შემდეგი) საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსი არ შეიცავს სპეციალურ და ჩამოყალიბებულ ნორმას ვინდიკაციის შესახებ. არ არის ხსენებულ სამართლის წიგნში ნორმა ნეგატორული სარჩელის შესახებაც, მაგრამ ფრანგული სასამართლო პრაქტიკა უშვებს როგორც ვინდიკაციას, ასევე ნეგატორულ სარჩელებსაც.

ნეგატორული სარჩელი საკუთრების უფლების დაცვის ერთ-ერთი ეფექტური საშუალებაა. ამ სარჩელით მესაკუთრე მოითხოვს, რომ მოპასუხემ არამართლზომიერი მოქმედებით ხელი არ შეუშალოს მას საკუთრების უფლების განხორციელებაში. ნეგატორული სარჩელი „*akcio negatoria*“-ს სახელით ცნობილი იყო ჯერ კიდევ რომის სამართლისათვის.

“ნეგო” ლათინურად ნიშნავს “უარყოფ”-ს. მესაკუთრე უარყოფს მოპასუხის არამართლზომიერ მოქმედებას, რომელიც შესაძლოა, მას არ ართმევს საკუთრებას, მაგრამ ხელს უშლის საკუთრების უფლებით ნორმალურად სარგებლობაში.

პროფ. ი. ს. პერეტერსკის ძველი რომის სამართალში „*akcio negatoria*“-ს დასახასიათებლად ასეთი მაგალითი მოაქვს: თუ არაუფლებამოსილი პირი აცხადებს, რომ ნიეთის მიმართ, რომელიც მესაკუთრეს აქვს, მას ეკუთვნის სერვიტუტი ან უზუფრუქტი, მესაკუთრეს შეუძლია მოითხოვოს აღიარონ, რომ მესამე პირს ასეთი უფლება არ აქვს: “ამით დადგენილ უნდა იქნას, რომ მესამე პირს არ შეუძლია ხელი შეუშალოს მესაკუთრეს სრული მოცულობით განახორციელოს თავისი საკუთრების უფლება”.

* ი. ს. პერეტერსკი, დასახელებული თხზ. გვ. 190.

ძველი რომის სამართლის მიხედვით საკუთრების დაცვის სამი ძირითადი წესიდან უმთავრესია ვინდიკაცია. მესაკუთრეს ნიუთის მფლობელობას კარგავდა, თუ ნიუთი მისი კანონიერი მფლობელობიდან გავიდოდა. ამ შემთხვევაში, მას უფლება ჰქონოდა წარედგინა მოთხოვნა სადაც ჯერ არს, რომ ნიუთი უკანონო მფლობელისათვის ჩამოერთმიათ. ამას ერქვა „vindicta“. ტერმინი „ვინდიკაციო“ მომდინარეობს ძველი სამართლებრივი სიმბოლიზმის ხანიდან, როდესაც ნიუთზე ჯოხის დადება ნიშნავდა იმის პრეტენზიას, რომ ეს ნიუთი შენი საკუთრებაა („ვინდიკტი“ – ჯოხი).

საკუთრების დაცვას პირველხარისხოვანი მნიშვნელოვანი აქვს მიკუთვნებული ყოველი სამართლის სისტემაში.

თანამედროვე სამოქალაქო სამართლის კოდექსები თითქმის ერთხმად აღგენენ, რომ მესაკუთრეს უფლება აქვს გამოითხოვოს თავისი ქონება უკანონო მფლობელისაგან. ამასთან, არაიშვიათად გათვალისწინებულია კეთილსინდისიერი შემპენისაგან ქონების გამოთხოვოს არსებობაც.

როგორ არის გადაწყვეტილი ვინდიკაციის საკითხი საფრანგეთის სამოქალაქო სამართალში? ფრანგული სამართლის მიხედვით, სავინდიკაციო მოსარჩელის როლში გამოდის მესაკუთრე, რომელმაც უნდა დაამტკიცოს, რომ მას აქვს სარჩელის საგანზე საკუთრების უფლება. მოპასუხის როლში, ცხადია, გვევლინება ნიუთის მფლობელი.

მოდრავი საკუთრების ვინდიკაციას ეხება საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 2279-ე მუხლი.

თუ მოსარჩელემ დაამტკიცა, რომ ნიუთი მან დაკარგა, ან ნიუთი მოპარეს მას, ამით დამტკიცებულად ჩაითუ-

ლება ფაქტი, რომ მან დაკარგა მფლობელობა, რომელიც “საკუთრების თანაბარმნიშვნელოვანია”.

თუ ნიეთი მოსარჩლის მფლობელობიდან გავიდა არა ქურდობის და არა ნიეთის დაკარგვის გამო, მაშინ, მოსარჩელეს ეკისრება ვალდებულება ამტკიცოს, რომ ის ნიეთს ფლობდა მოპასუხეზე უფრო ადრე. ესე იგი, ამ შემთხვევაში მტკიცების ტვირთი აწევს მოსარჩელეს, ვინაიდან, მოძრავი ქონების მიმართ მფლობელობა სამართლებრივ საფუძველს უთანაბრდება.

ნაყოფმომცემი ნიეთის ვინდიკანტი უფლებამოსილია მოითხოვოს, რომ ნიეთთან ერთად მას გადაეცეს ნიეთის ნაყოფიც*. მაგრამ, ნიეთის კეთილსინდისიერ მფლობელს არ ევალება ნაყოფის დაბრუნება, მხოლოდ იმ მომენტიდან, როდესაც კეთილსინდისიერმა მფლობელმა გაიგო, რომ თურმე ის არაკეთილსინდისიერი მფლობელი ყოფილა სინამდვილეში, მას ევალება ნიეთის ნაყოფის დაბრუნება მესაკუთრისათვის.

რაც შეეხება ნიეთის არაკეთილსინდისიერ მფლობელს, მან ნიეთთან ერთად მისი ნაყოფიც სრული მოცულობით უნდა დაუბრუნოს მესაკუთრეს.

შესაძლებელია, რომ ნიეთის არაკეთილსინდისიერმა მფლობელმა სასარგებლო და აუცილებელი ხარჯი გასწია ნიეთის შენახვისა და გაუმჯობესებისათვის. ასეთ შემთხვევაში არაკეთილსინდისიერი მფლობელის მიერ გაწეულ აუცილებელ და სასარგებლო ხარჯებს ანაზღაურებს ნიეთის მესაკუთრე (საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 1381-ე მუხლი).

გერმანული სამოქალაქო სამართალი იცნობს ნიეთის უშუალო და შუალობით მფლობელის ცნებას. ნიე-

* Гражданское и торговое право капиталистических стран; под рук. Д.М. Генкина, М. 1949, стр. 203.

თის შუალობითი მფლობელია ის, ვისაც მესაკუთრემ დროებით დაუთმო მფლობელობის უფლება. გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების თანახმად, სავინდიკაციო სარჩელით გამოდის ნივთის არამფლობელი მესაკუთრე, ხოლო მოპასუხედ, ნივთის უშუალო ან შუალობითი მფლობელი.

რამდენადაც საკუთრების უფლება აბსოლუტური უფლებაა, ამიტომ, ბუნებრივია, რომ მესაკუთრეს უფლება აქვს სარჩელი წარუდგინოს ყველას, ვინც არაკეთილსინდისიერად ფლობს მის ნივთს. შესაძლებელია, რომ პირს ნივთი მიღებული აქვს არა უშუალოდ მესაკუთრისაგან, არამედ, სხვა პირისგან, მაგრამ ეს საქმეს არ ცვლის. საერთოდ სავინდიკაციო სარჩელი შეიძლება წარუდგინოთ არა მარტო ქურდს, არამედ, იმ პირსაც, ვინც ქურდისაგან შეიძინა ეს ნივთი.

სავინდიკაციო—სარჩელი ექვემდებარება დროის ზემოქმედებას, ე.წ. სასარჩელო ხანდაზმულობას. იმის მიხედვით, თუ რა სახის ნივთი იყო სარჩელის საგანი, მოძრავი თუ უძრავი, ისტორიულად ჩამოყალიბდა სხვადასხვა სასარჩელო ხანდაზმულობა. საერთო ვადა უფლების დაცვისა, იმ პირის სარჩელით, რომლის უფლებაც დარღვეულია, შეადგენს სასარჩელო ხანდაზმულობას.

მასასადამე, სარჩელის ხანდაზმულობა ეწოდება იმ დროის გასვლას, რის შედეგადაც ისპობა სარჩელის უფლება. სამოქალაქო სამართლის სახელმძღვანელოებში, ჩვეულებრივ სარჩელის ხანდაზმულობის შემდეგ საფუძელებზე უთითებენ: დროთა განმავლობაში ქრება რომელიმე კონკრეტული უფლების არსებობის დადასტურებელი მტკიცებულებები. მოწმეები კვდებიან, ან თუ ცოცხლები დარჩნენ, მათ მესსიერებას უძნელდება ამა თუ იმ გარემოების შესახებ მოგონებების, სწორი ინფორმაციის აღდგენა, საბუთები შეიძლება დაიკარ-

გოს, ან ისე დაზიანდეს, რომ გამოსაყენებლად უვარ-
გისნი გახდნენ. “დაეის” დროს მტკიცება საძნელო ხდე-
ბა და სასამართლოს გადაწყვეტილებას, რომელიც გამო-
ტანილია არა საკმაო მტკიცე საბუთების საფუძველზე,
ეკარგება დამარწმუნებელი ძალა.

მიჩნეულია, რომ ამ დროს მართლმსაჯულების განხ-
ორციელება გაძნელებულია, რადგან არ მოიპოვება ამი-
სათვის საჭირო წანამძღვრები: შეუძლებელია იმ ფაქტე-
ბის არსებობის თუ არარსებობის დადგენა, რომლებ-
საც სადაო უფლება ემყარება”.

ამასთან ერთად, სარჩელის ხანდაზმულობის საფუ-
ძველი ისიც არის, რომ კანონმდებლის აზრით არსებული
ფაქტობრივი ურთიერთობები—არ შეიძლება დიდი ხნის
განმავლობაში დავტოვოთ იძულებითი ლიკვიდაციის
“დამოკლეს მახვილის”. საფრთხის ქვეშ. ასეთი მდგომარ-
ეობა ხელს შეუშლის მეურნეობრიობისა და. საეაჭრო
ბრუნვის განვითარებას. “ამიტომ, იმ შემთხვევაში, როდუ-
საც ამა თუ იმ პირის უფლება არავითარ ეჭვს არ იწვევს,
ან კანონიერ ძალაში შესულად არის ცნობილი სასა-
მართლოს გადაწყვეტილებით, იგი განხორციელებულ უნდა
იქნეს განსაზღვრული დროის განმავლობაში. აქედან
გამომდინარე, კანონი აწესებს ხანდაზმულობას აგრეთვე
სასამართლო გადაწყვეტილებათა შესრულებისათვის”.

ხანდაზმულობის ვადის გასვლის შემდეგ, ნივთის
ოდესღაც კანონიერ მესაკუთრეს აღარ ძალუძს აღძრას
სარჩელი დაკარგული ნივთის მოთხოვნის შესახებ, მა-
გრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ კანონი არამართლ-
ზომიერ მფლობელის მხარეზე იყოს.

* მ. მ. აგარკოვი და სხვ. “სამოქალაქო სამართალი”, ტომი 1, თბ.
1946, გვ. 141.

“ იქვე.

მინდობილი საკუთრება ინგლისისა და
ამერიკის შეერთებული შტატების სამოქალაქო
სამართლის მიხედვით

მინდობილი საკუთრება (fiduciary ownership trust) ინგლისურ-ამერიკული სამართლისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინსტიტუტია. რუსულად მას “დოვერიტელნაია სობსტვენნოსტ”-ს ეძახიან, ინგლისურად – “trust”-ს. თვით ინგლისში მინდობილი საკუთრება ე.წ. “სამართლიანობის სამართლის” წიაღში განვითარდა. მას ლათინურად ნდობა “fides” – “ფიდეს” ჰქვია და ამიტომაც მინდობილ საკუთრებას ლათინურის გავლენით არააშფოთად ფიდუციურ საკუთრებასაც ეძახიან. მინდობილი საკუთრების არსებობა გულისხმობს ფიდუციურ-ურთიერთობას: ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს (trustee) მინდობილი საკუთრების დამფუძნებლის მიერ გადაცემული აქვს ქონება საგამგებლოდ.

მინდობილი საკუთრების გამგებელი მესამე პირების მიმართ გამოდის, როგორც მინდობილი საკუთრების ანუ საგამგებლო ქონების მესაკუთრე. ამასთან ერთად “trust”-ის, მინდობილი საკუთრების, გამგებელი ანგარიშვალდებულია “trastis” ბენეფიციარის წინაშე, ე.ი. იმ პირის წინაშე, ვისი ინტერესებისთვისაც არის trasti დაფუძნებული.

“trust”-ის დამფუძნებლად თვით ქონების მესაკუთრეც შეიძლება მოგვევლინოს, რომელსაც ხელეწიფება თავისი თავი დანიშნოს ბენეფიციარად ანუ “დაარსოს” “ტრასტ”-ი თავისი ინტერესებისათვის*.

* ე.ა. ფლესიშიცი “საკუთრების უფლება” იხ. “კაპიტალისტური ქვეყნების სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალი”, მოსკოვი, 1949 (რუს. გვ. 207.

“trast”-ი გადადის ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრის (trustee) ხელში, რომელსაც ინგლისურად “trasti”-ს ეძახიან.

“trasti”-ს ხელქვეშეთი არსებითად მისი საკუთრება არაა, ის ამ ქონებას გამგებლობს და განაგებს, “ბენეფიციანტის”, როგორც ამ ქონებიდან სარგებლობის მიმღების ინტერესებით. ბენეფიციანტმა შეიძლება მოისურვოს და გარკვეული ვადით მინდობილი საკუთრებიდან სარგებლობა მესამე პირს დაუთმოს.

თითქოსდა მინდობილი საკუთრება დანაწევრებულ საკუთრებას მოგვაგონებს. მას ერთი მართავს და განკარგავს, ხოლო მეორეს ეკუთვნის ნივთისაგან მიღებული შემოსავალი-ნაყოფი.

“trast”-ის ინსტიტუტი საშუალებას იძლევა გაფართოვდეს სამოქალაქო ბრუნვის არეალი. უფრო ოპტიმალური გახდეს საქმიანი ურთიერთობების რხევის ამპლიტუდა. ხსენებული ინსტიტუტის მეშვეობით შესაძლებელი ხდება მოწესრიგდეს სხვადასხვა ხასიათისა და შინაარსის მატარებელი ურთიერთობები. შეიძლება არაქმედუნარიანი პირის ქონება მისივე ინტერესებისათვის მართოს ნდობით აღჭურვილმა პირმა; შეიძლება მსხვილი, საშუალო ან წვრილი კორპორაციის ქონების ოპერატიული გამგებლობა და ოპტიმალური მეურნეობრიობა “მინდობილი საკუთრების საფარვექვეშ”.

“მინდობილი საკუთრების” ე.წ. “trast”-ის როლს ინგლისურ-ამერიკულ სამართალში იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ მკვლევარები, რომ მას თვლიან ინგლისურ-ამერიკული სამართლის ერთ-ერთ ცენტრალურ ინსტიტუტად.

მინდობილი საკუთრების ინსტიტუტის მოქმედების არეალი თანდათან სცილდება თვით საკუთრივ ინგლისი-

სა და საერთოდ ანგლო-საქსური ქვეყნების ფარგლებს (იაპონია, ლათინური ამერიკის ზოგიერთი ქვეყანა).

საინტერესოა მინდობილი საკუთრების წარმოშობის ისტორიაც, ჩვეულებრივ მის ჩასახვის თარიღს მეკვლეეარები XII – XIII საუკუნეებში დებენ. ის უნდა განვითარებულიყო საადგილმამულო ურთიერთობების წიაღში. თავდაპირველად მას ეწოდებოდა არა “irast”, არამედ “use”, რაც ნიშნავდა ხმარებას, სარგებლობას, გამოყენებას.

იურიდიულად, მიწის მესაკუთრე ერთი იყო, ხოლო მისი მოსარგებლე და გამგებელი კი სხვა. პირი, რომელიც ფორმალურად ითვლებოდა ადგილმამულის მესაკუთრედ, მისდამი მინდობილ ქონებას–განაგებდა და განკარგავდა სხვა პირის ინტერესებისათვის.

— თავდაპირველად საერთო სამართლის სასამართლოები დიდი ყურადღებით არ ეკიდებოდნენ სარფის მიმღების, გამორჩენის შემძენის უფლებების დაცვას და არაიშვიათად უგულვებელყოფდნენ კიდევ მათ. მაგრამ მინდობილი საკუთრების ფართოდ გავრცელების შემდეგ, უკვე XV საუკუნის დამდეგისათვის ე.წ. “სამართლიანობის სასამართლოებში” ვითარება შეიცვალა. სასამართლოები უკვე იცავდნენ ზოგადად, მინდობილი საკუთრებითი ურთიერთობის სუბიექტებს და მათ შორის ამ საკუთრებიდან სარფის შემძენის ინტერესებსაც.

თანდათან მინდობილი საკუთრების არეალი გაფართოვდა და ამ ინსტიტუტის ძირითადი საწყისებით შევსებული იქნა საერთო სამართალში შემჩნეული ხარვეზებიც და ბოლოს, მან შეადწია როგორც მეუღლეთა ქონებრივ ურთიერთობაში, ასევე სხვადასხვა საწარმოთა ორგანიზაციულ ურთიერთობებში.

შორეული წარსულიდან მომავალი მინდობილი საკუთრებითი ურთიერთობის მოწესრიგებას მიექდენა 1925 წელს ინგლისში მიღებული კანონი.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში მინდობილი საკუთრების ინსტიტუტი თავისი ძირითადი თვისებებით მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება ინგლისური ანალოგიური ინსტიტუტისაგან. ამავე დროს, იგრძნობა ტენდენცია, რომ შტატებმა მიიღონ ერთიანი კანონი “trust”-ის შესახებ, თუმცა ჯერჯერობით მთელი ქვეყნის მასშტაბით ეს ვერ მოხერხდა. მოქმედებს “trust”-ის ანუ მინდობილი საკუთრების შესახებ მოქმედი წესების კრებული (Restatements of the trusts) ეს “რისთეთიმენტი”-ი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ცოცხალ ძუღრიდულ პრაქტიკაში. მაგრამ, ის ხარვეზებს შეიცავს და მას, ამ ხარვეზებს, ავსებს ცალკეული შტატების კანონმდებლობა და სასამართლო პრაქტიკა.

ჩვეულებრივ, მინდობილი საკუთრება წესდება, ფუძნდება ცალმხრივი გადაწყვეტილებით, მათ შორის ანდერძითაც. მინდობილი საკუთრების საგანი შეიძლება იყოს როგორც უძრავი, ისე მოძრავი ქონებაც, გარდა ზოგიერთი გამონაკლისებისა, რომლის შესახებაც კანონში სპეციალურად არის მითითებული.

მინდობილი საკუთრების დამფუძნებლის (settlor) გარდა, სატრასტო ურთიერთობაში მონაწილეობს თვითონ “trasti”, ანუ პირი, რომელსაც საგამგებლოდ გამოეყო ქონება და სარფის მიმღები ან ბენეფიციანტი, რომელიც მონაწილეობას არ ღებულობს მინდობილი საკუთრების გამოყოფა-დაფუძნებაში.

ამის შესახებ ზემოთაც გვქონდა საუბარი და ახლაც უნდა გაეიმეოროთ, რომ არის შემთხვევები, როდესაც მინდობილი საკუთრების დამფუძნებელი თავის-

სავე თავს ნიშნავს ან ბენეფიციანტად, ან მინდობილი საკუთრების გამგებლად – “trasti”-ს სახით.

საქველმოქმედო ხასიათის მინდობილი საკუთრების გამოყოფის შემთხვევაში ბენეფიციანტი შესაძლებელია წინასწარ არც იყოს ცნობილი. ე.წ. საჯარო ხასიათის მინდობილი საკუთრება შეიძლება წარმოიშვას თვით მასში მონაწილე პირების ნების გარეშე და ზოგჯერ, მათი ნების წინააღმდეგაც კი.

გარდა მინდობილი საკუთრებისა, ცნობილია აგრეთვე კვაზი მინდობილი საკუთრებაც. წარმოვიდგინოთ, ურთიერთობა ადგილმამულის გამყიდველსა და მყიდველს შორის მანამდე, სანამ საბოლოოდ გაფორმდება ნასყიდობის ხელშეკრულება—ან ურთიერთობა და დამოკიდებულება ნიუთის დამგირავებელსა და მოგირავენეს შორის იმ თანხის გადახდის შემდეგ, რაც დამგირავებული ნიუთის გაყიდვის შემდეგ დარჩა მოგირავენეს ხელთ. ზემოაღნიშნული ისეთ შემთხვევად ითვლება, სადაც საქმე გვაქვს კვაზი მინდობილ საკუთრებასთან.

ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრე ვალდებულია იზრუნოს მინდობილი საკუთრების დაფუძნების აქტში სარფის მიმღების ინტერესებისათვის.

ზრუნავს თუ არა მინდობილ საკუთრებაზე “trasti” სათანადოდ, ეს ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში სასამართლო განხილვის საგანია. ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს – “trasti”-ს არა აქვს უფლება გაყიდოს მინდობილი საკუთრება, თუ კი ასეთი უფლება მას არა აქვს ბოძებული კანონით ან მინდობილი საკუთრების დაფუძნების აქტით. იურიდიული პრაქტიკის მიხედვით, ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრე არაიშეიათად არის აღჭურვილი უფლებამოსილებით გაასხვისოს მინდობილი საკუთრება.

“trasti” ანუ ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრე ან-გარიშეალდებულია სარფის მიმღების წინაშე. ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრე ვალდებულია ბენეფიციანტს გადასცეს ყველა შემოსავალი, მიღებული მინდობილი საკუთრების მართვა-გამგებლობის დროს. ინგლისური სამართლის მიხედვით ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს გასამრჯელოს მიღების უფლება არა აქვს საკუთარი გარჯის საფასურად, არამედ მხოლოდ გაწეული ხარჯის ანაზღაურების უფლებით სარგებლობს. ამერიკული სამართალი კი, “trasti”-სათვის სათანადო გასამრჯელოს ანაზღაურებას ითვალისწინებს. არსებობს მონაცემები, რომელთა მიხედვით, თვით ინგლისური სასამართლო პრაქტიკაც კი, ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრისათვის კანონიერი გასამრჯელოს მიცემის უფლებას აღიარებს და ასეთი პრაქტიკა ხელს უმართავს იმ ბანკებსა და კორპორაციებს, რომლებიც ერთდროულად მრავალ პირის ქონებას განაგებენ, როგორც მინდობილი მესაკუთრეები.

იმ შემთხვევაში, როდესაც “trasti” ანუ ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრე არ ასრულებს თავის მოვალეობას, არღვევს ნაკისრ ვალდებულებას, ცხადია, მას აიძულებენ აუნაზღაუროს ბენეფიციანტს მიყენებული ზიანი. თუ იმდენად მნიშვნელოვანი იქნება უფლებამოსილების ბოროტად გამოყენება, რომ ის დანაშაულად შეერაცხება ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს, შესაძლებელია მას პატიმრობაც კი მიუსაჯონ.

საერთო წესის თანახმად ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს არა აქვს უფლება მინდობილი საკუთრება ვთქვათ, ბენეფიციანტის ქონება თავის საკუთართან შეართოს, თუ საქმე ფულად თანხას ეხება. არ შეიძლება მინდობილი საკუთრების რეალიზაციის შედეგად

მიღებული თანხა ბანკში პირად სახსრებთან ერთად ერთ ანგარიშზე იქნას მოთავსებული. თუ ასეთი რამ მაინც მოხდა და თანხის ნაწილიც დახარჯული იქნა, მოქმედებს პრეზუმფცია, რომ დარსენილი თანხა მთლიანად ბენეფიციანტს ეკუთვნის.

თუ ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს – “trasti” ვა-ლის გადაუხდელობის გამო ქონებას აუწერენ, ცხადია, მინდობილ საკუთრებაზე არ შეიძლება გადახდევინების მიქცევა. თუ ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრის საკუთარი ქონების მიმართ ბენეფიციანტს ექნება კანონიერი პრეტენზია, ბენეფიციანტს ყველა კრედიტორის წინაშე უპირატესი დაკმაყოფილების უფლება ეკუთვნის*.

თუ ქონების ნაწილი, რომელიც მინდობილი საკუთრების შემადგენლობაში შედიოდა, მესამე პირთა ხელში აღმოჩნდება, მაშინ ბენეფიციანტს სრული უფლება გააჩნია გამოითხოვოს ეს ქონება მათგან იმ შემთხვევაში, თუ ეს უკანასკნელნი ხსენებული ქონების კეთილსინდისიერი შემძენნი არ იქნებიან. იგულისხმება, რომ კეთილსინდისიერმა შემძენმა არ იცოდა და მას არც შეიძლებოდა სცოდნოდა, რომ იმ პირს, ვისგანაც მან ნივთი შეიძინა, არ ჰქონდა ნივთის გასხვისების უფლება. თუ ნივთის ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეს მოპარეს, მაშინ, ბენეფიციანტს მისი გამოთხოვის უფლება აქვს ნივთის უკანონო მფლობელისაგან.

როგორც ვხედავთ, ბენეფიციანტს გააჩნია მინდობილი საკუთრების გამოთხოვის უფლება არა მარტო

* იხ. “კაპიტალისტური ქვეყნების სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალი”, ნაწ. 1, მოსკოვი, 1983, გვ. 267 (რუს.) რღ. ნარიშკინა. “მინდობილი საკუთრებია ინგლისისა და ამერიკის სამოქალაქო სამართალში”. მოსკოვი, 1964, ვ. კ. პუჩინსკი. “ამერიკის შეერთებული შტატების სამოქალაქო პროცესი”. 1971.

ე.წ ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრისაგან – “trasti”-სგან, არამედ ყოველი მესამე პირისაგან, რომელმაც ეს ქონება არამართლზომიერად შეიძინა. ეს გარემოება საფუძველს იძლევა იმ მკლევართა მოსაზრების სასარგებლოდ, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ბენეფიციანტს გააჩნია არა მარტო ვალდებულებითი ხასიათის მოთხოვნის უფლება ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრის მიმართ, არამედ სანივთო ურთიერთობის გამომხატველი უფლებაც.

მინდობილი საკუთრება გარკვეული მიზნით ან გარკვეული დროით გამოიყოფა ან დაწესდება. თუ ეს მიზანი მიღწეულია, ან ის დრო დადგა, რაც მინდობილი საკუთრების დაარსებისას მისი ლიკვიდაციის თარიღად იყო დაწესებული, მინდობილი საკუთრება უქმდება, წყდება მინდობილ საკუთრებასთან დაკავშირებული ურთიერთობები (ბენეფიციანტის მიერ გარკვეული ასაკისათვის მიღწევა ან ბენეფიციანტის სიკვდილი, დაქორწინება და ა.შ.). მინდობილი საკუთრების დამფუძნებელს შეუძლია ცალმხრივი გადაწყვეტილებით მისი გაუქმება. ასეთი უფლებამოსილება სათანადოდ იყო დათქმული “trasti”-ის დამფუძნებელ აქტში.

მინდობილი საკუთრების ინსტიტუტს აღმოაჩნდა სამოქალაქო და საეკლესიო ურთიერთობათა სფეროში საზოგადოების წევრთა, პირველყოელისა, მესაკუთრეთა მრავალფეროვანი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების თითქმის ამოუწურავი უნარი. იქნება ეს საქველმოქმედო ფონდები, თუ არაქმედუნარიან პირთა ქონებით სარგებლობა, სადაზღვევო საქმე თუ სხვა რამ. მინდობილი საკუთრების ფორმის მეშვეობით შესაძლებელი ხდება მათი ოპტიმალური მართვა-გამგებლობა. არაიშვიათად მიუთითებენ კიდევც, რომ მინდობილი

საკუთრების მეშვეობით შესაძლებელი ხდება იმ ფუნქციების შესრულება, რასაც კონტინენტური ევროპის ქვეყნებში დაწესებულებათა ტიპის იურიდიული პირები ასრულებენ.

როგორც ანგლო-საქსურ, ისევე ევროპის კონტინენტის ქვეყნების სამართლის მიხედვით, ნებადართულია გარკვეული მიზნის მისაღწევად ქონების გამოყოფა, მაგრამ მხოლოდ იმ ქვეყნებში, სადაც კონტინენტური სისტემის სამართალი მოქმედებს, ამ ქონების საფუძველზე წარმოიქმნება სამართლის ახალი სუბიექტი იურიდიული პირის (დაწესებულების) სახით: ხოლო ანგლო-საქსური სამართლის ძალით, ასეთი ქონება მინდობილი საკუთრების სახით გადაეცემა გარკვეულ პირს (ჩვეულებრივ კორპორაციას), რომელიც ამ ქონებას გამგებლობს მითითებული მიზნის თანახმად.^{*}

ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში ფართოდაა გავრცელებული სხვადასხვა საქველმოქმედო ფონდები. სახელმწიფო კი თავის მხრივ, რამდენადაც შეუძლია, ხელს უმართავს მათ შექმნასა და დაარსებას. ეს გამოიხატება იმაშიც, რომ ქონება, რომელიც ასეთი მიზნით გამოიყოფა, საგადასახადო დაბეგვრას არ ექვემდებარება. როდესაც საქველმოქმედო ტრასტის დაფუძნებას განიზრახავენ, ცხადია, პირველყოფლისა, გამოყოფენ მიზნობრივ ქონებას, რომელიც შემდეგ მინდობილ საკუთრებად ცხადდება, რისთვისაც ფუძნდება

* იური სეიადოსცი, "სანიეთო სამართალი", იხ. წიგნი "კაპიტალისტური ქვეყნების სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალი". ნაწ. I, 1983, (რუს.), გვ. 268-269; გ. ლასკი, "ამერიკის შეერთებული შტატების სამოქალაქო სამართალი", მოსკოვი, 1961, გვ. 461 - 552 (რუს.) ლადო ჭანტურია "უძრავი ნივთების საკუთრება; შედარებითი სამართლებრივი კვლევა გერმანული სამართლის მაგალითზე", თბილისი, 1994, თბ. უნიუ. გამოცემილობა, გვ. 136 - 142.

მინდობილი საკუთრება, მაგრამ დოკუმენტში არ სახელდება სარფის, ანუ გამორჩენის მიმღები, როგორც ეს ჩვეულებრივ კეთდება ხოლმე. ამ შემთხვევაში სარფის მიმღებად ჩაითვლებიან ისინი, ვინც ამ ფონდიდან ან საკუთრებიდან მიიღებენ სათანადო დახმარებას (ხელმოკლე მოქალაქეები, ავადმყოფები, სტუდენტები და ა.შ.).

საქველმოქმედო ტრასტი იქმნება მთელი საზოგადოების ან მისი გარკვეული ნაწილის სასარგებლოდ, შესაბამისად, ან მთელი საზოგადოება ჩაითვლება სარფის მიმღებად, ან მისი გარკვეული ნაწილი.

ანგლო-საქსური ქვეყნების კანონმდებლობაში არ არის „ქველმოქმედების“ ცნების განმარტება მოცემული, რაც რიგ გაუგებრობებს იწვევს. სასურველია, რომ მინდობილი-საკუთრების ფონდის გამოყოფის აქტში-ამ საკუთრების მიზნები ისე ნათლად და გარკვეულად იყოს ფორმულირებული, რომ არ რჩებოდეს საშუალება მისი ორაზროვანი განმარტებისათვის, თუმცა პრაქტიკაში ასე არ არის. ამიტომაც, სასამართლოს მიმართავენ „ქველმოქმედების“ ცნების განმარტებისა და დაზუსტებისათვის.

ვთქვათ, საქველმოქმედო მიზნით გამოიყო გარკვეული თანხა. შეიქმნა სათანადო მიზნობრივი ფონდი ან მინდობილი საკუთრება. საქველმოქმედო ფონდის თანხებით შეიძინეს მრავალი სხვადასხვა კომპანიის აქციები. დივიდენდები, რომლებიც ამ აქციებიდან შეიძლება მიიღონ, თავისუფლდებიან გადასახადებისაგან, რაც აქციების მფლობელებს ან მფლობელს ხელს უწყობს ზემოქმედება მოახდინოს კომპანიის (კომპანიების) საქმიანობაზე.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამერიკის შეერთებული შტატების სოციალურ პრაქტიკაში ქველმოქმედების მიზნით გამოყოფილი ფონდების სამართლებრივი გაფორმება ყოველთვის მინდობილი საკუთრების ჩარჩოებში ვერ თავსდება. ცალკეულ შტატებში ვხვდებით საქველმოქმედო დანიშნულების იურიდიულ პირებსაც.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ვნახულობთ ცნობებს იმის შესახებ, რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებში მინდობილი საკუთრების შუა საუკუნეობრივმა ინსტიტუტმა ახლებური და წარმატებული გამოყენება ჰპოვა. მას იყენებენ კაპიტალის ცენტრალიზაციისა და კონცენტრაციის მიზნით.

— მე-19 საუკუნის ოთხმოციან წლებში-აშშ-ში შეიქმნა კომპანია “სტანდარტ ოილ”-ი, რომელიც როკფელერის ჯგუფის კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა.

1882 წლის იანვარში ორმოცი მსხვილი ნავთობის კომპანიის აქციონერმა ამერიკის შეერთებულ შტატებში ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც აქციონერები — ფიზიკური პირები, ირჩევდნენ 9 კაცს, როგორც ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრებს. თვით აქციონერებმა აქციების სანაცვლოდ მიიღეს განსაკუთრებული სერტიფიკატი, როგორც მათი ურთიერთობის დამადასტურებელი თავისებური საბუთი ნდობით აღჭურვილ მესაკუთრეებთან. თვით ნდობით აღჭურვილმა თითოეულმა მესაკუთრემ მიიღო სერტიფიკატი, როგორც დამადასტურებელი იმისა, რომ ის მფლობელია შეთანხმებაში მონაწილე ერთ-ერთი კომპანიის აქციებისა.

ნდობით აღჭურვილი მესაკუთრეები, რა თქმა უნდა, ოპერატიულად მართავდნენ და გამგებლობდნენ თავდაპირველი კომპანიის ყველა საქმეს სერტიფიკატების მფლობელთა ინტერესების გათვალისწინებით. ცხოვრე-

ბამ დაამტკიცა, რომ კაპიტალების გაერთიანების ასეთი ფორმა საკმაოდ ხელსაყრელი იყო აქციონერებისათვის.

მაგრამ ჯერ კიდევ არ იყო მიღწეული კაპიტალის გაერთიანებისა და მართვის სრულყოფილი ფორმა, აქციები მინდობილი საკუთრებისათვის დამახასიათებელი პრინციპების საფუძველზე გადასცეს არა ფიზიკურ პირთა ჯგუფს, არამედ იურიდიულ პირს, სხვა კომპანიას, რომელიც მიღებული აქციების სანაცვლოდ გასცემს თავის აქციებს ან უბრალოდ განსაკუთრებულ ცნობას, სპეციალურ დოკუმენტს. ასე წარმოიშვნენ ე.წ. ხელთმქონე კომპანიები (ჰოლდინგ კომპანიებს), იგივე მჭიდრობელი კომპანიები. ცხადია, ეს კომპანიები მათი თვისებებით განსხვავდებიან ზემოთ აღნიშნული როკფელერის კომპანიებისაგან, მაგრამ ორივე მათგანისათვის საერთოა ის, რომ ორივეგან არსებობს მინდობილი საკუთრება თავისი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნებით და პირველყოვლისა, საკუთრების ორმაგი უფლებით. მინდობილი საკუთრების ინსტიტუტი ნოყიერი ნიადაგი გამოდგა ე.წ. ხმის მიმცემი ტრასტებისათვის (ვოტინგ ტრასტ). ხმის მიმცემი ტრასტი მრღებული აქციების სანაცვლოდ აქციონერებზე გასცემს თავის სერტიფიკატებს, რომლებიც აქციონერებს სათანადო დივიდენდების მიღების უფლებას კი ანიჭებს, მაგრამ კომპანიის მართვის საქმიანობაში მონაწილეობის უფლებას ართმევს, სარგებლის მიღების უფლების მატერიალურმა ინტერესმა შეიწირა მცირეკონებიანი აქციონერის მხრივ ხმის მიცემის საშუალებით მართვაში მონაწილეობის მიღების უფლება. როგორც ერთ მკვლევარს უყვარდა თქმა, უფლებებს თავს ლაფი ესხმოდათ ყოველთვის, როდესაც ისინი უფლების სუბიექტის მატერიალურ ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდნენ, მაგრამ

თუ იმას გავითვალისწინებთ, რომ კაპიტალის ოპერატიული მართვა ცოდნასა და გამოცდილებას მოითხოვს, რომელიც ყოველთვის არა აქვთ მფლობელებს, ხმის მიცემის უფლების ნებაყოფლობით სხვისათვის, მართვაში კომპეტენტური პირისათვის თუ პირთა გაერთიანებისათვის გადაკისრება ისეთ კონტექსტში, რომელშიც მათ აქციონირების მატერიალურ ინტერესებზე ზრუნვა ევალებათ, სრულიადაც არ არის უსარგებლო საქმე.

საკუთრების ნაირსახეობანი

არსებობს საკუთრების “კოლექტივიზაციის” თეორია. ფრანგი იურისტის გ. მორენის აზრით, თანამედროვე განვითარებულ ქვეყნებში საკუთრების ინდივიდუალურმა კონცეფციამ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა, რომ ღღეს ერთსა და იმავე ნივთზე საკუთრების უფლება შეიძლება გააჩნდეს არა მარტო ამ ნივთის მესაკუთრეს, არამედ, მთელ საზოგადოებასა და საერთოდ სხვა პირებსაც, რომლებიც საზოგადოების ინტერესებზე მოქმედებენ.

იურისტების ნაწილი იმასაც ფიქრობს, რომ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა საფუძველს თანამედროვე ეპოქაში საკუთრებითი ურთიერთობა კი არ შეადგენს, არამედ, სამეწარმეო ურთიერთობა, რომ მოხერხდა საკუთრებრივ უფლებების არსებითი შეზღუდვა საზოგადოების ინტერესებისათვის. მიაჩნიათ, რომ არსებითად შეიცვალა საკუთრების უფლების ხასიათი და ყოფა, მაშინ როდესაც საწარმოს მუშები და მოსამსახურეები ფაქტობრივად იქცნენ აქციონერებად^{*}.

აქვე შეიძლებოდა გაგვეხსენებინა სამი ფაქტორის თეორია, რომლის მიხედვითაც ღირებულების წყაროა არა მხოლოდ შრომა, არამედ ტრიადა – წარმოების სამი ფაქტორი: 1. შრომა, 2. კაპიტალი, 3. მიწა (ჟან ბატისტ სეი, მაკ-კულოხი, ჯონ სტიუარტ მილი).

მიწა. რომ შრომის საყოველთაო საშუალებაა, ეს არ არის სადაო. მართალი იყო ვილიამ პეტი, ინგლისელი ეკონომისტი, როდესაც ამბობდა, შრომა სიმდიდრის მამაა და მიწა – მისი დედა.

^{*} იხ. “კაპიტალისტური ქვეყნების სამოქალაქო და სავაჭრო სამართალი”, მოსკოვი, 1966, გვ. 159.

რამდენიმე სიტყვით ახლა შევეხოთ საერთო საკუთრების უფლებას. ჩვეულებრივ სამოქალაქო სამართლის სახელმძღვანელოებში განმარტავენ, რომ საკუთრების უფლება შეიძლება პქონდეს რამდენიმე პირს ერთად – წილადობით ერთ ან რამდენიმე ნივთზე და ამას საერთო საკუთრება ეწოდება.

სიმპტომატურია, რომ საერთო საკუთრების ცნება დიდად არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან განვითარებული ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის კოდექსების მიხედვით. საერთო საკუთრება გულისხმობს ნივთზე კერძო საკუთრების ისეთ ფორმას, როდესაც ნივთის მესაკუთრედ ერთდროულად რამდენიმე პირი გვევლინება.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსში არ არის ჩართული სპეციალური მუხლი, რომელშიც მოწესრიგებულია საქონელის საერთო საკუთრების საფუძველზე წარმოშობილი ურთიერთობები. მაგრამ ცხოვრებაში, სოციალურმა პრაქტიკამ ფრანგი იურისტები აიძულა ელიარებიანთ საერთო საკუთრების ინსტიტუტი, როგორც რეალობა, სასამართლო პრაქტიკამ შეავსო სამოქალაქო სამართლის კოდექსში არსებული ხარვეზი, მაგრამ საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსში საერთო საკუთრების საფუძვლების შესახებ კრინტიც კი არ იყო დაძრული. ხსენებულ კოდექსში მოცემულია სამართლებრივი ნორმა იმ ვითარების მოსაწესრიგებლად, როდესაც სამკვიდრო ქონება ჯერ კიდევ არ არის განაწილებული მემკვიდრეთა შორის.

საერთო საკუთრების ცნებაში ფრანგული სამოქალაქო სამართალი გულისხმობს ნივთში იდეალური წილის არსებობას. ეთქვათ, ნივთის 1/5 საკუთრების უფლებას ერთი თანამესაკუთრისათვის და ა.შ. ნივთის ფიზიკური დანაწილება-დაქუცმაცების გარეშე.

თითოეულ თანამესაკუთრეს უფლება აქვს თავისი წილის გამგებლობისა, და თუ ნივთის ერთ-ერთ თანამესაკუთრეს ვაღი აქვს, მისი ვალისათვის საერთო საკუთრების ნივთზე გადახდევენების მიქცევას ფრანგული სასამართლო პრაქტიკა დასაშვებად არ თვლის. მაგრამ, კრედიტორს უფლება აქვს თანამესაკუთრეებს მოსთხოვოს გაიყონ საერთო საკუთრებაში მყოფი უძრავი ქონება და როდესაც საერთო საკუთრების, ადგილმამულის გაყოფა მოხდება, კრედიტორს ეძლევა საშუალება გადახდევენების მიქცევისა ვალაუვალი თანამესაკუთრის ქონებაზე.

საერთო საკუთრების ნივთიდან სარგებლობის მიღების რიგი თანამესაკუთრეთა შეთანხმების შედეგად უნდა დაწესდეს.

საერთო საკუთრების ქონების გასხვისებისას საჭიროა ყველა თანამესაკუთრის თანხმობა.

საფრანგეთის სავაჭრო კოდექსის 220-ე მუხლის თანახმად საერთო საკუთრების გემში “იდეალური წილის” დაგირაუება პრინციპში დასაშვებია, მაგრამ ამისათვის საჭიროა ყველა თანამესაკუთრის თანხმობა.

თანამესაკუთრეს ყოველთვის შეუძლია, ყოველთვის ხელეწიფება მოითხოვოს საერთო საკუთრებიდან თავისი წილის გამოყოფა. როდესაც საქმე ეხება საერთო საკუთრების ადგილ-მამულს, თანამესაკუთრეებს უფლება აქვთ საერთო ნივთის გაუყოფადობის შესახებ შეთანხმდნენ ხუთი წლის ვადით.

გლეხური მეურნეობების ეკონომიკური გაძლიერების ინტერესებისათვის 1938 წლის 17 ივნისის კანონით, რომელიც საფრანგეთის სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 815-ე მუხლში აისახა, დაწესდა, რომ საშუალო გლეხური ოჯახის არსებობის უზრუნველყოფის მიზნით

სამკვიდროს დამტოვებლის მეუღლის ან ნებისმიერ მემკვიდრის მოთხოვნით, შენარჩუნებულ იქნას სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების ადგილმაქულის მთლიანობა.

რაც შეეხება საოჯახო დოკუმენტებს, საგვარეულო არქივს, გენალოგიურ ნუსხებს, საერთო კიბეებს, სახლის საერთო სახურავს, საძირკველს და ა.შ. მათთვის დაწესებულია “მუდმივი” საერთო მფლობელობა. აქ არ შეიძლება არ შევამჩნიოთ კანონმდებლის არამარტო გონივრულობა, არამედ, ტრადიციული ფასეულობები-სადმი პატივისცემის გრძნობაც. თუ ორ მეზობელ ნაკვეთს საერთო კედელი ყოფს ერთმანეთისაგან, ეს კედელი “მუდმივად” განუყოფელ ნივთად ითვლება.

მეუღლეების უფლება საერთო საკუთრებაზე სხვა საწყისებზეა მოწესრიგებული. დასავლეთ ევროპის განვითარებული ქვეყნების სინამდვილეში ქორწინების დროს ჩვეულებრივ იდება საქორწინო ხელშეკრულება; სადაც დადგინდება მეუღლეთა ქონებრივი ურთიერთობა, მათი ქონების რეჟიმი. მხოლოდ ინგლისურ სამართალშია. დადგენილი მეუღლეთა ქონებრივი ურთიერთობის ერთიანი სამართლებრივი რეჟიმი. შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსის მიხედვით მეუღლეთა ქონებრივი ურთიერთობის ერთ-ერთი შესაძლო სახეობაა მათი ქონებრივი ერთობა.

გერმანიის სამოქალაქო სჯულდება აღიარებს საერთო საკუთრების ორ სახეობას:

1. წილობრივ საკუთრებას ან საკუთრებას “იდუ-ალური წილით”;

2. თანამესაკუთრებას.

გერმანული საერთო საკუთრების გამგებლობას ის თვისებები ახასიათებს, რომ ფრანგულიდან განსხ-

ვაგებით საერთო საკუთრების ნივთის დანიშნულები-
სამებრ გამოყენება შეიძლება არა მარტო თანამე-
საკუთრების საერთო თანხმობით, არამედ, თანამე-
საკუთრეთა ხმების უმრავლესობითაც. ასე რომ, გერ-
მანული სამოქალაქო სამართალი თანამესაკუთრეთა
საერთო თანხმობას არ მოითხოვს ყველა შემთხვევაში.
ხმების უმრავლესობის გამოთვლა კი ხდება წილის
რაოდენობის გათვალისწინებით. თუ საერთო ქონების
გამგებლობას საქმე ხმების უმრავლესობით ან ერთხ-
მოვნობის რიგით ვერ მოწესრიგდა, მაშინ თითოეულ
მესაკუთრეს ცალ-ცალკე აქვს უფლება სასამართლოს
მეშვეობით მოითხოვოს საერთო ნივთის გამგებლობის
თუ სარგებლობის ყველა თანამესაკუთრისათვის მის-
აღები წესის დადგენა.

გერმანული სამოქალაქო სამართლის მიხედვით,
თანამესაკუთრეთა ხმების უმრავლესობაც არ არის საკ-
მარისი საერთო საკუთრების ნივთის არსებითი შეცვ-
ლისათვის.

საერთო საკუთრებაში თანამესაკუთრების მიერ
საერთო ნივთების გამგებლობისა და სარგებლობის
დადგენილი რიგი სავალდებულოა მათი მემკვიდრეები-
სათვის, მათი უფლებისმონაცვლეობისათვის, - ნათქვამია
გერმანიის სამოქალაქო სჯულდების 746-ე მუხლში.

რამდენადაც ზემოხსენებული უძრავი ქონების
თანამესაკუთრეებს გულისხმობს, სავალდებულოდ ითვ-
ლება, რომ საერთო ნივთის გამგებლობის რიგი ფიქ-
სირებული იყოს საადგილმამულო დავთარში.

თანამესაკუთრეთა უფლებისმონაცვლენი ჩვეუ-
ლებრივ შეთანხმდებიან ხოლმე სამისდღეშიოდ, ან
გარკვეული დროით მაინც, არ მოითხოვონ საერთო ნივ-
თის გაყოფა, მაგრამ, თუ რაიმე საპატიო მიზეზი გამოიწ-

დება ხსენებული შეთანხმების დარღვევის სასარგებლოდ, კანონი თანამესაკუთრეს არ უკრძალავს საერთო ნივთის გაყოფის მოთხოვნას.

თუ ადგილ-მამული რამდენიმე პირის თანასაკუთრებაშია, იგულისხმება, რომ მიწის ნაკვეთის საერთო ფართობში თითოეული მესაკუთრის წილი არ არის ინდივიდუალიზებული და გამოყოფილი. არც ერთ თანამესაკუთრეს არა აქვს უფლება ცალკე განაგოს ადგილმამულის რომელიმე ნაწილი, ყველა თანამესაკუთრე ერთობლივად განაგებს საერთო ნივთს ან მის ნაწილს, "იდეალურ" წილს.

ინგლისური სამართალი საერთო საკუთრების ორ სახეობას არჩევს:

თანამესაკუთრებას (joint ownership) და წილობრივ საკუთრებას (ownership in common).

პირველი მათგანის, ანუ "joint ownership"-ის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ თუ ერთი თანამესაკუთრეთაგანი გარდაიცვალა, ამ უკანასკნელის წილს მისი მემკვიდრე ვერ მიიღებს და გარდაცვლილის წილი თანამესაკუთრებაში მიემატება სხვა თანამესაკუთრეების წილს და საერთო ნივთის განუყოფელ ნაწილად რჩება.

იმ შემთხვევაში კი, თუ საერთო საკუთრება სრული ამხანაგობის შესახებ ხელშეკრულების დადების მეშვეობით წარმოიშვა, მაშინ, გარდაცვლილი თანამესაკუთრის წილი განიხილება, როგორც ამხანაგობის განკარგულებაში გადასული მინდობილი საკუთრება, მაგრამ ეს საკუთრება ჩაითვლება გარდაცვლილი თანამესაკუთრის "პირადი წარმომადგენლის" ინტერესებისათვის დაფუძნებულ მინდობილ საკუთრებად.

თუ ერთი თანამესაკუთრეთაგანი თავის წილს გაასხვისებს, წილის შემძენი დანარჩენ თანამესაკუთრებთან იმავე ურთიერთობაში რჩება, როგორშიც იყო წილის განმკარგველი.

თუ საერთო საკუთრების დაფუძნების აქტში სხვა რამ არ იყო გათვალისწინებული, სასამართლო პრაქტიკაში დამკვიდრებული წესის თანახმად, იგულისხმება, რომ დაწესებულია საერთო საკუთრების სამართლებრივი რეჟიმი.

ინგლისური სამართლის მიხედვით წილობრივი საკუთრების არსებობის შემთხვევაში, გარდაცვლილი წილი მის მემკვიდრეზე გადადის.

—1925 წლის კანონმა საკუთრების შესახებ ინგლისში აკრძალა უძრავ ქონებაზე საკუთრების ზემოხსენებულ ორი ფორმის — თანამოსაკუთრებთა და წილობრივი საკუთრების დაწესება. 1925 წლიდან მოყოლებული გარიგება საერთო საკუთრების დაფუძნების შესახებ განიხილება როგორც მინდობილი საკუთრება საკუთრების შემძენებისა, რომელიც უნდა გაიყიდოს და აღებული თანხა უნდა გაიყონ მესაკუთრეებმა.

ინგლისმა, ისევე როგორც ევროპის სხვა განვითარებულმა ქვეყნებმა, შეძლო დროისათვის ფეხის აწყობა და ტრადიციის ფარგლებში დროისათვის მიუღებელი ტრადიციების დაძლევა.

ინგლისი მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ითვლებოდა მაშინდელი სამყაროს სამრეწველო მზედ, რომლის ირგვლივაც აგრარული ქვეყნები, “ბრუნავდნენ” როგორც პლანეტები. ამჟამად, მსოფლიო შეიცვალა, დიდი ბრიტანეთისა და ჩრდილოეთ ირლანდიის სამეფო უკვე აღარ არის “მსოფლიო სახელოსნო”, მაგრამ ის მაინც რჩება ერთ-ერთ მნიშვნელოვან განვითარებულ ქვეყ-

ნად, ხოლო ინგლისურ სამართალში, კვლავ ეპოულობთ მრავალ ორიგინალურ სამართლებრივ იდეას. თუ ანტიკურ სამყაროში ძველი საბერძნეთი უნდა მივიჩნიოთ “პროგრესის პრინციპის შემოქმედად”, ახალ დროში სხვა თითებზე ჩამოსათვლელ ქვეყნებთან ერთად ასეთია ინგლისიც.

ჩვენ განვიხილეთ და მიმოვიხილეთ თანამედროვე განვითარებული ქვეყნების სანიეთო სამართალი. დაკვირვებული მკითხველი ალბათ შეამჩნევდა, რომ ის დოგმები, რომლებიც ჩვენში ათეული წლების განმავლობაში გაბატონებულად ითვლებოდა, უკვე დაირღვა. ახლა ადამიანებს უკვე ბრმად კი არა სწამთ ნათქვამი, არამედ ამოწმებენ, იკვლევენ და იძიებენ მას. განვითარებული ქვეყნების სამართალმა ხელი შეუწყო იმას, რომ დასავლეთის ქვეყნებში დაძლეულ ექნა ტენდენცია ერთ პოლუსზე სიმდიდრის, ხოლო მეორეზე სიღარიბის დაგროვებისა. არც ის არის დასაჯერებელი, რომ ე.წ. კაპიტალისტურ ქვეყნებში წარმოება საზოგადოებრივ ხასიათს ატარებს, ხოლო მითვისება – კერძოა¹.

ინდივიდუალური საკუთრების გვერდით დიდი ძალა და მნიშვნელობა შეიძინა სახელმწიფო და ასოცირებული საკუთრებამ. სახელმწიფო გახდა უმსხვილესი მესაკუთრე და მეწარმე².

მე-20 საუკუნის ოთხმოციანი წლების დასაწყისში ინგლისის სახელმწიფოს საკუთრებაში ქვეყნების მიწების ცხრამეტი პროცენტი იყო. დაახლოებით ასეთი ვითარებაა ამერიკის შეერთებულ შტატებში. ინგლისში 1985 წლის მაისისათვის მუნიციპალიტეტების კუთვე-

¹ ვი. ლენინი, თხზ. სრული კრებული. ტომი 27. გვ. 321 (რუს.).

² “საბჭოთა და უცხოური სამოქალაქო სამართალი”, მოსკოვი, 1989, გვ. 204-205; 265 (რუს.).

ნილი ბინები შეისყიდა დამჭირავებელთა 13 პროცენტმა, ბინის გამოსყიდვის უფლებით ისარგებლა 800 ათასმა კაცმა. იმ შემთხვევებში კი, როდესაც სახელმწიფოს კუთვნილი სამრეწველო და სხვა საწარმოები ეკონომიკურ ეფექტურობას ვერ გამოავლენენ, ხდება მათი პრივატიზაცია, დენაციონალიზაცია. ასე მოხდა ინგლისსა და საფრანგეთში. ამ უკანასკნელმა 1986 წლის მარტში ჩატარებული არჩევნების შემდეგ მოახდინა 65 სამრეწველო კომპანიის, ბანკისა და სადაზღვევო საზოგადოების დენაციონალიზაცია. ზოგჯერ სახელმწიფო უგერგილო მესაკუთრედ ავლენს თავს. ამ შემთხვევაში, სახელმწიფო საკუთრების პრივატიზაცია უკვე ისტორიულ აუცილებლობად იქცევა.

სახელგანთქმული გერმანელი იურისტი გირკე, საკუთრებას განმარტავდა, როგორც ნივთზე ბატონობის ყველა შესაძლებელი უფლებების ერთობლიობას.

თანამედროვე მკვლევარებიდან ფ. ბაუერი, საკუთრებას განმარტავს, როგორც “ნივთზე ბატონობის ყველაზე უფრო ყოვლისმომცველ უფლებას, რასაც კი უშვებს მართლწესრიგი”.

როცა საქმე ეხება სახელმწიფო საკუთრებას, აქ სახელმწიფოსა და საზოგადოების, განსაკუთრებით კი საზოგადოების ინტერესები წამოიწევენ წინ და ნივთზე ბატონობა არ უნდა იქცეს თვითმიზნად. სახელმწიფომ და საზოგადოებამ უნდა იზრუნონ იმისათვის, რომ სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი ქონება საკუთრების ყველა სხვა ფორმის სახით არსებულ ქონებაზე უფრო ყოვლისმომცველად და ეფექტურად ემსახურებოდეს ხალხს. თუ სახელმწიფო, როგორც მესაკუთრე, გერგილიანობას ვერ გამოიჩენს, უნდა მოინახოს სხვა, უფრო გონიერი და გერგილიანი, ხალხისათვის სარგებლობის

მომტანი მესაკუთრე. თუ მოვახდენთ ანტიკური ეპოქის დიდი ფილოსოფოსის სიტყვების პერეფრაზირებას, შეგვიძლია ვთქვათ, კერძო მეწარმე, კერძო პიროვნება აფხიზლებს მესაკუთრე სახელმწიფოს, როგორც ცხენს დიდსა და უზარმაზარს, მაგრამ სიმსუქნისაგან გაზარმაცებულს, რომელსაც გამოსაფხიზებლად სჭირდება კრაზანას ნესტარი.

კერძო მეწარმეები სახელმწიფოს კონკურენტები არიან მეურნეობრიობის სფეროში.*

საკუთრების ინსტიტუტის მეშვეობით უნდა გადაიჭრას ერთის მხრივ, სოციალური და მეორეს მხრივ, თვით საკუთრების სამეურნეო ეფექტურობის პრობლემა.

არც სახელმწიფო საკუთრება და არც კერძო საკუთრების პრინციპი არ შეიძლება ცალ-ცალკე უმაღლეს სამართლებრივ უტყუაროდ ჩაეთვალოთ. საჭიროა საკუთრების ფორმების მრავალფეროვნება და მათი პატიოსანი კონკურენცია, როგორც უნგრელი მეცნიერი და იურისტი ერში აღნიშნავდა, თანამედროვე ეპოქაში სახეზეა მოძრაობა საკუთრების უფლების შეუზღუდელობის ბუნების პრინციპიდან საკუთრების უფლების შეზღუდული ბუნების აღიარებისაკენ. ეს დებულება, პირველყოვლისა, უფრო მკვეთრად ვლინდება საადგილმამულო კანონმდებლობაში.

განვითარებულ ქვეყნებში სამეცნიერო-ტექნიკურმა რევოლუციამ, სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა დაბადა სახელმწიფოს მხრივ ეკონომიკური ცხოვრების მოწესრიგების ახალი სამართლებრივი ფორმები.

* უკანასკნელი მონაცემებით ისეთ ქვეყანაში, როგორიც კანადაა რომლის მოსახლეობა 30 მლნ-მდეა, 425 ათ. კაცს მილიონი და მილიონ დოლარზე მეტი ქონება გააჩნიათ. იხ. "პრაედა", 25, 1 1991წ. გვ. 5.

რიგი სამოქალაქო სამართლებრივი ინსტიტუტები, მაგალითად, ხელშეკრულება, ახალ შინაარსს იძენს. ხელშეკრულება ხდება სახელმწიფოს მხრივ ეკონომიკური ცხოვრების არაპირდაპირი მოწესრიგების საშუალება.

სახელმწიფო, როგორც ხელშემკერელი მხარე, ხელშეკრულებას დებს კერძო საწარმოებთან – უფრო სწორად, სახელმწიფო უწყებები და კერძო ფირმები აფორმებენ სათანადო დოკუმენტს, რომლის თანახმადაც სახელმწიფოს დაკვეთით მზადდება პროდუქცია ან ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ პირს გაუწევენ მომსახურებას და ა.შ.

სახელმწიფო, მართალია, დიდ თანხას ხარჯავს მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებისათვის, მაგრამ, როგორც წესი, მეცნიერება და ტექნიკა ვითარდება არა იმდენად სახელმწიფო ლაბორატორიებისა და საკონსტრუქტორო ბიუროებში, რამდენადაც სახელმწიფოსთან სახელშეკრულებო ურთიერთობაში. მეოფ კერძო საწარმოებსა და დაწესებულებებში.

ასეთი ხელშეკრულებების არსებობამ განაპირობა ახალი სპეციფიკური ნორმების მოძალდება სამოქალაქო სამართლის სფეროში.

სახელმწიფო იძენს პატენტებსაც და პატენტების მფლობელი ხდება. თვით საპატენტო სამართალში ნელ-ნელა ფეხს იკიდებს ახალი სამართლებრივი იდეები და პრინციპები. თვით დელიქტურ სამართალშიც ჩნდება პასუხისმგებლობის ახალი პრინციპები. თუ ატომური რეაქტორი ზიანს მიაყენებს გარემოს, სახელმწიფო კისრულობს ზიანის ანაზღაურებას.

თანამედროვე სამართალში გაჩნდა “ნოუ-ჰაუს” ცნება.

ნოუ-პაუ ისეთი ინფორმაციაა, რომელიც მოცემულ დროში დაცული არ არის არც პატენტით, არც საავტორო უფლებით. ნოუ-პაუში შეიძლება შედიოდეს ისეთი გამოგონება, რომელიც პატენტუნარიანია, მაგრამ რომელიც ჯერჯერობით პატენტით არ არის დაცული.

ნოუ-პაუ შეიძლება იყოს აგრეთვე ისეთი დონის სამეცნიერო-ტექნიკური ინფორმაცია, რომელიც გამოგონებად ვერ ჩაითვლება, მაგრამ ურომლისოდაც შეუძლებელია წარმოების მაღალ დონეზე გამართვა. ნოუ-პაუდ თელიან აგრეთვე არატექნოლოგიური ხასიათის ინფორმაციასაც. მაგ. ინფორმაციას, რომელიც ეხება წარმოების დაფინანსებას, რეკლამის მეთოდებს, დიზაინს, წარმოების ორგანიზაციას და ა.შ.

ამერიკული სასამართლოები იცავენ მესაკუთრეთა განსაკუთრებულ უფლებებს ნოუ-პაუზე. ამ უკანასკნელს ახასიათებს როგორც ინფორმაციის სიახლე, ისევე მისი საიდუმლოება. მკვლევარებს შემჩნეული აქვთ, რომ თავისთავად სამეცნიერო-ტექნიკური ინფორმაციის დაცვა მისი გასაიდუმლოების ხერხით, ახალი არ არის. შუა საუკუნეებში ხელოსნები თავიანთი ხელობის საიდუმლოებას იცავდნენ და ეს პრაქტიკულად საკუთარი ინტერესების დაცვის ეფექტური საშუალება იყო.

რ.ლ. ნარიშკინა "აშშ სახელმწიფო და კერძო სექტორი: სამოქალაქო სამართლებრივი პრობლემები". მოსკოვი, 1976, გვ. 3-4; 32.

გ. ლასკი "აშშ სამოქალაქო სამართალი", მოსკოვი, 1961, (რუს.).

პაექრობა კერძო საკუთრების გარშემო

მატერიალური წარმოების სფეროში ამა თუ იმ საზოგადოების რეალური წარმატების თუ წარუმატებლობის საიმედო მაჩვენებლად ითვლება ერთ სულ მოსახლეზე ეროვნული შემოსავლის მაჩვენებლის დონე. რაც უფრო მაღალია მოცემულ საზოგადოებაში შრომის მწარმოებლურობა, მით უფრო მნიშვნელოვანი იქნება მისი წარმატება ეკონომიკაში. მაგრამ საკითხს ართულებს ბუნებრივი რესურსების გონივრულად გამოყენების საკითხი: საზოგადოების, სახელმწიფოს და, თუ გნებავთ, კაცობრიობის დღევანდელი, ასე ვთქვათ, წუთიერი ინტერესებით კი არ უნდა ვიხელმძღვანელოთ, არამედ შესაძლებლობის ფრგლებში უნდა გავითვალისწინოთ მომავალი თაობების ინტერესებიც. უნდა ვიფიქროთ იმაზეც, თუ როგორი გარემო-ბუნება ჩავიბარეთ წინაპრებისაგან და როგორს ვუტოვებთ შთამომავლობას.

საკუთრების ის ფორმა უნდა ჩავთვალოთ ოპტიმალურად, რომელიც გარემოს დაცვის თვალსაზრისით მოსარგებია საზოგადოებისათვის, ხელს უწყობს, ხელს უმართავს მას. ანტიკურ ხანაში ბუნების დაცვის საკითხი იმ ზომით არსებობდა, როგორც დღეს და ამიტომაც ანტიკური ეპოქის თავისუფალი ადამიანი, საკუთრების იმ ფორმას ჩათვლიდა მისაღებად, რომელიც ხელსაყრელი იყო შრომის მწარმოებლურობის დონის მიხედვით. მაგრამ, მას შრომის მწარმოებლურობაზე არანაკლებ აინტერესებდა ადამიანი, მოქალაქე და თუ საკითხის გადაწყვეტაში წინააღმდეგობას წააწყდებოდა, უპ-

ირატესობას მისცემდა საკუთრების იმ ფორმას, რომელიც კარგი მოქალაქის აღზრდას შეუწყობდა ხელს, და არა იმას, რომელიც უფრო ეფექტური იყო ეკონომიკურად.

ჯერ კიდევ პირველ მსოფლიო ომამდე, ბორდოს იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორმა, ლეონ დიუგისმა, წამოაყენა იდეა, რომ თანამედროვე ეპოქაში ყველა ქვეყანაში, რომლებიც ცივილიზაციის დაახლოებით ერთსა და იმავე საფეხურზე დგანან, ადგილი აქვს მეტაფიზიკური და ინდივიდუალისტური იურიდიული სისტემის მუდმივ და ეწყვეტ უარყოფას და სხვა იურიდიული სისტემით შეცვლას. ამ ახალ იურიდიულ სისტემას ლ. დიუგის ასახიათებდა, როგორც რეალისტურსა და სოციალისტურს.

—რაც შეეხება საკუთრებას, ლეონ დიუგისმა ზრით, ის უკვე აღარ არის ხელშეუხებელი და აბსოლუტური. საკუთრება უფლება კი არ არის, არამედ სოციალური ფუნქციაა*. მესაკუთრეს სოციალური ფუნქციის შესრულება ევალება. ამდენად, რამდენადაც მესაკუთრე ასრულებს ხსენებულ მისიას, მისი, როგორც მესაკუთრის ქმედება, კანონით არის დაცული. დიუგისის აზრით, თუ მესაკუთრე არ ასრულებს მასზე დაკისრებულ ფუნქციას ან მას ცუდად ასრულებს, მაგალითად, არ ამუშავებს თავის ადგილ-მამულს, ხელს არ უშლის თავის სახლის დანგრევას, არ ღებულობს ზომებს იმისათვის, რომ ეს სახლი შეეკეთდეს, ხელისუფლებას ექნება კანონიერი უფლება ან აიძულოს მესაკუთრე შეასრულოს თავისი სოციალური ფუნქცია. ლეონ დიუგის უკიდურესობაში ვარდება და საერთოდ უარყოფს უფლების, როგორც ასეთის, არსებობას. ის იმოწმებდა ოგიუსტ კონტის სიტყვებს, რომ არავის არ გააჩნია სხვა უფლება, გარდა

* Лсон Дюги, «Общие преобразования гражданского права», М. 1919, стр. 18-19.

უფლებისა, ყოველთვის შეასრულოს თავისი მოვალეობა.

უფლება ისეთი სოციალური მონაპოვარია, რომლის აღიარების გარეშეც ცივილიზებულ საზოგადოებას არსებობა უთუოდ გაუჭირდება, მით უფრო ხანგრძლივ ისტორიულ მონაკვეთზე. სამართალს, თუ მას გაეიგებთ, როგორც მართლწესრიგს, ყოველთვის უპირისპირდება უფლება, როგორც უფლებამოსილება. როგორც ლ. ენნეკცერუსი იტყოდა, უფლება ესაა ხელისუფლება, რომელიც ცალკეულ პირს მიანიჭა მართლწესრიგმა. თავისი მიზნებით უფლება წარმოადგენს ადამიანური ინტერესების დაკმაყოფილების საშუალებას.

- ამიტომ, საკუთრების უფლება ვერ იქნება-შეშფე-
ლი სოციალური ფუნქცია. უფლებას ერთ დროს ძალაუფლებად თვლიდნენ (საჟინი, პუხტა, ეინდშაიდი-და სხვ.), მაგრამ, რუდოლფ იერინგმა წამოაყენა იდეა, რომ უფლება ესაა სამართლით დაცული ინტერესი. ლ. ენნეკცერუსმა შენიშნა, რომ იერინგი ერთმანეთში შერევს სამართლის მიზანს მისსავე შინაარსში, ამასთან ერთად, იერინგს უსაყვედურეს, რომ მას უფლება ვიწროდ ესმის, რადგანაც არის შემთხვევები, როდესაც უფლებას ანხორციელებენ საკუთარი ინტერესის გარეშე და ზოგჯერ საკუთარი ინტერესის წინააღმდეგაც კი.

მეორეს მხრივ, იერინგს იმასაც საყვედურობენ, რომ უფლებისა და სამართლის მისეული განმარტება ერთობ ვრცელიც არის, ვინაიდან ის გვთავაზობს ინტერესების დაცვას საერთოდ, მაშინაც კი, თუ ინტერესი სათანადო უფლებით არ არის დაცული. ლ. ენნეკცერუსმა ფასეულად ჩაუთვალა მას ის მოსაზრება, რომ სამართალი მხოლოდ იმისათვის კი არ არსებობს, რომ რაღაც ძალაუფლება მოგვამადლოს, არამედ იმისათვის,

რომ დაიცვას ადამიანთა ინტერესები და ცხოვრებისეული სიკეთენი.

დერნბურგისათვის უფლება, ესაა ცხოვრებისეულ სიკეთეთა ფლობა, შესაძლებლობა მიიღოს ხსენებული სიკეთენი სარგებლობაში. აქაც პირველ ყოვლისა, უფლების მიზნებია გამოკეეტილი.

ცხადია, მოსალოდნელი იყო, რომ გამოჩნდებოდნენ ავტორები, რომლებიც ძალაუფლებისა და ინტერესების სხვადასხვა კომბინაციის გზით შეეცდებოდნენ უფლების ცნების განმარტებას. მაგალითად, ასეთს: უფლება ეს არის ძალაუფლება, რომელსაც სამართალი გვანიჭებს გარკვეული ინტერესების დაცვის მიზნით. გ. ელინეის აზრით, უფლება არის ხელისუფლება, მონიჭებული აღიარებული ინტერესების დასაცავად. გევრდება უფლების ასეთი განსაზღვრა: უფლება არის “უფლებამოსილება, გარკვეული ინტერესის დასაკმაყოფილებლად”.

მართლწესრიგი ცალკეულ პიროვნებას ნებას რთავს და მიუჩენს არეალს თუ სამოქმედო სფეროს, რომელშიაც მას შესაძლებლობა ეძლევა იბატონოს და ეს იძლევა საბაბს არასპეციალისტებისათვის, რომ ეს გარემოება განიხილონ როგორც რომელიმე უფლების შინაარსი (ლ. ენეკ(კერუსი). მაგრამ, ტექნიკურ-იურიდიული გაგებით, უფლებასთან მხოლოდ იქ გვაქვს საქმე, აღნიშნავდა ერთი მკვლევარი – როდესაც მართლწესრიგით აღიარებული ხელისუფლება პიროვნებას მინიჭებული აქვს მტკიცედ, როგორც ხელისუფლებისმიერი ურთიერთობა მის მიმართ.

ლ. ენეკ(კერუსი). გერმანელი სამოქალაქო სამართლის კურსი”,
1, მოსკოვი, 1949, რუს. (გვ. 240).

თავისთავად, სამართლის ნორმის არსებობა ცალკეული პირის სასარგებლოდ ჯერ კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ სამართალი მას უფლებამოსილებას ანიჭებს, როგორღაც განახორციელოს თავისი ნება*.

რა თქმა უნდა, გადაჭარბებულია ამ ავტორის მოსაზრებანი, რომლებიც საერთოდ უარყოფენ უფლებების, როგორც ასეთის, არსებობას და კერძო საკუთრების სოციალურ ფუნქციად აღიარებენ, მაგრამ საწარმოო ურთიერთობათა სფეროში, რეალურ სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში მომხდარმა ცვლილებებმა კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობის პრინციპიდან მრავალი გამონაკლისის დაშვება მოითხოვა.

დასაუღეთ ევროპის ქვეყნები, სადაც კერძო საკუთრებას განვითარების მრავალსაუკუნოვანი და უწყვეტი ისტორია გააჩნიათ, სულ უფრო და უფრო იძულებულნი ხდებიან სამართალგანვითარების პროცესში ჩააქსოვონ იდეა, რომ აღნიშნულ მესაკუთრეს შეიძლება გარკვეულ გარემოებაში ძალით ჩამოერთვას საკუთრება უმრავლეს შემთხვევებში. ესაა ე.წ. ნაციონალიზაცია. მაგალითად, საპატენტო კანონმდებლობაში ვხვდებით დათქმას, რომ დასაშვებია პატენტის მფლობელისაგან პატენტის იძულებით გამოსყიდვა, რა თქმა უნდა, არა ყოველთვის, მაგრამ კანონით გათვალისწინებულ გარკვეულ ვითარებაში მაინც**.

ცალკეული კანონით გათვალისწინებულ გარემოებებში შეიძლება მესაკუთრისათვის ადგილმამულის ჩამორთმევა. 1975 წელს, საბერძნეთში მიღებული კონსტი-

* ლ. ენეკცერუს, დასახ. თხზ. გვ. 241.

** იხ. საბჭოთა და საზღვარგარეთული სამოქალაქო სამართალი, 1939, გვ. 213, (რუს.).

ტუციის 24-ე მუხლის თანახმად, როდესაც ქვეყანაში სპეციალურად ურბანიზაციისათვის ზონა გამოიყოფა, დასაშვებია ამ ზონაში მოხვედრილი კერძო მესაკუთრეების ადგილ-მამულის, მიწის ნაკვეთების სათანადო ორგანოებისათვის გადაცემა და რაც მთავარია კომპენსაციის გარეშე.

ინგლისური სამართალი იცნობს უძრავი ქონების იძულებითი შეძენის ინსტიტუტს. მესაკუთრის ნების გათვალისწინების გარეშე სამინისტროებს და სხვა ცენტრალური სახელმწიფო მმართველობის ორგანოებს, აგრეთვე, გარკვეულ ვითარებაში მმართველობის ადგილობრივ ორგანოებსაც (სამოთელა არ არის სრული), სახელმწიფოსა და სასოფლო-სამეურნეო ინტერესებისათვის მათთვის დაკისრებული ამოცანებისა და ფუნქციების განსახორციელებლად შეუძლიათ იძულებითი წესით შეიძინონ უძრავი ქონება მხოლოდ მას შემდეგ, რაც გამოიცემა სათანადო ბრძანება უძრავი ქონების იძულებითი წესით შეძენის შესახებ. მიწის ან სხვა უძრავი ქონების მესაკუთრეს შესთავაზებენ ხსენებული ქონების დათმობის შესახებ პირობების განხილვას. გასაგებია, რომ ასეთ ვითარებაში მოლაპარაკების საგანი იქნება მხოლოდ და მხოლოდ უძრავი ქონებისათვის კომპენსაციის განსაზღვრა, რომელსაც უკვე ვეღარ დაიბრუნებს მესაკუთრე.

შეინიშნებოდა საკუთრების ცნების ისეთივე კონსტრუქციისაკენ მისწრაფება, რომელიც ერთი შეხედვით თითქოს უკვე ცნობილი იყო ფეოდალურ დასავლეთ ევროპაში. მხედველობაში გვაქვს ე.წ. “დანაწევრებული საკუთრების” ცნება.

ბინის მესაკუთრე ბინას ყიდის, მაგრამ ბინაში ბინის დამქირავებელი პირები ცხოვრობენ. ძველი წე-

სის თანახმად, ბინის ახალ მესაკუთრესთან ყველა პირმა, რომელსაც წინა მესაკუთრესთან ჰქონდათ გაფორმებული ბინის ქირაუნობის ხელშეკრულება, ხელახლა უნდა დადონ ხელშეკრულება ახალ მესაკუთრესთან, ვინაიდან შეიცვალა ბინის მესაკუთრე. მაგრამ რიგი ქვეყნების კანონმდებლობა დამქირავეებს აძლევს უფლებას იცხოვროს დაქირავებულ ბინაში ისე და იმ პირობით, როგორც ბინის ძველ მესაკუთრესთან დადებული ხელშეკრულების მიხედვით ცხოვრობდა. მესაკუთრის შეცვლა გავლენას არ ახდენს ბინის დამქირავებლის მდგომარეობაზე. გამოდის, რომ ბინის დამქირავებლის მიმართ კანონმდებელმა სანიეთო უფლებები აღიარა. ერთსა და იმავე საცხოვრებელ ბინაზე ორი ტიტულია აღიარებული და ორივე განსაკუთრებული უფლებებით მესაკუთრისა და მოიჯარისა*.

საფრანგეთის სამოქალაქო სამართალმა იმ უპირავი ქონების დამქირავეებს, რომელიც კომერციული მიზნით გამოიყენება, საკმაოდ გაუფართოვა უფლებები. შეიქმნა სავაჭრო საკუთრების ცნება. უპირავი ქონების უშუალოდ და უშუალოდ მფლობელობის უფლებების გამიჯვნა ძნელდება, თუ არ ვაღიარებთ, რომ არსებობს “დანაწევრებული” საკუთრება. ეს უკანასკნელი კი, ასე თუ ისე აღიარებული იყო საერთო სამართლის ქვეყნებში. ამიტომ, მეკლევართა მნიშვნელოვანი ნაწილი ფიქრობს, რომ ევროპის კონტინენტის ქვეყნების სამოქალაქო სამართლის კოდექსებში შემუშავებულმა საკუთრების კონცეფციამ ქედი უნდა მოუხაროს საერთო სამართლის ქვეყნების სამართალში დამკვიდრებულ “დანაწევრებული საკუთრების” იდეას.

* იხ. “საბჭოთა და უცხოური სამოქალაქო სამართალი”. 1989, მოსკოვი, გვ. 214 – 215 (რუს).

მინდობილი საკუთრების იდეა, რომელიც დამახასიათებელი იყო საერთო სამართლის ქვეყნებისათვის, თანადათან მახლობელი ხდება ისეთ ეკონომიკურად მაღალგანვითარებულ ქვეყნებისათვის, როგორიცაა იაპონია, რომ არაფერი ეთქვათ ლათინური ამერიკის რიგ ქვეყნებზე.

თავის დროზე გერმანული სამოქალაქო სამართლის დამსახურება იყო ის გარემოება, რომ მკაფიოდ განასხვავა ერთმანეთისაგან უშუალო მფლობელი შუალობით მფლობელისაგან. ხომ არ დადგა დრო, რომ სამოქალაქო სამართალმა ერთმანეთისაგან განასხვავოს უშუალო მესაკუთრე შუალობითი მესაკუთრისაგან?

სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა გამოიწვია საკუთრებისა—ახალი ობიექტების გამოჩენა სამართლებრივ ურთიერთობათა სფეროში. საერთოდ, ინფორმაცია და განსაკუთრებით კი, სამეცნიერო-ტექნიკური ხასიათისა, იქცა საკუთრების უფლების ობიექტად. ინფორმაცია, რომელსაც ინახავს ელექტრო-გამომთვლელი მანქანა მნიშვნელოვან ფასეულობად იქცა.

განსაკუთრებული განვითარება განიცადეს ფასიანი ქაღალდების სხვადასხვა სახეებმა. ინგლისური სამართლის გაელენით ინდოეთის კანონმდებლობაში და შემდეგ სხვა ქვეყნებშიც გაჩნდა ცნება “მოთხოვნის უფლება”, რომელმაც საკუთრების საგნის გაურკვეველობა მიიღო.

მეცნიერებამ, მედიცინის განვითარებამ შესაძლებელი გახადა ერთი ადამიანის ორგანოს და ქსოვილების გადანერგვა მეორე ადამიანისათვის. განვითარებული ქვეყნების სამართალმცოდნეებში დაისევას საკითხი, “შეიძლება თუ არა ხსენებული ორგანოები და ქსო-

ვილები ვადიაროთ, როგორც საკუთრების უფლების განსაკუთრებული სპეციალური ობიექტები?

სპეციალურ ლიტერატურაში არაიშვიათად უთითებენ, რომ თანამედროვე რეპროდუქტიულმა ტექნოლოგიამ შესაძლებელი გახადა ბავშვის დაბადება იმ მშობლები-საგან, რომლებიც უკვე აღარ არიან ცოცხლები. არის შემთხვევები, როდესაც მამაკაცები სპერმას აბარებენ სპეციალურ სამედიცინო დანიშნულების ბანკ-მაცივრებში. ხსენებული პირის გარდაცვალების შემთხვევაში დგება საკითხი, მემკვიდრე გახდა თუ არა მესაკუთრე სპეციალურ მაცივარში შენახული სპერმისა?

მარსელის პოლიციის დეპარტამენტის მდივან ქალს, კოლინ პარკალეს კბოთი გარდაეცვალა ქმარი, ხსენებული პირის ქმარს სიკვდილის წინა ხანებში თავისი სპერმა გადაუცია სპეციალური ბანკ-მაცივრისათვის. ქერივმა ქალმა ითხოვა ქმრის სპერმა იმისათვის, რომ პეტეროგენური ჩასახვის მეშვეობით გაეჩინა შვილი უკვე გარდაცვლილი მეუღლის სამახსოვროდ და პატივსაცემად. ბანკი დაეყრდნო რა იმ გარემოებას, რომ ხსენებულ გარდაცვლილ პირს არ დაუტოვებია არავითარი განკარგულება ანაბართან დაკავშირებით, უარს ეუბნება ქერივ ქალს მეუღლის სპერმის გადაცემაზე, მაგრამ სასამართლომ დააკმაყოფილა ქერივი ქალის მოთხოვნა.

წიგნში “საბჭოთა და უცხოეთის სამოქალაქო სამართალი”, რომელიც 1989 წელს დასტამბა გამომცემლობა “ნაუკამ”; საინტერესო მონაცემებია მოტანილი იმასთან დაკავშირებით, რომ დღეს დასავლეთის განვითარებული ქვეყნების იურისტებს არ აკმაყოფილებთ მესაკუთრის უფლებამოსილებათა ის ტრიადა, რომელიც ჯერ კიდევ ძველი რომის სამართლისათვის იყო ცნობილი. ცდილობენ, რომ საკუთრების უფლების შინაარსი

ახლებურად გაიაზრონ, ან ახლებურად გაშიფრონ ის. განნდა მოსაზრება, რომ საკუთრება მოიცავს მხოლოდ ორ უფლებამოსილებას – სარგებლობისა და განკარგვის უფლებამოსილებას (ს. პულიატტი, ფ. ბარტოლომე). წინ არის წამოწეული სარგებლობის, როგორც მესაკუთრის ერთ-ერთი უმთავრესი უფლებამოსილების საკითხი. ამ მოსაზრებას არ იზიარებს გერმანელი იურისტი ტ. პეს-სი და აღნიშნავს, რომ რომის სამართლის მიერ დადგენილი მესაკუთრის სამი უფლებამოსილებაც ეერ ამოწერავს თანამედროვე ხანაში მესაკუთრის უფლებამოსილებებს და დასძენს, რომ მესაკუთრეს გააჩნია მფლობელობის, სარგებლობის და განკარგვის უფლებამოსილებათა გარდა, მეოთხე უფლებამოსილებაც. ესაა, საკუთრების მართვის უფლებამოსილება.

იურისტებიც ნაწილი კი თვლის, რომ საკუთრება იმდენად როული და მრავალწახნაგოვანი მოვლენაა, რომ მისი საკუთრების უფლების ერთიანი განმარტების მოცემაც კი შეუძლებელია.

დასავლეთ ბერლინში 1973 წელს გამოცემულ ერთ-ერთ ნაშრომში ფ. რიტტერი იმ მოსაზრების სასარგებლოდ იხრება, რომ კონსტიტუციურ, სამოქალაქო თუ სამეურნეო სამართალში საკუთრება სულ სხვადასხვა ელფერს იძენს. საკუთრების კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ცნება ავტორს ესმის, როგორც ამ გარანტიების ერთობლიობა, რომლითაც მესაკუთრე უზრუნველყო სახელმწიფომ. ზოგიერთი იურისტი იმასაც კი ფიქრობს, რომ საკუთრების ცივილისტური განმარტება სოციალურადაა განპირობებული, “სოციალურადაა შეკრული” და ეს განმარტება არ უნდა გავრცელდეს მრეწველობისა და ვაჭრობის სფეროზე*.

* იხ. ღაზარიან “საკუთრება ბურჟუაზიულ სამართლებრივ თეორიაში”, მოსკოვი, 1985, გვ. 54-55 (რუს.).

“საერთო სამართლის” ქვეყნებშიც არ აკმაყოფილებთ საკუთრების ის განსაზღვრა, რომელიც რომის სამართალმა მოგვცა. ისინი ცდილობენ თავისებურად შეადგინონ მესაკუთრის უფლებამოსილებათა კატალოგი და ამის საფუძველზე მიიღონ საკუთრების უნივერსალური ცნების შესამუშავებლად. საკმაო ლოგიკური სამართლებრივი საფუძვლები.

ერთმა ინგლისელმა იურისტმა ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში გამოთქვა მოსაზრება, რომ ნამდვილად სრულ მესაკუთრეს გააჩნია არა სამი, არამედ, ექვსი უფლებამოსილება (ვ. ხარნი). ესენია: მფლობელობის უფლება, სარგებლობის უფლება, წარმოების უფლება, ქონების გაფლანგვა-განიავების უფლება, საკუთრების სიცოცხლეში და სიკვდილის შემდეგ განკარგვის უფლება და დასასრულ, საკუთარ ქონებრივ საქმეებში სხვა პირთა ჩარევის აღკვეთის უფლება. თუ პირს, ზემოხსენებული ექვსივე უფლება ერთობლივ არ გააჩნია, მაშინ ინგლისელი იურისტის აზრით, პირი იქნება არა სრულუფლებიანი მესაკუთრე, არამედ შეზღუდულუფლებიანი მესაკუთრე.

რომაული “ტრიადის” გაფართოების მომხრეთა შორის გამოჩნდა ინგლისელი იურისტი ა. ონორე, რომელმაც საკუთრების უფლებაში გამოყო მისი აუცილებელი თერთმეტი ელემენტი, რომელთაგან პირველია მფლობელობის უფლება. ავტორს მფლობელობის უფლება ესმის, როგორც ნივთზე განსაკუთრებული ფიზიკური კონტროლი, ან როგორც მისი განთვისებული სარგებლობის უფლება. მესაკუთრის მეორე უფლებამოსილებად ნივთის სარგებლობის ან ნივთის პირადად

* იხ. “საბჭოთა და უცხო ქვეყნების სამოქალაქო სამართალი”. 1989, გვ. 218.

სარგებლობის უფლებაა მიიწეული, როდესაც ის არ მოიცავს ორ მომდევნო უფლებას, საკუთრების უფლების მესამე ელემენტად ავტორი თვლის ნივთის მართვის უფლებას, ე.ი. უფლებას გადაწყვიტო ვინ, არ როგორ ისარგებლოს ნივთით.

მესაკუთრის მეოთხე უფლებამოსილებას შეადგენს უფლება შემოსავალზე ე.ი. იმ სიკეთეზე, რომელსაც იძლევა წინარე ორი უფლების რეალიზაცია.

საკუთრების უფლების მეხუთე ელემენტად ავტორი თვლის ნივთის გასხვისების, მისი თავის შეხედულებისამებრ მოსმარების უფლებას, ნივთის შეცვლის ან მოსპობის უფლებას.

—საკუთრების მეექვსე ელემენტად ავტორი მიიჩნევს გარანტიის უფლებას, რომ ნივთი არ იქნება ექსპროპრირებული. ესაა უშიშროების უფლება.

საკუთრების უფლების მეშვიდე ელემენტად ავტორი თვლის ნივთის გადაცემის უფლებას.

საკუთრების უფლების მერვე ელემენტია მისი უვადობა.

საკუთრების უფლების მეცხრე ელემენტია აკრძალვა გამოიყენოს ნივთი სხვების საზიანოდ. საკუთრების უფლების ცნებაში ავტორს შეაქვს აგრეთვე შესაძლებლობა გამოიყენოს ნივთი ვალის გადასახდელად.

საკუთრების უფლების მეთერთმეტე ელემენტად ავტორი მიიჩნევს დარღვეული უფლების აღდგენის შესაძლებლობას.

ონორე ფიქრობს, რომ საკუთრების კონკრეტულმა უფლებამ შეიძლება მოიცვას ზემოხსენებული თერთმეტი ელემენტიდან მხოლოდ ზოგიერთი აქედან ავტორი აკეთებს დასკვნას, რომ ერთსა და იმავე ქონებაზე შეიძლება არსებობდეს საკუთრების რამდენიმე უფლება.

საინტერესოა, თუ როგორ გამოეხმაურა ამერიკელი იურისტი ლ. ბეკერი საკუთრების უფლების ინგლისელ იურისტისეულ განმარტებას. ლ. ბეკერის აზრით, საკუთრების უფლებად შეიძლება ვადიაროთ არა ყველა უფლებამოსილება, რომელსაც ინგლისელი იურისტი გვაძლევს თავის დეტალურ ჩამონათვალში. არც თუ უსაფუძვლოდ ლ. ბეკერს მიაჩნია, რომ საკუთრების უფლების თერთმეტი ელემენტიდან ყველაზე ფუნდამენტალურია გასხვისების უფლება, რომელიც იზოლირებულად აღებულიც კი შეიძლება ჩავთვალოთ საკუთრების უფლებად, ხოლო თუ გასხვისების უფლების გვერდით სხვა უფლებამოსილებასაც ვფლობთ, უსათუოდ გვექნება ხელთ საკუთრების უფლება. არანაკლებ საინტერესოა ამერიკელი იურისტის პოზიცია მაშინაც, როდესაც მას მიაჩნია, რომ მფლობელობის, სარგებლობის ან შემოსავლის მიღების უფლება შეიძლება ჩავთვალოთ საკუთრებად იმ შემთხვევაში, თუ თითოეული ზემოხსენებული უფლებამოსილთაგანი უვადოა, ან თუ გარანტირებულია ექსპროპრაციისაგან.

დასასრულ ლ. ბეკერი თვლის, რომ საკუთრების უფლებას შეიძლება მივაკუთვნოთ ინგლისელი იურისტის მიერ ჩამოთვლილი საკუთრების უფლების ელემენტების ნებისმიერი, ე.ი. რომელიც გნებავთ შეხამება, თუ მასში მოვათავსებთ ონორეს მიერ ჩამოთვლილ მესაკუთრის უფლებამოსილებათა პირველ ხუთეულიდან რომელიმეს, ე.ი. თუნდაც ერთ-ერთს. სპეციალურ ლიტერატურაში არაიშვიათად უყვართ იმის აღნიშვნაც, რომ ბეკერის ჩამონათვლების გათვალისწინებით, შესაძლებელი უნდა იყოს საკუთრების უფლების ათას ხუთასამდე, ზოგიერთ შემთხვევაში მეტი ვარიანტის არსებობაც. ლ. ბეკერს ხსენებული მოსაზრებანი გამოთქმული აქვს

1977 წ. ლონდონში გამოცემულ წიგნში “საკუთრების უფლება: უილოსოფიური დასაბუთება”.

ასეა თუ ისე, განვითარებული ქვეყნების სამეურნეო და პოლიტიკური ცხოვრების სფეროში მეოცე საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე იმდენად ძირეული ცვლილებები მოხდა, რომ დღეს შეუძლებელია მათი აღწერა და გაანალიზება მე-19 საუკუნეში წარმოშობილი ისტორიულ-ეკონომიკური თეორიების მიერ შემოთავაზებული მეთოდებით. უშუალო მწარმოებლებისა და წარმოების პირობების მესაკუთრეთა შორის ურთიერთობაშიც ბევრი რამ შეიცვალა. გარდა ამისა, გამოჩნდნენ უშუალო მწარმოებელთა ისეთი მილიონები, რომლებიც ერთსა და იმავე დროს უშუალო მწარმოებლებიც არიან და საწარმოო საშუალებათა თანამესაკუთრენიც. საკონკურენციო ურთიერთობათა გვერდით თანამშრომლობითმა ურთიერთობამაც საკმაოდ მოიკიდა ფეხი ევროპის განვითარებულ ქვეყნებში.

ამიტომ, არც არის გასაკვირი ის გარემოება, რომ დასავლეთ ევროპელი და არა მხოლოდ დასავლეთ ევროპელი მეცნიერები მიდიან დასკვნამდე, რომ მსხვილ სააქციო საზოგადოებებში საკუთრების რეჟიმის არსებითმა ცვლილებებმა, აგრეთვე სახელმწიფო სექტორის როლის ზრდამ ეკონომიკაში, სამეურნეო ცხოვრების სახელმწიფოსმიერმა მოწესრიგებამ ძირეულად შეცვალა თვითონ კაპიტალისტური საკუთრების არსი. განვითარებული ქვეყნების იურისტები და ეკონომისტები მართებულად აქცევენ ყურადღებას იმ გარემოებას, რომ განვითარებულ ქვეყნებში მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა აქციონერი. სააქციო საზოგადოების წევრი და ალბათ, ამასთან ერთად ე.წ. კაპიტალისტურ სისტემასთან თანამშრომლობის მომხრეც. ამასთან

ერთად, კაპიტალის მესაკუთრე უშუალოდ არ არის მესაკუთრის ორგანიზატორი. სამეურნეო საქმიანობის მართვის ფუნქცია უკვე არ არის კაპიტალის მესაკუთრეთა ხელში. არსებობს აზრი, რომ სააქციო საზოგადოებებში კაპიტალის მესაკუთრეებმა (აქციონერებმა) დაკარგეს ძალაუფლება, რომელიც სააქციო საზოგადოებათა; სააქციო კომპანიათა მმართველობის ხელში გადავიდა.

ა. ბერლის და გ. მინსის აზრით, რომელიც მათ გამოთქმული აქვთ წიგნში “თანამედროვე კორპორაცია და კერძო საკუთრება” აქციონერებმა, კაპიტალის მესაკუთრეებმა დაკარგეს უფლებები თავიანთ საკუთრებაზე ან მისი კონტროლის უფლება. ძალაუფლება მესაკუთრეების ხელიდან მენეჯერების ხელში გადავიდა.

ზოგიერთი ავტორის აზრით, კაპიტალის აქციების მესაკუთრეთა ძალაუფლება ნულის ტოლია, ხოლო მენეჯერთა, მმართველთა ხელისუფლება, ესაა “ხელისუფლება საკუთრების გარეშე”

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად არის ნახსენები ფრანგი მეცნიერის ფ. პერტუს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საჭიროა უარი ვთქვათ თვითონ საკუთრების ცნებაზე.

ასე თუ ისე, ფაქტია, რომ 1975 წელს, ამერიკის შეერთებულ შტატებში 25,3 მილიონი მფლობელი, იაპონიაში – დაახლოებით 10 მილიონი, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში – 5, ხოლო ირგლისში – 3 მილიონამდე აქციის მფლობელი იყო.

* იხ. “საბჭოთა და საზღვარგარეთული სამოქალაქო სამართალი”, 1989, გვ. 216 – 225 (რუს.).

პატივცემულო მკითხველო!

იურიდიული ფირმა „ბონა კაუზა“ დაარსების დღიდან სისტემატურად გამოსცემს ახალ წიგნებს სამართლის სხვადასხვა დარგში. ჩვენი ძალისხმევით არაერთმა საინტერესო გამოკვლევამ იხილა მზის სინათლე. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ „ბონა კაუზა“ იქცა იურისტის ბიბლიოთეკის გამდიდრების საუკეთესო საშუალებად.

ქართული სამართლებრივი აზროვნების შემდგომი განვითარებისა და ნიჭიერ მეცნიერთა წახალისების მიზნით „ბონა კაუზა“ სამართლის მკვლევარებს გთავაზობთ ურთიერთხელსაყრელ თანამშრომლობას.

- „ბონა კაუზა“ უზრუნველყოფს იურისპრუდენციაში თქვენი სამეცნიერო ნაშრომების გამოცემას.

- წიგნები დაიბეჭდება ფირმის ფინანსური მხარდაჭერით. ავტორებს გადაეცემათ პონორარი.

მზად ვართ, განვიხილოთ აგრეთვე თქვენი წინადადებები თანამშრომლობის სხვა ფორმატთან დაკავშირებით.

- „ბონა კაუზა“ გთავაზობთ წიგნების ოპერატიულ გამოცემას მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე შეღავათიანი, ხელმისაწვდომი პირობებით.

დაინტერესებულმა პირებმა გთხოვთ მოგვმართოთ მისამართზე: ქ. თბილისი, რ. თაბუკაშვილის ქ. N12.

 990 071 მობილური 8(99) 78 61 77

ელ. ფოსტა: bonacausa@yahoo.com

ქალაქი ოფსეტური, ბეჭდვა რიზოგრაფზე

ქალაქის ზომა 70X84 1\32

ფასი სახელშეკრულებო